

**Prace Komisji Geografii Przemysłu
Polskiego Towarzystwa Geograficznego**
kwartalnik naukowy

**Studies of the Industrial Geography Commission
of the Polish Geographical Society**
a scientific quarterly

UWARUNKOWANIA ROZWOJU REGIONALNEGO I LOKALNEGO

pod redakcją
Zbigniewa Ziolo i Wioletty Kilar

CONDITIONS FOR REGIONAL AND LOCAL DEVELOPMENT

edited by
Zbigniew Ziolo and Wioletta Kilar

DOI 10.24917/20801653.332

33(2) • 2019

Polskie Towarzystwo Geograficzne – Komisja Geografii Przemysłu
Polish Geographical Society – Industrial Geography Commission

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
– Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
Pedagogical University of Cracow
– Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management

**PRACE KOMISJI GEOGRAFII PRZEMYSŁU
POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO**

**STUDIES OF THE INDUSTRIAL GEOGRAPHY COMMISSION
OF THE POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY**

33(2)

Redaktor naczelny / Editor-in-chief: Zbigniew Ziolo

Zastępca redaktora naczelnego – redaktor prowadzący / Associate – managing editor: Tomasz Rachwał

Rada Redakcyjna / Editorial Board

Felix Arion, György Csomós, Paweł Czapliński, Ben Derudder, Wiesława Gierańczyk, Anatol Jakobson, Wioletta Kilar, Ana Maria Liberali, Tadeusz Marszał, Tomasz Rachwał (wiceprzewodniczący/vice-chair), Piotr Raźniak, Eugeniusz Rydz, Anatoly V. Stepanov, Tadeusz Stryjakiewicz, Yolanda Carbajal Suárez, Natalia M. Syssoeva, Zdeněk Štěrba, Anna Tobolska, Géza Tóth, Krzysztof Wiedermann, Nuri Yavan, Zbigniew Ziolo (przewodniczący/chair)

Recenzenci współpracujący od 2017 r. / List of reviewers from 2017

Jadwiga Berbecka, Krzysztof Borodako, Alicja Brodzka, Marta Chmielewska, Anna Czaplińska, Paweł Czapliński, Jakub Czerniak, Nelly Daszkiewicz, Joanna Dominiak, Wojciech Dyba, Liudmiła Fakaeva, Łukasz Gawor, Agnieszka Głodowska, Hanna Godlewska-Majkowska, Bronisław Górzyński, Mihailo Hamkalo, Jerzy Kitowski, Arkadiusz Kołosa, Tomasz Komornicki, Karolina Kotulewicz-Wisińska, Joanna Kudełko, Zbigniew Makieła, Cezary Mądry, Grzegorz Micek, Mirosław Mika, Marta Najda-Janowska, Beata Namysł, Marcin Piątkowski, Eugeniusz Rydz, Krzysztof Stachowiak, Piotr Stanek, Marek Szajt, Przemysław Śleszyński, Kadir Temurcin, Maria Tkocz, Anna Tobolska, Krzysztof Wach, Piotr Wałag, Magdalena Wdowicka, Marek Więckowski, Agnieszka Żur

Redaktor prowadzący z Wydawnictwa / Publishing House managing editor: Ewa Zamorska-Przyłuska

Redaktor językowy / Language editor: Dorota Śrutowska

Korekta w języku angielskim / Proofreading of English texts: Agata Ziółkowska

Deklaracja wersji pierwotnej / Definition of primary version

Wersja drukowana jest wersją pierwotną publikacji / The primary version of the journal is the printed version.

Czasopismo jest indeksowane w bazach / Journal is abstracted and indexed in:

BazEkon, BazHum, CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), ERIH PLUS (The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), PBN – Polska Bibliografia Naukowa / Polish Scientific Bibliography, Pedagogiczna Biblioteka Cyfrowa / Pedagogical Digital Library, POL-index
Web of Science Core Collection – Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Strona internetowa czasopisma z informacjami dla autorów i dostępem do pełnych tekstów archiwalnych artykułów w wersji elektronicznej / Journal website with information for authors and access to the full-text electronic versions of archive papers: www.prace-kgp.up.krakow.pl, ISSN (ON-LINE): 2449-903X

Kontakt z redakcją / Journal contact

Sekretarze Redakcji (Editorial Secretary):

Wioletta Kilar, Karolina Smętkiewicz

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej, Instytut Geografii

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, p. 437

tel. (+48) 12 662 62 55, faks (+48) 12 662 62 43, e-mail: pracekgp@up.krakow.pl

ISSN 2080-1653

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2019

Wydawca/Publisher

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

– Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Pedagogical University of Cracow

– Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl; <http://www.wydawnictwoup.pl>

Współwydawca/Co-publisher

Polskie Towarzystwo Geograficzne – Komisja Geografii Przemysłu

Polish Geographical Society – Industrial Geography Commission

Druk/Printed by Zespół Poligraficzny WN UP

WPROWADZENIE

W procesach rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego szczególne znaczenie ma określenie możliwości kształtowania rozwoju układów regionalnych i lokalnych. Układy te tworzą często odmienne uwarunkowania lokalizacji i rozwoju różnych podmiotów gospodarczych i sektorów działalności gospodarczej. Stąd ważnym problemem jest dążenie do odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu uwarunkowania tego typu oddziałują na kierunki przemian zarówno podmiotów gospodarczych, jak i różnych sektorów działalności gospodarczej. Do tego nurtu badawczego nawiązują prace poszczególnych autorów. Zmierzają one do przedstawienia prawidłowości w zakresie rozwoju wybranych sektorów.

Przyjmując ewolucyjny charakter rynku pracy, zaprezentowano nową koncepcję analizy zmian rynku pracy, struktury sektorowej zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej w latach 2008–2017. Na szczególne podkreślenie zasługuje wykorzystanie niestandardowego zestawu cech, które obrazują wskaźniki miar zmienności i podobieństwa struktur sektorowych analizowanych krajów (M. Markowska, A. Sokołowski).

W okresie wkraczania w informacyjną fazę rozwoju, w której podstawową bazę ekonomiczną stanowi nauka, a gospodarka opiera się na wiedzy, ważnym problemem jest kształcenie, doksztalcanie i doskonalenie pracowników, które umożliwia zwiększenie poziomu innowacyjności gospodarek krajów Unii Europejskiej. Omówiono różne metody kształcenia w postaci szkoleń oraz kursów pozwalających na uzyskanie nowych i podnoszenie dotychczasowych kwalifikacji niezbędnych dla rozwoju określonej firmy czy instytucji (G. Węgrzyn).

Współcześnie coraz większą rolę odgrywają nowe sektory przemysłowe, czego wyrazem jest rozwój sektora fonograficznego, oferujące różnego rodzaju dobra kulturowe. Stąd ważnym zagadnieniem wydaje się problematyka trwałości konkurencyjnej reprezentujących je podmiotów gospodarczych, co zilustrowano w krajach Grupy Wyszehradzkiej (Z. Michalik). Poszczególne kraje w różnym stopniu zareagowały na kryzys ekonomiczny, na co wskazują badania dotyczące odporności miast pełniących funkcje kontrolno-zarządcze w krajach Europy Środkowej (P. Raźniak, S. Dorocki, A. Winiarczyk-Raźniak). Na procesy przemian układów przestrzennych znaczący wpływ wywiera potencjał społeczno-gospodarczy i kulturowy miast, które z reguły wpływają na kształtowanie układów regionalnych i krajowych. Nawiązuje do tego przegląd różnorodnych wskaźników odnoszących się do rynku pracy, poziomu przedsiębiorczości, struktury ekonomicznej, poziomu innowacyjności, w oparciu o które określono kondycję ekonomiczną miast (K. Gwosdz, G. Micek, A. Sobala-Gwosdz, A. Świągost).

W okresie zmian systemu gospodarowania w przestrzeni krajowej tworzone są różne strefy rozwoju ekonomicznego, w których stwarzane są możliwości lokalizacji nowych podmiotów gospodarczych, wpływające w zasadniczym stopniu na bazę ekonomiczną układów lokalnych. Wskazują na to badania dotyczące lokalizacji nowych firm i ich funkcji w strefie gospodarczej w Wilkowicach (M. Tkocz). W procesach przemian

układów lokalnych obserwujemy częste zmiany ich funkcji gospodarczej. Wskazuje na to analiza zmian funkcji gospodarczych z rolniczej poprzez funkcję rolniczo-usługową do funkcji usługowej w zakresie turystyki (D. Szostak).

Poważnym problemem w gospodarowaniu w skali układów lokalnych są antropogeniczne przekształcenia ukształtowania powierzchni terenu powstające podczas podziemnej eksploatacji górniczej, które wpływają na tworzenie zwałowisk skał płonnych. Wymagają one racjonalnego wykorzystania w strategiach lokalnych, w celu podniesienia ich atrakcyjności gospodarczej (D. Tyrna, Ł. Gawor, M. Marcisz, P. Dolnicki).

Światowe tendencje przemian społeczno-gospodarczych i politycznych wpływają na zmiany gospodarowania w wielu krajach. Przykładem tego są inwestycje zagraniczne umożliwiające rozwój gospodarczy Syberii (N. Sysoeva), a także przemiany gospodarcze obszarów przygranicznych Rosji i Kazachstanu (A. Burnasov, M. Ilyushkina, Y. Kovalev, A. Stepanov, G. Nyussupova).

W procesie rozwoju gospodarczego pojawia się wiele zjawisk negatywnie wpływających na rozwój gospodarczy i sytuację budżetową poszczególnych krajów. Wynikają one z niedoskonałości instrumentów finansowych danego kraju oraz stwarzanych możliwości w otoczeniu międzynarodowym. Wskazują na to funkcjonujące w przestrzeni światowej raje podatkowe, do których przedsiębiorstwa wyprowadzają część dochodów, co umożliwia obniżenie należności podatkowych (J. Pach).

Należy podkreślić, że przedstawione prace ilustrują różne aspekty uwarunkowań rozwoju regionalnego i lokalnego. Ta aktualna problematyka badawcza wymaga dalszego pogłębiania celem doskonalenia strategii działalności firm oraz układów regionalnych i lokalnych.

Zbigniew Ziolo, Wioletta Kilar

INTRODUCTION

In the processes of socio-economic and cultural development it is particularly important to identify opportunities for shaping regional and local systems. Those systems often create different conditions for locating and developing various business entities and sectors of economic activity. Therefore, an important issue is the search for an answer to the question about the extent to which such conditions affect the direction of transformation of both business entities and various sectors of economic activity. Papers by individual authors included in the present volume refer to this research area. They are to demonstrate the regularities in terms of development of selected sectors.

Adopting the evolutionary nature of the labour market, a new concept was presented for analysing changes in the employment structure in European Union countries in the years 2008–2017. Particular emphasis should be put on the use of a non-standard set of characteristics that illustrate the indicators of measures of variability and similarity of sectoral structures of analysed countries (M. Markowska, A. Sokołowski).

In the period of entering the information phase of development, in which the fundamental economic base is science and economy is based on knowledge, an important issue is education, continuing education and training of the employees. Those aspects allow for an increase in the level of innovation of the economies of the EU countries. Also discussed were various education methods in the form of additional training and courses which allow to obtain new and improve existing qualifications necessary for the development of a particular company or institution (G. Węgrzyn).

Currently, new industrial sectors play an increasingly important role, which is reflected in the development of the recording industry offering different kinds of cultural goods. Hence, the issue of the competitive sustainability of the business entities representing them appears to be an important one, as illustrated by the Visegrad countries (Z. Michalik). Individual countries have responded to the economic crisis to a varying degree, as indicated by studies on the resilience of cities performing command and control functions in countries of Central Europe (P. Raźniak, S. Dorocki, A. Winiarczyk-Raźniak). The processes of transformations of spatial systems are significantly influenced by the socio-economic and cultural potential of cities which generally affect the shaping of regional and national systems. The issue is referred to in an overview of various indicators relating to the labour market, the level of entrepreneurship, the economic structure, the level of innovativeness, based on which the economic condition of cities has been established (K. Gwosdz, G. Micek, A. Sobala-Gwosdz, A. Świągost).

During the period of changes in the national management system, different economic development zones are created in which of significant importance are the possibilities for locating new business entities that essentially influence the economic base of local systems. This is suggested by studies on the location of new companies and their functions in the economic zone in Wilkowice (Poland) (M. Tkocz). In the processes of local systems transformations, we observe frequent changes in their economic

function. This is indicated by an analysis of changes in the economic function from agricultural function, through agricultural and service function to service function in the field of tourism (D. Szostak).

A major problem in the management of local systems are the anthropogenic transformations of the terrain occurring during the mining activity which influence the creation of dumping grounds of waste rocks. They require rational use in local strategies in order to raise their economic attractiveness (D. Tyrna, Ł. Gawor, M. Marcisz, P. Dolnicki).

Global trends in socio-economic and political transformations affect the management changes in numerous countries. An example of this are foreign investments enabling the economic development of Siberia (N. Sysoeva), as well as the economic transformation of the border areas of Russia and Kazakhstan (A. Burnasov, M. Ilyushkina, Y. Kovalev, A. Stepanov, G. Nyussupova).

In the economic development process, present is a number of phenomena negatively affecting the economic development and budgetary situation of individual countries. They result from the flaws of the country's financial instruments and the opportunities offered in the international environment. This is indicated by the existence of tax havens to which companies forward part of their income thus enabling a reduction of tax obligation (J. Pach).

It should be emphasised that the papers presented illustrate the different aspects of regional and local development. This current research problem requires constant analysis in order to improve business strategies of companies and regional and local systems.

Zbigniew Ziolo, Wioletta Kilar

MAŁGORZATA MARKOWSKA

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Polska
Wrocław University of Economics, Poland

ANDRZEJ SOKOŁOWSKI

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Polska
Cracow University of Economics, Poland

Sektorowe struktury zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej w latach 2008–2017 – nowe podejście w ocenie dynamiki¹

Employment Structures of the European Union Countries in 2008–2017 – New Approach to Dynamic Assessment

Streszczenie: Celem pracy jest zaprezentowanie nowej koncepcji analizy zmian struktur, przy założeniu, że zmiany te nie są gwałtowne i mają raczej charakter ewolucyjny. Niewątpliwie takimi strukturami są struktury zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej rozpatrywane w układzie 10 sekcji. Struktura taka powstaje w wyniku sumowania się decyzji lub zdarzeń dotyczących wielu tysięcy ludzi. Podstawową metodą stosowaną w pracy jest analiza skupień, a jej nowość polega na wykorzystaniu niestandardowego zestawu cech. Tworzy go 10 wskaźników struktury z wyjściowego roku analizy, czyli z roku 2008; 9 wartości miar zmian struktur z roku na rok oraz 8 wartości miar niepodobieństwa struktur z poszczególnych lat w stosunku do roku wyjściowego. Taki zestaw opisuje stan wyjściowy struktur oraz ich dynamikę łańcuchową i o podstawie stałej. Analizowanych jest 28 krajów Unii Europejskiej. Taki układ badawczy tworzy zagadnienie taksonomiczne [Y, TZ]. W wyniku zastosowania aglomeracyjnej metody najdalszego sąsiedztwa na danych niestandardyzowanych uzyskano siedem grup krajów, w tym dwie grupy jednoelementowe. Opisano różnice między tymi grupami na podstawie obliczonych średnich wartości cech w grupach.

Abstract: The aim of the paper is to present a new idea in analysing changes in structures, assuming that structures change gradually through rather slow evolution. Employment structures of European Union countries, analysed in terms of 10 economic sections are definitely these types of structures. Single structure is a result of individual decisions undertaken by thousands of citizens. Cluster analysis is a method used in the paper, and what is new is a non-standard list of diagnostic variables. It consists of 10 coefficients of structure from the initial year of analysis (2008), 8 measures of structure changes from year to year and 9 measures of structure dissimilarity between each year and the initial one. Such a set of features describes structures at a starting point of analysis together with chain and fixed base dynamics. 28 EU countries are analysed, which creates a taxonomic problem [Y, TZ]. Using furthest neighbour agglomerative method we found 7 group of countries, and two of them are single-country groups. Differences between groups have been described by within-group averages.

¹ Praca wykonana w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki: 2015/17/B/HS4/01021 oraz środków przyznanych Wydziałowi Zarządzania Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

Słowa kluczowe: kraje; Unia Europejska; zatrudnienie; zmiany struktury

Keywords: country; employment; European Union; structural changes

Otrzymano: 31 stycznia 2019

Received: 31 January 2019

Zaakceptowano: 6 maja 2019

Accepted: 6 May 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Markowska, M., Sokołowski, A. (2019). Sektorowe struktury zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej w latach 2008–2017 – nowe podejście w ocenie dynamiki. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 7–17. doi: 10.24917/20801653.332.1

WSTĘP

Składniki tworzące jakąkolwiek całość to elementy, które odnoszone do tej całości ilustrują jej strukturę, sposób, w jaki te części są powiązane. Kategoria struktury, której synonimami są m.in. konstrukcja, kompozycja, skład i ułożenie czy rozkład, jest przedmiotem badań i w ujęciu ekonomicznym stanowi, jak wskazuje J. Famielec (2018), narzędzie kształtowania ustrojów gospodarczych. Ma zastosowanie w szczególności, gdy stosuje się podejście systemowe w kształtowaniu i badaniu zjawisk oraz procesów, bowiem system jako układ całościowy i uporządkowany jest całością zorganizowaną, którą można wyodrębnić z otoczenia. Sposobem opisu systemu jest jego struktura, jej elementy, proporcje i sposób powiązania.

Pojęcie struktury występuje w taksonomii w dwojakim znaczeniu (Strahl, 1998):

- specyficzny obiekt złożony, scharakteryzowany ciągiem wskaźników struktury, których wartości sumują się do jedności;
- konfiguracja punktów w przestrzeni wielowymiarowej.

W pierwszym przypadku mamy do czynienia z jedną cechą, a jej względne natężenie mierzymy w elementach (składnikach) struktury. Liczba składników struktury może być potraktowana jako liczba wymiarów przestrzeni klasyfikacji, a rozumiane w ten sposób cechy stanowią udziały, są niemianowane, co umożliwia stosowanie specyficznych miar odległości lub podobieństwa. W przypadku drugim struktura jest zbiorem obiektów scharakteryzowanych za pomocą różnych cech, a ponieważ na ogół mają one różne miana, więc wymagają – przed obliczeniem odległości czy podobieństwa – uprzedniego doprowadzenia cech do porównywalności. Istnieje wiele metod badania podobieństwa (niepodobieństwa²) struktur.

Badania struktur w systemach ekonomicznych dotyczą sektorów (Sepp, Kaldaru, Eerma, 2009), branż, gałęzi, działów, sekcji, produkcji, środków trwałych, zatrudnienia (Markowska, 2017a, 2017b; Markowska, Sokołowski, 2017; Markowska, Strahl, 2017) i w ujęciu dynamicznym restrukturyzacji (przemian). Zmiany struktur stanowią istotny element w identyfikacji wpływu zmian na wzrost gospodarczy (Pasinetti, 1981; Latimer, 2000; Montobbio, 2002; Foellmi, Zweimüller, 2005; Memedovic, Iapadre, 2010; Hartwig, 2012).

Celem pracy jest przedstawienie propozycji taksonomii struktur zatrudnienia w sekcjach, w krajach UE w ujęciu dynamicznym, z wykorzystaniem wskaźników oraz miar niepodobieństwa struktur i metody najdalszego sąsiedztwa.

² Unormowane wartości miar niepodobieństwa otrzymujemy przez odjęcie unormowanej miary podobieństwa od jedności.

KRÓTKI PRZEGLĄD BADAŃ ZMIAN STRUKTUR ZATRUDNIENIA

Podczas odbywającej się w listopadzie 2018 roku debaty w Europejskim Komitecie Regionów w Brukseli unijna komisarz ds. zatrudnienia i spraw społecznych Marianne Thyssen, omawiając zmiany na rynku pracy w Unii Europejskiej, wskazała, że obecnie w zjednoczonej Europie pracuje 239 mln ludzi. Zmiany na tak wielkim rynku, porównania i oceny struktur zarówno w ujęciu statycznym, jak i dynamicznym są przedmiotem zainteresowania badaczy.

Z badań M. Landesmanna (2000) wynika, że ekonomiści oceniają zmiany strukturalne w kontekście:

- relacji między strukturą gospodarczą a poziomem rozwoju gospodarczego;
- wyznacznika pozycji kraju i regionu w międzynarodowym podziale pracy;
- wskaźników dynamiki gospodarki lub jej braku;
- prędkości i kierunku transformacji.

Prowadzone są badania mające na celu porównanie struktur pracujących jednego kraju na tle innych państw (regionów), z tym że są to głównie – z uwagi na dostępność i porównywalność danych statystycznych – badania w zakresie trzech sektorów (rolnictwo, przemysł, usługi). Wśród prac dotyczących zmian strukturalnych w sektorach gospodarki wymienić można, jak wskazuje M. Wiśniewski (2016), te dotyczące: rolnictwa (Caselli, Coleman, 2001; Timmer, 2009; Alvarez-Cuadrado, Poschke, 2011), leśnictwa (Hyttinen, 2002), przemysłu (Kallioras, Petrakos, 2010; Šipilova, 2013), usług (Langen, 2001; Beyers, 2005; Jensen, 2008; Uppenberg, Strauss, 2010; Costa, Palma, Costa, 2013; Falk, Peng, 2013), w tym usług użyteczności publicznej (World Bank, 2000, Horváth, Péteri, 2001). Przenikanie się sektorów ma swój wyraz w badaniu: serwicyzacji przemysłu (Gebauer, 2007; Francois, Woerz, 2008; Bryson, Daniels, 2010; Lodefalk, 2010), usług biznesowych jako czynnika produkcji (Drejer, 2002), znaczenia usług w przemyśle wytwórczym (Miles, 2005; Neely, 2008; Lay, Copani, Jäger, Biege, 2010). Oceniane są także interakcje między przemysłem a usługami (Pilat, Woelfl, 2005) oraz ich integracja (Schmenner, 2009).

W nurt badań nad zmianami zachodzącymi w sektorach gospodarki wpisują się także prace realizowane przez OECD (2006a, 2006b). Analizami objęto kraje świata (udziały pracujących m.in. w rolnictwie, rybołówstwie i innych sekcjach gospodarczych). W ujęciu tym pojawiają się usługi, z wydzielonymi usługami biznesowymi. Szczególną uwagę poświęcono ocenie procesów dostosowań strukturalnych w krajach OECD oraz ocenie potencjału i różnic w dostosowaniach do zmian strukturalnych. Pozwoliło to zidentyfikować sektory, w których możliwe są na tym polu działania regulacyjne.

Zmiany struktur zatrudnienia w ujęciu sektorowym na poziomie regionalnym (w regionach UE szczebla NUTS 2) z wykorzystaniem miar niepodobieństwa struktur oraz taksonomii dynamicznej oceniał M. Wiśniewski (2016).

Analizy przestrzenne dotyczą przykładowo (Wiśniewski, 2016): świata, poszczególnych krajów, regionów krajów, grup krajów (Europa Środkowo-Wschodnia, UE 15, UE 27, kraje Azji, wysoko rozwinięte kraje świata), regionów wybranych krajów (z UE 15 czy z krajów dziesiątki rozszerzenia z 2004 roku, Europy Wschodniej).

Oceny dla Polski na tle krajów UE z wykorzystaniem miary podobieństwa struktur prowadziła A. Malina (2006), identyfikację tendencji na rynku pracy w krajach UE przed rozszerzeniami z obecnego wieku realizowała A. Głowacka (1995), a prognozy zmian struktur ustalali A. Karpiński, S. Paradysz i J. Ziemecki (1999). Tendencje zmian

zatrudnienia i rozwój rynku pracy w Polsce i na świecie analizowały A. Gryzik (2009) i W. Kwiatkowska (2007).

Z krótkiego przeglądu wynika, że prace badawcze na temat zmian strukturalnych rynku pracy obejmują różne elementy, mają też różny zasięg, zarówno przestrzenny, jak i czasowy.

METODA

Do oceny podobieństwa (niepodobieństwa) struktur wykorzystywane są różne miary, a ich przegląd dokonano m.in. w pracy pod red. D. Strahl (1998). Refleksje co do możliwości i ograniczeń zastosowania tych miar w badaniach społeczno-ekonomicznych zawarto w różnych pracach (por. Gaczek, Hełpa, Kasprzyk, 1980; Grabiński, 1980; Gorzelak, 1981; Strahl, 1998; Rogacki, 2002).

W niniejszej pracy z wielu miar pozwalających na ocenę niepodobieństwa struktur wybrano miarę zaproponowaną przez S. Chomętowskiego i A. Sokołowskiego (1978), która ma postać (dla wersji analizy dynamicznej):

$$d_{t_it_j} = 1 - \sum_{l=1}^m \min \{w_{t_il}, w_{t_jl}\}, \quad [1]$$

gdzie:

i, j – numery jednostek czasu ($i, j = 1, 2, \dots, 10$),

l – numer składnika struktury ($l = 1, 2, \dots, 10$),

m – liczba składników struktury (10),

w – wskaźniki struktury.

Schemat proponowanej analizy:

1. ustalenie struktur w latach 2008–2017,
2. wyznaczenie miar niepodobieństwa struktur w roku t w stosunku do roku $t-1$ ($t = 2, 3, \dots, 10$).
3. obliczenie miar niepodobieństwa struktur w kolejnych latach 2009–2017 w relacji do roku 2008,
4. klasyfikacja – zagadnienie taksonomiczne [Y, TZ] – z zastosowaniem aglomeracyjnej metody najdalszego sąsiedztwa (np. Grabiński, 1992, Gelbard, Goldman, Spiegel, 2007).

DANE

Do ustalenia struktur i miar niepodobieństwa struktur, wykorzystano dane dotyczące liczby osób zatrudnionych w wieku 15–64 lata, pobrane z Eurostatu (*Employment by age, economic activity and NUTS 2 regions* [lfst_r_lfe2en2]; Eurostat, 2019)), a dotyczące krajów UE w latach 2008–2017. Składniki struktury zatrudnienia stanowią następujące elementy – zatrudnieni w sekcjach (nazwane umownie):

- rolnictwo – rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo (*Agriculture, forestry and fishing*),
- przemysł – przemysł (bez budownictwa) (*Industry, except construction*),
- budownictwo – budownictwo (*Construction*),
- handel – handel hurtowy i detaliczny, transport, usługi noclegowe i żywieniowe (*Wholesale and retail trade, transport, accommodation and food service activities*),

- informacja – informacja i komunikacja (*Information and communication*),
- finanse i ubezpieczenia – działalność finansowa i ubezpieczeniowa (*Financial and insurance activities*),
- nieruchomości – działalność związana z nieruchomościami (*Real estate activities*),
- usługi profesjonalne – działalność naukowo-techniczna; usługi administracyjne i usługi wsparcia (*Professional, scientific and technical activities; administrative and support service activities*),
- sfera budżetowa – administracja publiczna, obrona narodowa, edukacja, ochrona zdrowia i pomoc społeczna (*Public administration, defense, education, human health and social work activities*),
- kultura – sztuka, rozrywka i rekreacja, inne usługi, aktywność gospodarstw domowych, organizacje ponadregionalne (*Arts, entertainment and recreation; other service activities; activities of household and extra-territorial organizations and bodies*).

Pierwszy wykorzystany zestaw zmiennych to składniki struktury zatrudnienia w krajach UE w latach 2008–2017. Drugi zestaw stanowią zmienne, które obliczono z wykorzystaniem wskaźników struktury dla każdego z krajów UE z lat 2008–2017, i są to:

- miary niepodobieństwa struktur ustalone na podstawie wzoru 1, z wykorzystaniem danych z roku następnego w relacji do roku poprzedniego,
- miary niepodobieństwa struktur ustalane dla kolejnych lat każdorazowo w relacji do roku 2008.

Cechy statystyczne wykorzystane w dalszej ocenie to:

- 10 składników struktury zatrudnienia w krajach UE w roku 2008,
- 9 miar niepodobieństwa struktur wyznaczanych dla okresu 2009–2017 – każdorazowo w stosunku do roku poprzedniego,
- 8 miar niepodobieństwa struktur w kolejnych latach w stosunku do roku 2008.

Oceniając krótko strukturę zatrudnienia w krajach UE w latach 2008–2017, można wskazać następujące prawidłowości:

- trzy sekcje (handel, przemysł i sfera budżetowa) są dominujące w zakresie udziału zatrudnionych, bowiem w roku 2008 ich łączny udział wynosił od 0,5679 (Luksemburg) do 0,7235 (Słowacja), a w roku 2017 od 0,4316 do 0,7349 – ponownie w tych samych krajach,
- najwyższe udziały w większości analizowanych sekcji w latach skrajnych powtarzały się w tych samych państwach (w nawiasie podano udziały w roku 2008 i 2017): rolnictwo – Rumunia (0,2498 i 0,2028), przemysł – Czechy (0,3111 i 0,3003), handel – Grecja (0,2998 i 0,3258), informacja – Irlandia (0,0402 i 0,0539), finanse i ubezpieczenia – Luksemburg (0,1060 i 0,0967), usługi profesjonalne – Szwecja (0,1171 i 0,1321), sfera budżetowa – Szwecja (0,3194 i 0,3349), kultura – Luksemburg (0,0971 i 0,0971),
- we wszystkich krajach w roku 2008 najniższy udział zatrudnionych występował w nieruchomościach, a w roku 2017 jedynie dla Malty było inaczej (najniższy udział zatrudnionych w rolnictwie).

WYNIKI KLASYFIKACJI

W celu klasyfikacji krajów UE zastosowano dla ustalonych zmiennych metodę najdalego sąsiedztwa (odległość krytyczna $d^* = 0,15$). Otrzymany dendrogram – wskazujący

na podział na siedem grup przedstawiono na rycinie 1, a średnie wartości zmiennych w grupach w tabeli 1.

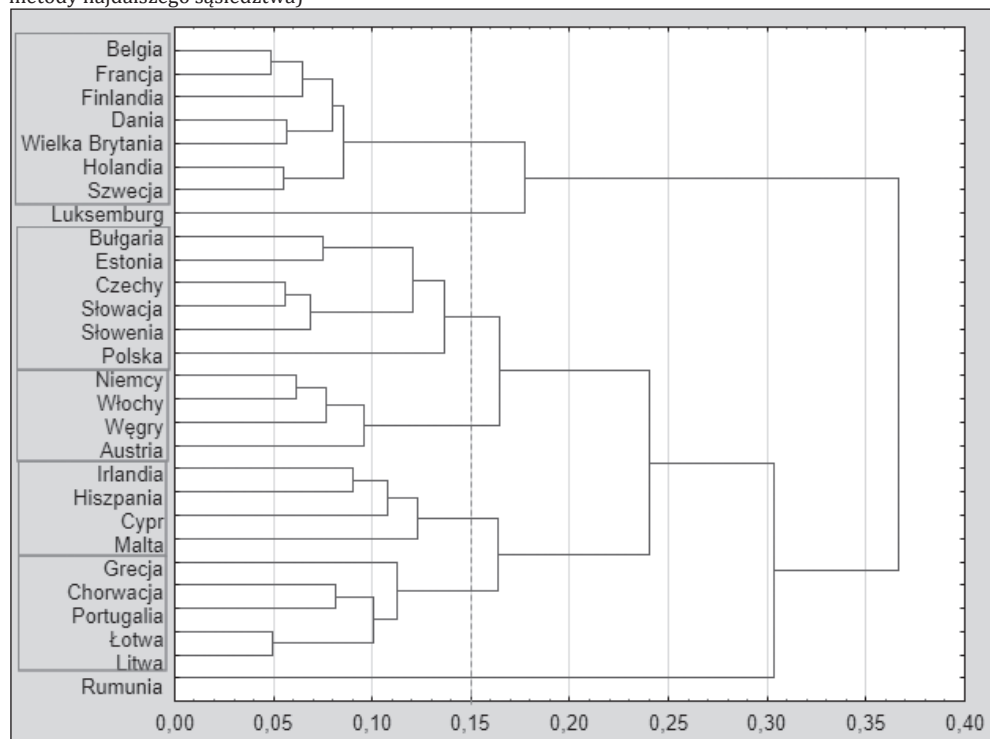
Grupy krajów UE podobnych z uwagi na strukturę zatrudnienia w sekcjach i oceniane miarą niepodobieństwa zmiany tej struktury w latach 2008–2017 przedstawiono poniżej:

- grupa A: Belgia, Francja, Finlandia, Dania, Holandia, Szwecja, Wielka Brytania,
- grupa B: Bułgaria, Estonia, Czechy, Słowacja, Słowenia i Polska,
- grupa C: Niemcy, Włochy, Węgry i Austria,
- grupa D: Irlandia, Hiszpania, Cypr i Malta,
- grupa E: Grecja, Chorwacja, Portugalia, Łotwa i Litwa,
- grupa L: Luksemburg,
- grupa R: Rumunia.

Najliczniejsza grupa A zawiera siedem państw z Europy Zachodniej. Grupę tę charakteryzują: najwyższe ze wszystkich otrzymanych grup średnie udziały zatrudnionych w takich sekcjach jak: informacja, nieruchomości, usługi profesjonalne i sfera budżetowa, najniższy średni udział w budownictwie oraz stabilizacja struktury.

Grupa B – druga co do liczebności – zawiera kraje postsocjalistyczne (w tym Polskę), a jej cechą charakterystyczną jest najwyższy średni udział zatrudnionych w przemyśle oraz przeciętne – co do intensywności – zmiany struktury.

Rycina 1. Dendrogram podziału krajów UE ze względu na przyjęte 17 zmiennych diagnostycznych (wynik metody najdalszego sąsiedztwa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (2019)

Tabela. 1. Wartości średnie zmiennych w grupach
część 1

Grupa	Rolnictwo	Przemysł	Budownictwo	Handel	Informacja	Finanse i ubezpieczenia	Nieruchomości	Usługi profesjonalne	Sfera budżetowa	Kultura
A	0,0233	0,1541	0,0729	0,2267	0,0362	0,0313	0,0098	0,0949	0,3001	0,0506
B	0,0638	0,2733	0,0961	0,2383	0,0228	0,0209	0,0071	0,0556	0,1892	0,0329
C	0,0353	0,2147	0,0813	0,2496	0,0261	0,0307	0,0058	0,0856	0,2207	0,0503
D	0,0335	0,1470	0,1041	0,2775	0,0331	0,0403	0,0058	0,0831	0,2124	0,0631
E	0,0886	0,1855	0,1049	0,2735	0,0200	0,0197	0,0050	0,0575	0,1993	0,0460
L	0,0169	0,0749	0,0779	0,1910	0,0337	0,1062	0,0055	0,0942	0,3026	0,0972
R	0,2498	0,2488	0,0841	0,1990	0,0134	0,0124	0,0017	0,0320	0,1398	0,0190

Czcionką pogrubioną zaznaczono wartości największe w sekcji, a podkreślono wartości najmniejsze.

część 2

Grupa	09-08	10-09	11-10	12-11	13-12	14-13	15-14	16-15	17-16	10-08	11-08	12-08	13-08	14-08	15-08	16-08	17-08
A	0,0186	0,0095	0,0083	0,0091	0,0112	0,0100	0,0075	0,0078	0,0083	0,0252	0,0267	0,0308	0,0346	0,0402	0,0416	0,0435	0,0471
B	0,0255	0,0178	0,0160	0,0122	0,0143	0,0130	0,0145	0,0149	0,0122	0,0365	0,0367	0,0419	0,0482	0,0498	0,0487	0,0513	0,0520
C	0,0129	0,0090	0,0082	0,0083	0,0110	0,0081	0,0083	0,0067	0,0081	0,0194	0,0193	0,0234	0,0308	0,0322	0,0374	0,0389	0,0401
D	0,0282	0,0177	0,0152	0,0189	0,0197	0,0156	0,0143	0,0140	0,0127	0,0413	0,0448	0,0612	0,0654	0,0691	0,0719	0,0674	0,0731
E	0,0274	0,0217	0,0167	0,0214	0,0172	0,0198	0,0132	0,0155	0,0131	0,0446	0,0512	0,0535	0,0602	0,0671	0,0683	0,0723	0,0774
L	0,0405	0,0277	0,0103	0,0176	0,0126	0,0187	0,0400	0,0159	0,0257	0,0557	0,0475	0,0623	0,0640	0,0786	0,0529	0,0623	0,0759
R	0,0182	0,0258	0,0188	0,0112	0,0096	0,0135	0,0313	0,0253	0,0064	0,0392	0,0340	0,0395	0,0429	0,0419	0,0577	0,0672	0,0685

Czcionką pogrubioną zaznaczono wartości największe, wartości miary niepodobieństwa, a podkreślono wartości najmniejsze.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (2019)

Do grupy C należą cztery kraje Europy Środkowej, w których struktura zatrudnienia jest bardzo stabilna (małe wartości w wierszu C tabeli 1, część 2).

Następna grupa – D – zawiera kraje „morskie”, w których jest najwyższy przeciętny udział zatrudnionych (*ex aequo* z kolejną grupą E) w dwóch sekcjach: budownictwo i handel, a relatywnie większe w porównaniu z innymi grupami zmiany struktur zatrudnienia miały miejsce w latach 2012–2015.

W zawierającej Grecję, Chorwację, Portugalię, Łotwę i Litwę grupie E wystąpiły najwyższe przeciętne udziały zatrudnionych (*ex aequo* z grupą D) w budownictwie i handlu oraz większe niż w innych grupach krajów zmiany struktur zatrudnienia w latach 2016–2017.

Dwie kolejne grupy, zawierające po jednym kraju, charakteryzują się:

- grupa L – Luksemburg – najwyższym udziałem zatrudnionych w sekcjach: finanse i ubezpieczenia, usługi profesjonalne i sfera budżetowa oraz kultura, a jednocześnie dużymi zmianami struktur zatrudnienia z roku na rok,
- grupa R – Rumunia – najwyższym udziałem zatrudnionych w rolnictwie i niewielkimi zmianami struktury zatrudnienia.

ZAKOŃCZENIE

Z wielu możliwych zagadnień taksonomicznych do oceny struktur zatrudnionych i ich zmian w czasie wykorzystano podejście [Y, TZ], w którym przedmiotem klasyfikacji były kraje Unii Europejskiej, a przestrzeń klasyfikacji stanowiły wskaźniki struktury w wyjściowym momencie analizy oraz wartości miar zmian tych struktur w formie miar o podstawie stałej oraz łańcuchowych.

Z przeprowadzonego przeglądu badań wynika, że analizy dostarczające tak szczegółowych ocen – w 10 wydzielonych sekcjach (rolnictwo, przemysł, budownictwo, handel, informacja, finanse i ubezpieczenia, nieruchomości, usługi profesjonalne, sfera budżetowa i kultura), na poziomie krajów Unii Europejskiej, w ujęciu wskaźników struktury łącznie z oceną zmian struktur z roku na rok, jak i wartości miar niepodobieństwa struktur z poszczególnych lat w stosunku do roku wyjściowego – nie były realizowane.

Zaproponowane podejście badawcze pozwoliło na wydzielenie siedmiu grup krajów Unii Europejskiej, które charakteryzują się podobnymi strukturami zatrudnienia i jednocześnie podobnymi zmianami tych struktur w latach 2008–2017.

Literatura References

- Alvarez-Cuadrado, F., Poschke, M. (2011). Structural change out of agriculture: labor push versus labor pull. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3, 127–158.
- Beyers, W.B. (2005). Services and the changing economic base of regions in the United States. *The Service Industries Journal*, 25, 461–476.
- Bryson, J.R., Daniels, P.W. (2010). Service worlds: the „Services Duality” and the rise of the „Manuservice” economy. W: P. Maglio, C. Kieliszewski, J.C. Spohrer (red.). *The Handbook of Service Science*. Berlin: Springer, 79–106.
- Caselli, F., Coleman, W. (2001). The U.S. structural transformation and regional convergence: a reinterpretation. *Journal of Political Economy*, 109, 584–616.
- Chomętowski, S., Sokołowski, A. (1978). Taksonomia struktur. *Przegląd Statystyczny*, 2, 217–226.
- Costa, E., Palma, P., Costa, N. (2013). Services of General Interest and Regional Disparities – a Perspective from EU Regions. W: A. Beaclair, L. Reynolds (red.). *Shape and be Shaped: The*

- Future Dynamics of Regional Development*, Regional Studies Association. Tampere: University of Tampere.
- Drejer, I. (2002). Business services as a production factor. *Economic Systems Research*, 4, 389–405.
- Eurostat (2019, 31 stycznia). Pozyskano z http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfst_r_lfe2en2&lang=en
- Falk, M., Peng, F. (2013). The increasing service intensity of European manufacturing. *The Service Industries Journal*, 33, 15–16.
- Famielec, J. (2018). Teoretyczne podstawy definiowania oraz badania struktury i restrukturyzacji. W: J. Famielec, M. Kożuch (red.). *Restrukturyzacja sektorów gospodarki i przedsiębiorstw. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Foellmi, R., Zweimüller, J. (2005). *Structural Change, Engel's Consumption Cycles and Kaldor's Facts of Economic Growth*. Zurich: University of Zurich.
- Francois, J., Woerz, J. (2008). Producer Services, Manufacturing Linkages, and Trade. *Journal of Industry. Competition and Trade*, 8(3), 199–229.
- Gaczek, W.M., Helpa, M., Kasprzyk, A. (1980). Niehierarchiczna analiza skupień – nowa metoda klasyfikacji zjawisk społeczno-gospodarczych. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2(2), 143–162.
- Gebauer, H. (2007). The logic for increasing service revenue in product manufacturing companies. *International Journal of Services and Operations Management*, 3(4), 394–410.
- Gelbard, R., Goldman, O., Spiegler, I. (2007). Investigating diversity of clustering methods: An empirical comparison. *Data & Knowledge Engineering*, 63, 155–166.
- Głowacka, A. (1995). Tendencje na rynku pracy w krajach Unii Europejskiej. *Gospodarka Narodowa*, 5.
- Gorzela, G. (1981). Statystyczna analiza porównawcza – teoria a praktyka. *Wiadomości Statystyczne*, 8, 16–19.
- Grabiński, T. (1980). Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach dynamiki zjawisk ekonomicznych. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, seria specjalna: Monografie, 61.
- Grabiński, T. (1992). *Metody taksonometrii*. Kraków: Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- Gryzik, A. (2009). Tendencje zatrudnienia i rozwój rynku pracy w Polsce i na świecie. W: K.B. Matusiak, J. Kuciński, A. Gryzik (red.). *Foresight kadr nowoczesnej gospodarki*, Warszawa: PARP.
- Hartwig, J. (2012). Testing the growth effects of structural change. *Structural Change and Economic Dynamic*, 23(1), 11–24.
- Horváth, T.M., Péteri, G. (2001). *Regulation and Competition in the Local Utility Sector in Central and Eastern Europe*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute.
- Hyttinen, P. (red.) (2002). *Forest Related Perspectives for Regional Development in Europe*. Boston-Köln-Brill: European Forest Institute.
- Jensen, J.B. (2008). Trade in High-Tech Services. *Journal of Industry. Competition and Trade* 8(3–4), 181–197.
- Kallioras, D., Petrakos, G. (2010). Industrial growth, economic integration and structural change: evidence from the EU new member-states regions. *Annals of Regional Science*, 45, 667–680.
- Karpiński, A., Paradyś, S., Ziemecki, J. (1999). *Zmiany struktury gospodarki w Polsce do 2010 roku. Polska na tle Unii Europejskiej*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Kwiatkowska, W. (2000). Zmiany struktury pracujących w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską. W: S. Krajewski, T. Tokarski (red.). *Wzrost gospodarczy, restrukturyzacja i rynek pracy w Polsce (ujęcie teoretyczne i empiryczne)*. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Kwiatkowska, W. (2007). *Zmiany strukturalne na rynku pracy w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Laitner, J. (2000). Structural Change and Economic Growth. *Review of Economic Studies*, 67, 545–561.
- Landesmann, M. (2000). Structural change in the transition economies, 1989–1999. *Economic Survey of Europe*, 2–3, United Nations Economic Commission for Europe, 95–123.

- Langen, W. (2001). *Working Document on the Communication from the Commission "Services of General Interest in Europe"*. Committee on Economic and Monetary Affairs, European Parliament.
- Lay, G., Copani, G., Jäger, A., Biege, S. (2010). The relevance of service in European manufacturing industries. *Journal of Service Management*, 21(5), 715–726.
- Lodefalk, M. (2010). Servicification of Manufacturing – Evidence from Swedish Firm and Enterprise Group Level Data. *Swedish Business School Working Paper*, 3. Örebro University.
- Malina, A. (2006). Analiza zmian struktury zatrudnienia w Polsce w porównaniu z krajami Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 726, 5–21.
- Markowska, M. (2017a). Decomposition of changes in structure and trends in employment in Czechia at NUTS2 level. *GeoScape*, 11(2), 84–92.
- Markowska, M. (2017b). Province capitals vs. their neighbours – the assessment of changes by dynamic classification of employment structures. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 314, 28–44.
- Markowska, M., Sokołowski, A. (2017). Ocena udziału sektorów w zróżnicowaniu struktur zatrudnienia w Warszawie i powiatach sąsiadujących w latach 2005–2014. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 31(4), 25–39.
- Markowska, M., Strahl, D. (2017). Miasta wojewódzkie a ich otoczenie – trendy zmian sektorowej struktury pracujących. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 477, 135–143.
- Memedovic, O., Iapadre, L. (2010). Structural Change in the World Economy: Main Features and Trends. United Nations Industrial Development Organization – Vienna International Centre, Research and Statistics Branch. *Working Paper*, 24.
- Miles, I. (2005). Knowledge intensive business services: prospects and policies. *Foresight*, 7(6), 39–63.
- Montobbio, F. (2002). An evolutionary model of industrial growth and structural change. *Structural Change and Economic Dynamics*, 13, 387–414.
- Neely, A. (2008). Exploring the financial consequences of the servitization of manufacturing. *Operations Management Research*, 1, 103–118.
- OECD (2006a). Sectoral case studies. W: *Trade and Structural Adjustment, Embracing Globalisation*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2006b). The Adjustment Challenge. W: *Trade and Structural Adjustment. Embracing Globalisation*. Paris: OECD Publishing.
- Pasinetti, L.L. (1981). *Structural Change and Economic Growth: A Theoretical Essay on the Dynamics of the Wealth of Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pilat, D., Woelfl, A. (2005). Measuring the Interaction Between Manufacturing and Services. *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, 5, OECD.
- Rogacki, H. (2002). *Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Schmenner, R.W. (2009). Manufacturing, service, and their integration: some history and theory. *International Journal of Operations & Production Management*, 29(5), 431–443.
- Sepp, J., Kaldaru, H., Eerma, D. (2009). Comparative Analysis of Employment Sectoral Structure in European Union Countries. *International Review of Business Research Papers*, 5(2), 76–88.
- Šipilova, V. (2013). Aspect of Structural Changes in Manufacturing: Search of New Approaches for Classifying the European Union Member Countries. W: Beauclair, A., Reynolds, L. (ed.). *Shape and be Shaped: The Future Dynamics of Regional Development*, Regional Studies Association. Tampere: University of Tampere, 143–164.
- Strahl, D. (red.) (1998). *Taksonomia struktur w badaniach regionalnych*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Timmer, C.P. (2009). *A World Without Agriculture: The Structural Transformation in Historical Perspective*. Washington DC: American Enterprise Institute.
- Uppenberg, K., Strauss, H. (2010). *Innovation and productivity growth in the EU services sector*. European Investment Bank, EIB Paper.
- Wiśniewski, M. (2016). *Regionalne zróżnicowanie zmian struktur pracujących w Unii Europejskiej*. Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, rozprawa doktorska.
- World Bank (2000). *Maintaining Utility Services for the Poor*. Washington, DC.

Małgorzata Markowska, dr hab., prof. UE, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział Ekonomii, Zarządzania i Turystyki w Jeleniej Górze. Jest profesorem Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, w Katedrze Gospodarki Regionalnej. Jest członkiem Sekcji Klasyfikacji i Analizy Danych oraz Regional Studies Association. Realizuje badania naukowe dotyczące pomiaru, oceny, zróżnicowania, dynamiki zmian takich zjawisk jak m.in.: rozwój, konkurencyjność, gospodarka oparta na wiedzy, inteligentne specjalizacje, konwergencja i innowacyjność w europejskiej przestrzeni na szczeblu regionalnym z wykorzystaniem metod ekonometrycznych. Jest autorem lub współautorem ponad 100 artykułów naukowych, monografii (*Dynamiczna taksonomia innowacyjności regionów*) oraz 25 rozdziałów w monografiach. Współpracowała w realizacji 12 grantów finansowanych z funduszy ministerialnych i NCN oraz kilku projektów unijnych.

Małgorzata Markowska, associate professor, Wrocław University of Economics, Faculty of Economics, Management and Tourism in Jelenia Góra. She is an associate professor at the Regional Economics Chair of Wrocław University of Economics. She is a member of Polish Classification Society and Regional Studies Association. Her research deals with econometric measurement, evaluation, variability and dynamics of development, competitiveness, knowledge-based economy, smart specialisations, convergence and innovativeness in European regional space. As an author or co-author she has published more than 100 research papers and 25 chapters in books, and recently her own monograph "Dynamic Taxonomy of Regions' Innovativeness". She took part in 12 projects financed by the Polish National Centre of Science and by the European Union, and in projects for governmental, local administration and business units.

ORCID: 0000-0003-4879-0112

Adres/address:

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wydział Ekonomii, Zarządzania i Turystyki w Jeleniej Górze
ul. Nowowiejska 3, 58-500 Jelenia Góra, Polska
e-mail: malgorzata.markowska@ue.wroc.pl

Andrzej Sokołowski, prof. dr hab., Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Wydział Zarządzania. Jest profesorem na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie i kierownikiem Zakładu Statystyki w tej uczelni. Jego zainteresowania naukowe obejmują szeroki zakres zastosowań statystyki, w naukach ekonomicznych, medycynie, sporcie i kulturze fizycznej, polityce i muzyce. W zakresie teoretycznych zagadnień statystycznych jego głównym polem zainteresowań jest statystyka matematyczna, metody analiz wielowymiarowych oraz statystyka medyczna. Jest autorem ponad 60 rozdziałów w monografiach lub książek, 160 artykułów naukowych oraz 150 wystąpień na konferencjach naukowych. Przez trzy kadencje był przewodniczącym Sekcji Klasyfikacji i Analizy Danych Polskiego Towarzystwa Statystycznego, a od ponad 17 lat jest członkiem Rady International Federation of Classification Societies, a obecnie jest członkiem Komisji Finansowej IFCS oraz przewodniczącym jej Komisji Wyborczej.

Andrzej Sokołowski, professor, Cracow University of Economics, Faculty of Management is a professor and the Head of the Department of Statistics at the Cracow University of Economics. His academic activity is concentrated around the application of statistical methods in such fields as economics and management, medicine, sports, politics and music. In theoretical statistics he is interested in mathematical statistics, multivariate analysis and medical statistics. He is an author of more than 60 chapters in books and monographs, 160 scientific papers and 150 contributions at conferences. For three terms he was the President of the Polish Classification Society and for more than seventeen years now he is a member of the International Federation of Classification Societies Council, and currently a member of IFCS Financial Committee and Chair of its Election Committee.

ORCID: 0000-0002-2787-6665

Adres/address:

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Wydział Zarządzania
ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, Polska
e-mail: andrzej.sokolowski@uek.krakow.pl

GRAŻYNA WĘGRZYN

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Polska
Wrocław University of Economics, Wrocław, Poland

Kształcenie osób dorosłych jako czynnik zwiększania poziomu innowacyjności krajów Unii Europejskiej

Adult Education as a Factor Increasing the Innovativeness of European Union Countries

Streszczenie: Koncepcja gospodarki opartej na wiedzy zakłada, że głównym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego i kształtowania się nowych struktur gospodarki jest wiedza. Jest ona niezbędna do generowania i wdrażania szeroko pojętych innowacji. Wiedza zdobyta w wyniku edukacji formalnej szybko się dezaktualizuje lub jest niewystarczająca, stąd powstaje konieczność ciągłego uczenia się. Edukacja dorosłych obejmuje wszelkie formy uczenia się, które są podejmowane po zakończeniu wstępnego kształcenia i szkolenia. Jest realizowana w trzech formach: formalnej, pozaformalnej i nieformalnej. Celem opracowania jest zweryfikowanie, czy upowszechnianie się kształcenia osób dorosłych w krajach Unii Europejskiej znajduje odzwierciedlenie w zmianach poziomu innowacyjności. Do realizacji celu opracowania wykorzystano krytyczny przegląd literatury, analizę zastanych danych statystycznych oraz analizę porównawczą. Edukacja pozaformalna i nieformalna dorosłych w postaci szkoleń i kursów, które prowadzą do uzyskania kwalifikacji uznawanych wewnątrz danej instytucji (zakładu pracy, organizacji itp.), stanowi ważny czynnik determinujący poziom innowacyjności gospodarki. Kraje, w których w kształcenie przez całe życie są zaangażowane znaczne zasoby siły roboczej, osiągają lepsze wyniki w poziomie innowacyjności niż kraje, w których ten obszar aktywności edukacyjnej jest niedoceniany.

Abstract: The concept of a knowledge-based economy assumes that knowledge is the main factor of socio-economic development and the formation of new economic structures. Knowledge is necessary to generate and implement innovations in their broad sense. Knowledge acquired as a result of formal education quickly becomes outdated or insufficient, hence the need for continuous learning. Continuing education includes all the forms of learning that are pursued subsequent to the completion of initial education and training. It is implemented in three forms: formal, semi-formal and informal. The aim of the study is to verify whether the growing popularity of continuing education in the EU member countries is reflected by changes in the level of innovation. The methods used to achieve the study goal included critical review of literature, analysis of the existing statistical data and comparative analysis. The continuing semi-formal and informal education implemented in the form of training sessions and courses that lead to obtaining qualifications recognised within the specific institution (workplace, organisation, etc.) is an important factor determining the level of innovation in the economy. Countries where a significant proportion of labour force is involved in lifelong learning achieve a higher level of innovation than those where this aspect of educational activity is undervalued.

Słowa kluczowe: innowacyjność; kształcenie dorosłych; kształcenie formalne; kształcenie pozaformalne
Keywords: adult education; formal education; innovativeness; non-formal education

Otrzymano: 18 grudnia 2018

Received: 18 December 2018

Zaakceptowano: 3 maja 2019

Accepted: 3 May 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Węgrzyn, G. (2019). Kształcenie osób dorosłych jako czynnik zwiększania poziomu innowacyjności krajów Unii Europejskiej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 18–31. doi: 10.24917/20801653.332.2

WSTĘP

Koncepcja gospodarki opartej na wiedzy zakłada, że głównym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego i kształtowania się nowych struktur gospodarki jest wiedza. Jest ona niezbędna do generowania i wdrażania szeroko pojętych innowacji, zarówno technologicznych, jak i organizacyjnych. Znaczenie poziomu wykształcenia pracowników dla wzrostu i rozwoju gospodarczego było wielokrotnie podkreślane w literaturze (Narasaiah, 2007; Tudor, 2013). Najczęściej wskazywano, że to potencjał endogeniczny w postaci wiedzy, umiejętności i wykształcenia decyduje o rozwoju gospodarek (Fuentes, Ciccone, 2003; Lee, Florida, Acs, 2004). Z badań nad zróżnicowaniem gospodarek pod względem poziomu innowacyjności wynika, że innowacje świadczą o potencjale endogenicznym danej gospodarki, a zwłaszcza o jakości jej kapitału ludzkiego i społecznego. Podkreśla się, że rozbieżności w produktywności i wzroście gospodarczym poszczególnych gospodarek nie wynikają z ograniczonego dostępu do zasobów naturalnych, ale ze zdolności do poprawy jakości kapitału ludzkiego i czynników produkcji: zdolności tworzenia nowej wiedzy i pomysłów oraz ich stosowania w praktyce pod postacią innowacji (Ujwary-Gil, 2004). Można więc uznać, że obecnie to luka wiedzy stanowi barierę w budowaniu przewagi konkurencyjnej oraz zagraża dynamice rozwoju społeczno-gospodarczego (Węgrzyn, 2011).

Ze względów społecznych i ekonomicznych współczesne gospodarki potrzebują pobudzania zdolności kreatywnych i innowacyjnych, aby skutecznie reagować na rozwój społeczeństwa opartego na wiedzy: innowacyjność wiąże się ściśle z kreatywnością rozumianą jako cecha indywidualna i aby w pełni ją wykorzystać, musi być ona szeroko rozpowszechniana wśród ludzi. Wymaga to podejścia opartego na uczeniu się przez całe życie (*Decyzja...*, 2009).

W epoce społeczeństwa wiedzy ludzie mają do czynienia z powszechnym przepływem informacji, a to wymusza konieczność ciągłego uczenia się. Oznacza to, że wykształcenie i ciągłe podnoszenie kwalifikacji należy traktować jako szczególnie ważne czynniki i generatory nowoczesnego rozwoju. Kraje, w których w kształcenie przez całe życie są zaangażowane znaczne zasoby siły roboczej, osiągają lepsze wyniki w poziomie innowacyjności niż kraje, w których ten obszar aktywności edukacyjnej jest niedoceniany.

W opracowaniu sformułowano następującą hipotezę badawczą: kształcenie dorosłych jest ważnym czynnikiem zwiększającym poziom innowacyjności gospodarki.

Celem opracowania jest zweryfikowanie, czy upowszechnianie się kształcenia osób dorosłych w krajach Unii Europejskiej znajduje odzwierciedlenie w zwiększaniu

poziomu innowacyjności. Poziomu innowacyjności gospodarek nie da się wyjaśnić jedynie przez udział osób z wyższym wykształceniem wśród ogółu pracujących. To inwestycje w kapitał ludzki osób dorosłych odgrywają szczególną rolę w podnoszeniu poziomu innowacyjności. W opracowaniu postawiono tezę, że wzrost udziału osób dorosłych w kształceniu, tj. zdobywaniu nowej, aktualnej wiedzy, sprzyja innowacyjności gospodarki. Do realizacji celu opracowania wykorzystano krytyczny przegląd literatury, analizę zastanych danych statystycznych oraz analizę porównawczą. W opracowaniu skorzystano z danych statystycznych z dwóch badań koordynowanych przez Eurostat, tj. *Badanie aktywności ekonomicznej ludności UE (European Union Labour Force Survey – EU LFS)* oraz *Kształcenie dorosłych (Adult Education Survey – AES)*. W analizie uwzględniono osoby dorosłe w wieku 25–64 lata.

Opracowanie składa się z trzech części. W pierwszej wyjaśniono istotę kształcenia dorosłych oraz scharakteryzowano występujące formy edukacji dorosłych, tj. formalną, pozaformalną i nieformalne uczenie się. W części drugiej przeprowadzono analizę porównawczą udziału osób z wyższym wykształceniem formalnym w ogólnej liczbie ludności oraz innowacyjności gospodarek Unii Europejskiej. Część trzecia zawiera analizę danych z zakresu edukacji dorosłych z podziałem na edukację formalną, pozaformalną i nieformalną.

EDUKACJA OSÓB DOROSŁYCH: FORMALNA, POZAFORMALNA I NIEFORMALNA

Komisja Europejska definiuje kształcenie przez całe życie (*Life Long Learning – LLL*) jako „wszelkie działania związane z uczeniem się przez całe życie, zmierzające do poprawy poziomu wiedzy, umiejętności i kompetencji w perspektywie osobistej, obywatelskiej, społecznej i/lub związanej z zatrudnieniem” (*Making...*, 2001). Realizacja idei kształcenia przez całe życie stanowi istotne rozszerzenie zasady kształcenia ustawicznego i powoduje, że obywatele nieustannie gromadzą wiedzę, umiejętności i kompetencje (Dziechciarz, 2015).

Edukacja dorosłych w badaniach Eurostatu dotyczy osób w wieku 25–64 lata, które mają wykształcenie uprawniające do wejścia na rynek pracy, niezależnie od tego, jak długo trwała nauka, łącznie z kształceniem wyższym. Obejmuje wszelkie formy uczenia się podejmowane po zakończeniu wstępnego kształcenia i szkolenia. Edukacja dorosłych jest realizowana w trzech głównych formach (*International...*, 2012):

- edukacji formalnej (szkolnej) – nauka w systemie szkolnym na poziomie szkoły podstawowej, gimnazjum, zasadniczej szkoły zawodowej, szkoły ponadgimnazjalnej (w tym szkoły policealnej), jak również kształcenie na poziomie studiów wyższych, podyplomowych i doktoranckich. Związana jest z regularną formą nauki realizowanej ściśle w oparciu o przyjęty program kształcenia, kończącej się uzyskaniem kwalifikacji potwierdzonych świadectwem, zaświadczeniem o ukończeniu szkoły, certyfikatem, dyplomem. Cechą wyróżniającą jest to, że jest zorganizowana przez profesjonalnych nauczycieli, istnieje określony program nauczania i często prowadzi do kwalifikacji (Foley, 2004),
- edukacji nieformalnej (nauki przez praktykę, samokształcenie), która ma miejsce poza głównym systemem edukacyjnym, jest procesem niezinstytucjonalizowanym, zamierzonym (samodzielne uczenie się) i niezamierzonym (zachodzącym bezwiednie przez całe życie, najintensywniej na etapie wczesnego rozwoju),

- edukacji pozaformalnej (incydentalnej) – to proces zinstytucjonalizowany, jednak zachodzący poza formalnym systemem kwalifikacji, który prowadzi do uzyskania kwalifikacji uznawanych wewnątrz danej instytucji (zakładu pracy, organizacji itp.) lub przez część innych instytucji, np. jako dodatkowe kryterium rekrutacji (Kształcenie..., 2009), ale nie powoduje zmiany w poziomie wykształcenia; prowadzi zazwyczaj do rozwoju, poszerzania i zdobywania umiejętności w różnych dziedzinach życia zawodowego, społecznego i kulturalnego; obejmuje wszelkiego rodzaju rozmowy, spotkania towarzyskie, które poprzez wymianę informacji dostarczają wiedzy, kształtują myślenie o świecie. Wyróżnia się następujące formy kształcenia pozaformalnego: kursy, warsztaty i seminaria, nadzorowane szkolenia w miejscu pracy oraz prywatne lekcje.

Jednym z najważniejszych źródeł informacji o edukacji dorosłych jest międzynarodowe badanie *Kształcenie dorosłych* (*Adult Education Survey* – AES). Głównym celem badania jest dostarczenie porównywalnych dla krajów Unii Europejskiej danych dotyczących edukacji osób dorosłych. Badanie służy do monitorowania szczegółowych celów programu „Uczenie się przez całe życie” zajmującego znaczącą pozycję w europejskich strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego. Dotychczas odbyły się trzy tury organizowanego co pięć lat badania (2007, 2011, 2016). Dotyczy ono uczestnictwa respondentów w kształceniu formalnym, pozaformalnym i nieformalnym w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Drugim źródłem danych na temat kształcenia dorosłych jest badanie *European Union Labour Force Survey* (EU LFS), w którym pomiar uczestnictwa osób w kształceniu dotyczy ostatnich czterech tygodni przed badaniem. W Polsce realizuje je GUS pod nazwą *Badanie aktywności ekonomicznej ludności UE*.

ZRÓŻNICOWANIE GOSPODAREK POD WZGLĘDEM FORMALNEGO WYŻSZEGO WYKSZTAŁCENIA I POZIOMU INNOWACYJNOŚCI

Osiągnięcia edukacyjne dorosłej populacji często traktowane są jako wskaźnik wiedzy i umiejętności dostępnych w gospodarce. Wskaźnik ten przedstawia formalny poziom wykształcenia zdobywanego przez osoby dorosłe. Edukacja tradycyjnie, a w gospodarkach opartych na wiedzy szczególnie edukacja wyższa, uważana jest za główny czynnik odpowiadający za innowacje. Wskazuje się, że jakość krajowych i regionalnych systemów innowacyjnych w dużym stopniu zależy właśnie od poziomu wykształcenia społeczeństwa (Borowiec, Dorocki, Jenner, 2009). Wyższy poziom wykształcenia pracowników generuje większą liczbę innowacyjnych pomysłów, co powoduje wzrost poziomu innowacyjności (Węgrzyn, 2015).

Wiedza zatrudnionych w gospodarce pracowników to potencjał innowacyjny, na który silny wpływ mają jakość i rodzaj formalnego wykształcenia. Do dokonywania międzynarodowych porównań poziomów edukacji najczęściej stosuje się Międzynarodową Standardową Klasyfikację Edukacji – ISCED (*International Standard Classification of Education*). Obecna wersja ISCED 2011 zastąpiła wcześniejszą, tj. ISCED 97. W opracowaniu poddano analizie dane osób z wyższym wykształceniem, czyli szkolnictwo wyższe (ISCED 5–8) wymagające ukończenia odpowiedniej szkoły szczebla ponadpodstawowego i obejmujące m.in. edukację na poziomie uniwersyteckim, studia podyplomowe i doktoranckie.

W Unii Europejskiej poziom wykształcenia obywateli sukcesywnie wzrasta (rycina 1). W 2006 roku osoby z wyższym wykształceniem stanowiły 20%, a w 2017 roku

Rycina 1. Udział osób z wyższym wykształceniem (ISCED 5–8) w krajach Unii Europejskiej w roku 2006 i 2017 (w % ogółu ludności w wieku 15–64 lata)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

28,8% ogółu ludności w wieku 15–64 lat. Najniższy odsetek osób z wyższym wykształceniem występuje w Rumunii (9,6% w 2006 roku, 15,3% w 2017 roku) i we Włoszech (11,4% w 2006 roku i 16,5% w 2017 roku). Z kolei najwyższym – powyżej 35% – udziałem osób z wyższym wykształceniem w 2017 roku charakteryzowały się Irlandia (39,6%), Wielka Brytania (38,8%), Cypr (38,1%), Finlandia (36,4%), Szwecja (36,%) oraz Belgia (35,6%). W latach 2006–2017 najwyższy wzrost udziału osób z wyższym wykształceniem wystąpił w Austrii (15 p.p.), a najniższy we Włoszech (5,1 p.p.) i Rumunii (5,7 p.p.). Pomimo wzrostu udziału osób z wyższym wykształceniem w krajach Unii Europejskiej powiększa się różnica między najniższym a najwyższym poziomem tego wskaźnika. W 2006 roku różnica wynosiła 19,7 p.p., a w 2017 roku wzrosła do 24,3 p.p.

W Polsce w badanym okresie nastąpił wzrost udziału osób z wyższym wykształceniem z 14,9% w 2006 roku do 26,3% ogółu ludności w wieku 15–64 lata w 2017 roku (tj. wzrost o 11,4 p.p.).

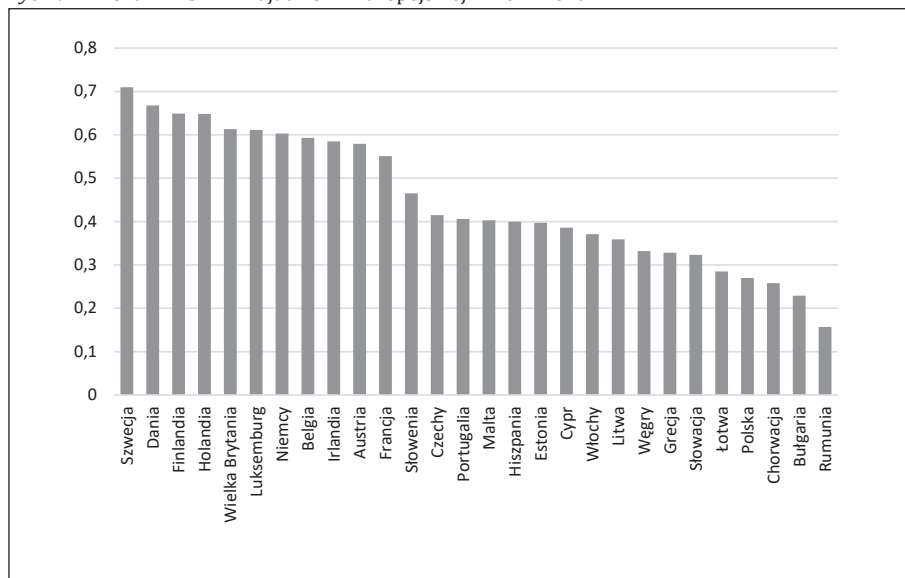
Powszechnie zakłada się, że wyższy poziom wykształcenia pracowników generuje większą liczbę innowacyjnych pomysłów, co przekłada się na wyższy poziom innowacyjności. Dostępne metodologie monitorowania poziomu innowacyjności gospodarek Unii Europejskiej funkcjonują w ramach systemu badań zaprojektowanych na potrzeby realizacji strategii *Europa 2020*. Najczęściej wykorzystywaną metodologią jest unijna tablica wyników innowacyjności (*Innovation Union Scoreboard – IUS*), opracowana przez Komisję Europejską. IUS stanowi próbę oszacowania osiągnięć innowacyjnych gospodarek europejskich na podstawie syntetycznego wskaźnika innowacji (*Summary Innovation Index – SII*). W 2017 roku średni wskaźnik SII dla krajów UE (28) wynosił 0,504.

W oparciu o wskaźnik SII wyodrębnia się cztery grupy krajów Unii Europejskiej: liderów innowacji (*innovation leaders*), doganiających liderów (*innovation followers*), umiarkowanych innowatorów (*moderate innovators*) i skromnych innowatorów (*modest innovators*). Na podstawie wskaźnika SII w 2017 roku państwa członkowskie Unii Europejskiej zajęły następujące miejsca w ramach wyodrębnionych grup (rycina 2):

- Grupa I – osiągnięcia liderów innowacji (Szwecja, Dania, Finlandia, Holandia, Wielka Brytania, Luksemburg) kształtowały się na znacznie wyższym poziomie niż przeciętne dla UE. Wskaźnik SII przyjmował wartość powyżej 20% średniego wskaźnika dla krajów UE (28).
- Grupa II – kraje doganiające liderów stanowiły: Niemcy, Belgia, Irlandia, Austria, Francja.
- Grupa III – umiarkowani innowatorzy: Słowenia, Czechy, Portugalia, Malta, Hiszpania, Estonia, Cypr, Włochy, Litwa, Węgry, Grecja, Słowacja, Łotwa, Polska, Chorwacja.
- Grupa IV – skromni innowatorzy charakteryzujący się wskaźnikiem SII poniżej 50% średniego wskaźnika dla krajów UE (28). Zaliczono do tej grupy Bułgarię i Rumunię.

Porównując kraje Unii Europejskiej pod względem formalnego poziomu wykształcenia ludności w wieku 15–64 lata oraz poziomu innowacyjności, nasuwa się wniosek, że poziom wykształcenia formalnego nie gwarantuje wysokiego poziomu innowacyjności. Wśród państw Unii Europejskiej można wyodrębnić kraje, w których wysokiemu odsetkowi osób z wyższym wykształceniem towarzyszy wysoki poziom innowacyjności gospodarki (Szwecja, Finlandia, Wielka Brytania), kraje, w których mimo wysokiego odsetka osób z wyższym wykształceniem innowacyjność jest na niskim poziomie (Cypr,

Rycina 2. Wskaźnik SII w krajach Unii Europejskiej w 2017 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie European Innovation Scoreboard (2018)

Litwa, Polska) oraz kraje, gdzie pomimo stosunkowo niskiego poziomu wykształcenia formalnego występuje wysoki poziom innowacyjności (Niemcy). Oznacza to, że samo wykształcenie formalne to za mało, aby gospodarka była innowacyjna. Formalne wykształcenie wyższe, zdobyte najczęściej w młodości, w ramach tradycyjnie funkcjonujących szkół wyższych, aktualnie nie wystarcza, by sprostać wyzwaniom szybko zmieniającej się gospodarki opartej na wiedzy. Konieczne jest kształcenie pozaformalne, kierowane do wszystkich, niezależnie od wieku, posiadanych kwalifikacji i umiejętności. Do tego niezbędne jest zapewnienie możliwości stałego rozwijania kompetencji osób dorosłych w sposób elastyczny, oparty na indywidualnym podejściu, w ramach edukacji formalnej, pozaformalnej i nieformalnego uczenia się.

ZRÓŻNICOWANIE GOSPODAREK POD WZGLĘDEM AKTYWNOŚCI EDUKACYJNEJ DOROSŁYCH

Kształcenie osób dorosłych w poszczególnych krajach Unii Europejskiej, podobnie jak całe systemy edukacyjne, różni się pod wieloma względami. Według danych pochodzących z *Badania aktywności ekonomicznej ludności UE* (EU LFS) wskaźnik uczestnictwa dorosłych w kształceniu formalnym i pozaformalnym¹ dla państw Unii Europejskiej (28) w 2017 roku wynosił 10,9%, a docelowo do 2020 roku powinien wzrosnąć do co najmniej 15%. W państwach nordyckich oraz Holandii, Estonii, Francji i Luksemburgu już osiągnięto uzgodniony na 2020 rok cel europejski. Natomiast w takich krajach jak Rumunia, Bułgaria i Chorwacja (gdzie w edukacji uczestniczy mniej niż 2,5% dorosłych), a także w Polsce, Grecji i na Słowacji (gdzie wskaźnik nie przekracza 5%)

¹ Wskaźnik uczestnictwa w kształceniu i szkoleniach obejmuje osoby w wieku 25–64 lata uczestniczące w formalnej i nieformalnej edukacji i szkoleniach. Okres referencyjny dla uczestnictwa w kształceniu i szkoleniach to cztery tygodnie przed badaniem.

poziom udziału dorosłych w kształceniu i szkoleniach jest znacznie odleglejszy od przyjętego celu (tabela 1).

Tabela 1. Osoby w wieku 25–64 lata uczestniczące w kształceniu formalnym i pozaformalnym (w okresie czterech tygodni poprzedzających badanie) w krajach Unii Europejskiej w 2017 roku (w %)

Kraje	Osoby uczestniczące ogółem	Kobiety uczestniczące	Osoby pracujące uczestniczące	Osoby z wyższym wykształceniem uczestniczące
UE (28)	10,9	11,8	11,6	18,6
Belgia	8,5	8,8	8,6	13,7
Austria	15,8	17,3	16,4	26,6
Bułgaria	2,3	2,4	1,6	4,1
Chorwacja	2,3	2,6	1,8	4,5
Cypr	6,9	7,1	7,1	11,4
Czechy	9,8	10,0	10,7	17,6
Dania	26,8	31,4	27,3	33,9
Estonia	17,2	20,6	18,6	26,1
Finlandia	27,4	31,5	28,9	35,0
Francja	18,7	21,1	20,7	29,8
Grecja	4,5	4,4	4,4	7,7
Hiszpania	9,9	10,6	9,8	16,7
Holandia	19,1	20,1	20,7	26,2
Irlandia	8,9	9,9	8,3	12,7
Litwa	5,9	7,3	6,5	10,0
Luksemburg	17,2	17,6	19,1	25,6
Łotwa	7,5	8,8	8,0	11,5
Malta	10,6	11,9	12,4	20,9
Niemcy	8,4	8,1	7,9	12,5
Polska	4,0	4,4	4,5	8,6
Portugalia	9,8	10,0	9,9	20,4
Rumunia	1,1	1,0	0,9	2,7
Słowacja	3,4	3,3	3,6	6,7
Słowenia	12,0	14,1	13,3	21,4
Szwecja	30,4	37,5	29,3	39,2
Węgry	6,2	6,4	7,0	11,5
Wielka Brytania	14,3	15,8	15,7	20,1
Włochy	7,9	8,4	8,5	18,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

Cechami różnicującymi uczestnictwo dorosłych w edukacji w poszczególnych krajach są głównie płeć, aktywność zawodowa oraz poziom wykształcenia. W większości państw Unii Europejskiej wskaźniki uczestnictwa w kształceniu były wyższe dla kobiet niż dla mężczyzn. Jedynie w czterech krajach, w Niemczech, Grecji, Słowacji i Rumunii, odsetek mężczyzn biorących udział w kształceniu był nieznacznie wyższy niż kobiet.

Najwyższy odsetek pracujących dorosłych uczestniczących w kształceniu formalnym i pozaformalnym wystąpił w Szwecji (29,3%), Finlandii (28,6%), Danii (27,3%), Francji i Holandii (po 20,7%). Najniższy natomiast w Rumunii (0,9%), Bułgarii (1,6%)

i Chorwacji (1,8%). We wszystkich państwach Unii Europejskiej wśród dorosłych uczestniczących w kształceniu formalnym i pozaformalnym największy odsetek stanowiły osoby z wykształceniem wyższym. Najwyższym odsetkiem dorosłych z wyższym wykształceniem uczestniczących w kształceniu formalnym i pozaformalnym charakteryzowały się Szwecja (39,2%), Finlandia (35,0%) oraz Francja (29,8%), a najniższym Rumunia (2,7%).

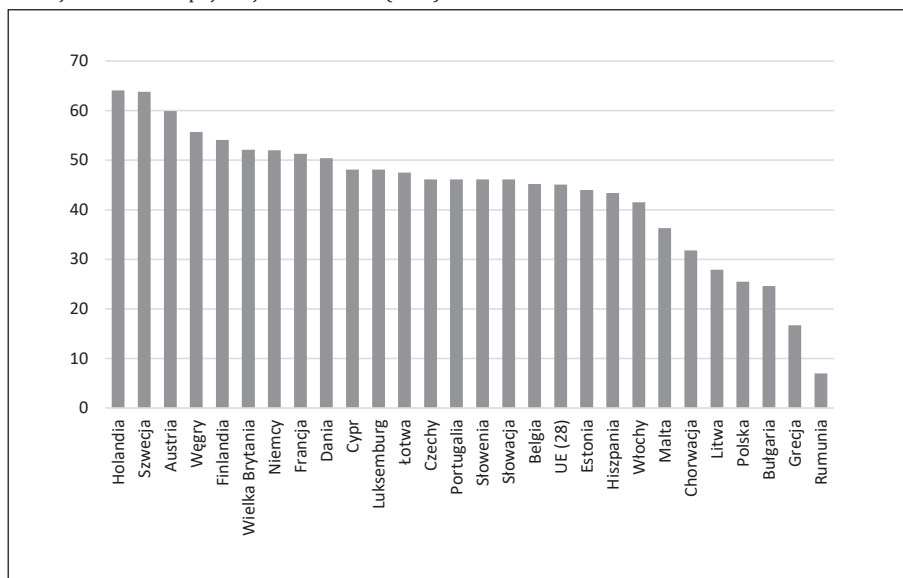
Dane na temat kształcenia dorosłych pochodzące z *Badania aktywności ekonomicznej ludności UE* warto uzupełnić wynikami badania przygotowanego specjalnie z myślą o ocenie udziału dorosłych w kształceniu i szkoleniu, tj. badania *Kształcenie dorosłych* (AES, 2009). Badanie dostarcza szczegółowych informacji dotyczących działań i programów edukacyjnych, w których biorą udział osoby dorosłe. Respondenci odpowiadali na pytanie, czy w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie sami poszukiwali możliwości uczenia się lub czy kierowane były do nich informacje na ten temat. Z porównania danych z trzech przeprowadzonych dotychczas w krajach UE badań (2007, 2011, 2016) wynika, że aktywność edukacyjna dorosłych systematycznie wzrasta. W Unii Europejskiej udział procentowy osób w wieku 25–64 lata, które podjęły jakąkolwiek formę kształcenia, wzrósł z 35,2% w 2007 roku do 40,3% w 2011 roku, a następnie w roku 2016 zwiększył się do 45,1%. W poszczególnych państwach europejskich występują jednak znaczne różnice. Najwyższe wskaźniki w zakresie udziału dorosłych w kształceniu w 2016 roku wystąpiły w Holandii (64,1%), Szwecji (63,8%) i Austrii (59,9%). Najniższe w Rumunii (7,0%), Grecji (16,7%), Bułgarii (24,6%) i w Polsce (25,5%) (ryczina 3).

Przy porównaniu wyników *Badania aktywności ekonomicznej ludności UE* (EU LFS) z wynikami badania *Kształcenie dorosłych* (AES) widać bardzo wyraźne różnice. Według danych z tego pierwszego badania zaledwie 10,9% dorosłych uczestniczy w kształceniu, podczas gdy wyniki AES wskazują, że około 45% dorosłych mieszkańców Unii Europejskiej jest objętych edukacją formalną i pozaformalną. Różnice te częściowo mają związek z faktem, że w badaniu EU LFS punkt odniesienia to zaledwie cztery tygodnie przed przeprowadzeniem badania, podczas gdy w przypadku AES okres ten wynosi 12 miesięcy. Oznacza to, że osoby dorosłe, które nie uczestniczyły w edukacji w okresie ostatnich czterech tygodni poprzedzających badanie EU LFS (a zatem uznawane za osoby nieuczące się), mogły brać udział w kształceniu w dłuższym przedziale czasowym (*Dorośli...*, 2011). Dodatkowo osoby dorosłe najczęściej biorą udział w kształceniu pozaformalnym, które charakteryzuje się krótkim czasem trwania (Rosenblatt, 2009).

Wyniki *Badania aktywności ekonomicznej ludności UE* oraz badania *Kształcenie dorosłych* pokazują, że odsetek uczestniczących w kształceniu formalnym jest znacznie niższy niż w kształceniu pozaformalnym. Zgodnie z danymi z AES średni poziom udziału dorosłych w formalnym systemie edukacji i szkoleń wynosi w Unii Europejskiej 5,8% i w porównaniu z wynikami z 2007 roku obniżył się o 0,8 p.p. Wyraźnie natomiast zwiększył się odsetek dorosłych biorących udział w kształceniu pozaformalnym. W 2006 roku w UE w kształceniu pozaformalnym uczestniczyło 31,6% osób, natomiast w 2016 roku udział ten wzrósł do 42,6% ogółu dorosłych obywateli (wzrost o 11 p.p.). W poszczególnych państwach udział dorosłych w kształceniu pozaformalnym wahał się w 2016 roku od 5,6% w Rumunii do 61,5% w Holandii.

Wyniki badania *Kształcenie dorosłych* w zakresie edukacji osób pracujących, z uwzględnieniem wykonywanego przez nie zawodu, pokazały, że najliczniejszą ogólną grupą zawodową biorącą udział w kształceniu pozaformalnym w Unii Europejskiej są

Rycina 3. Osoby w wieku 25–64 lata uczestniczące w kształceniu (w okresie 12 miesięcy przed badaniem) w krajach Unii Europejskiej w 2016 roku (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

różnego rodzaju specjaliści (65,5%). Przy czym w Holandii i Austrii ponad 80% specjalistów uczestniczyło w kształceniu pozaformalnym, a w Rumunii było to 14,1%. W Polsce 49,7% specjalistów deklarowało udział w kształceniu pozaformalnym. Warto podkreślić również, że uczestnictwo w szkoleniach i podejmowanie innych form kształcenia pozaformalnego przez specjalistów w głównej mierze miało związek z wykonywaną pracą (59,8%) i najczęściej było finansowane przez pracodawcę (42,2%). W poszczególnych krajach sytuacja była zróżnicowana. Najwyższym odsetkiem specjalistów uczestniczących w kształceniu pozaformalnym finansowanym przez pracodawcę charakteryzowały się: Holandia (73,4%), Austria (67,6%), Szwecja (67,6%), Słowenia (61,8%), Dania (61,6%), Niemcy (60,6%) i Finlandia (60,4%), a najniższym Rumunia (9,7%) i Grecja (15,1%).

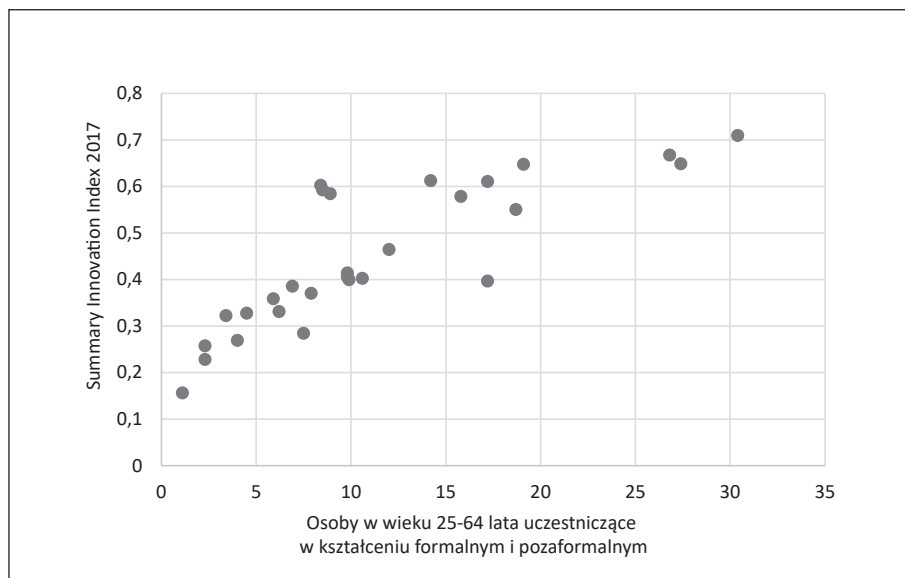
Na rycinie 4 przedstawiono dane o innowacyjności gospodarek (Summary Innovation Index – SII 2017) oraz osobach w wieku 25–64 lata uczestniczących w kształceniu formalnym i pozaformalnym, gdzie wyraźnie widać znaczącą dodatnią korelację (współczynnik korelacji Pearsona 0,825, $p=0,0000$).

W krajach będących liderami innowacji średni odsetek osób dorosłych uczestniczących w kształceniu formalnym i pozaformalnym w 2017 roku wynosił 22,5%, w krajach doganiających liderów – 12,1%, w krajach będących umiarkowanymi liderami – 7,9%, a w krajach zaliczanych do skromnych innowatorów było to zaledwie 1,7%.

ZAKOŃCZENIE

Badanie aktywności ekonomicznej ludności UE (LFS EU) oraz badanie Kształcenie dorosłych (AES) realizowane w krajach Unii Europejskiej pokazują, że systematycznie wzrasta udział dorosłych w szeroko rozumianym kształceniu. Przy czym odsetek

Rycina 4. Osoby w wieku 25–64 lata uczestniczące w kształceniu formalnym i pozaformalnym w 2017 roku (w %) oraz wskaźnik Summary Innovation Index – SII 2017 w krajach Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

dorosłych uczestniczących w kształceniu formalnym jest znacznie niższy niż w kształceniu pozaformalnym. Z przeprowadzonej analizy poziomu uczestnictwa dorosłych w edukacji oraz innowacyjności gospodarek Unii Europejskiej wynika, że kształcenie dorosłych jest niezbędne do budowania nowoczesnej, innowacyjnej gospodarki. Gospodarki zaliczane do liderów innowacji czy doganiających liderów charakteryzują się wysokim odsetkiem osób z wyższym wykształceniem w ogólnej liczbie ludności, ale przede wszystkim wyróżniają się wysokim odsetkiem dorosłych uczestniczących w kształceniu. Zdobywanie aktualnej wiedzy przez osoby dorosłe z wyższym wykształceniem szczególnie poprzez kształcenie pozaformalne zdaje się być ważnym czynnikiem zwiększającym poziom innowacyjności gospodarek. Inicjatywy edukacyjne we wszystkich krajach Unii Europejskiej podejmują przede wszystkim osoby z wykształceniem wyższym, szczególnie osoby zaliczane do grupy zawodowej specjalistów. Dodatkowo gospodarki innowacyjne charakteryzują się wysokim odsetkiem dorosłych uczestniczących w kształceniu pozaformalnym związanym z wykonywaną pracą i finansowanym przez pracodawców.

Dynamiczne zmiany zachodzące w gospodarce wymuszają ciągłe podnoszenie poziomu wiedzy, wykształcenia i umiejętności. Niewystraszające jest zaprzestanie kształcenia po ukończeniu kształcenia formalnego, czyli najczęściej w młodości. Wskazane jest, aby osoby dorosłe, ucząc się przez całe życie, podejmowały aktywności na każdym etapie swojego życia w celu pogłębienia wiedzy oraz uzyskania nowych umiejętności i kompetencji. Umożliwienie aktywnym zawodowo dorosłym uczenia się i zdobywania aktualnej wiedzy jest kluczowym czynnikiem współczesnego rozwoju społecznego i ekonomicznego oraz samorealizacji poszczególnych jednostek. Edukacja dorosłych przynosi korzyści w postaci większych szans zatrudnienia i wyższych kompetencji

zawodowych, a także większego zaangażowania obywatelskiego oraz lepszego dobrobytu. Dodatkowo zdobywanie nowej wiedzy w dojrzałym wieku zwiększa kreatywność pracowników, co przekłada się na wzrost innowacyjności firmy, a tym samym całej gospodarki.

Literatura

References

- Borowiec, M., Dorocki, S., Jenner B. (2009). Wpływ zasobów kapitału ludzkiego na kształtowanie społeczeństwa informacyjnego i innowacyjności struktur przemysłowych. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 13, 95–109.
- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1350/2008/WE z 16 grudnia 2008 r. dotycząca Europejskiego Roku Kreatywności i Innowacji (2009). Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 24 grudnia 2008 r. Pozyskano z <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:154&from=EN>
- Dorośli w systemie edukacji formalnej: polityka i praktyka w Europie (2011). Agencja Wykonawcza ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego (EACEA). Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Dziechciarz, J. (2015). Pomiar i wycena wiedzy, umiejętności i kompetencji nabytych w formalnych i nieformalnych formach kształcenia. W: P. Wdowiński (red.). *Nauczyciel akademicki wobec nowych wyzwań edukacyjnych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- European Innovation Scoreboard 2018 (2018). Pozyskano z <https://www.interregeurope.eu/policylearning/news/3806/european-innovation-scoreboard-2018/>
- Foley, A. (2004). *Dimensions of Adult Learning. Adult education and training in a global era*. Open University Press.
- Fuente, de la A., Ciccone, A. (2003). *Human Capital in a Global and Knowledge-based Economy*. Paris: European Commission.
- International Standard Classification of Education ISCED 2011 (2018, 7 listopada). UNESCO Institute for Statistics, Montreal, Canada 2012. Pozyskano z <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en>
- Kształcenie dorosłych (2009). Departament Pracy i Warunków Życia. Informacje i opracowania statystyczne. GUS: Warszawa.
- Lee, S.Y., Florida, R., Acs, Z. (2004). Creativity and Entrepreneurship: a Regional Analysis of New Firm Formation. W: *Discussion Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy*. Jena: Max Planck Institute.
- Making a European Area of Lifelong Learning a Reality*. Komunikat Komisji Europejskiej, COM (2001) 678. Pozyskano z <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0678:FIN:EN>
- Narasaiah, M.L. (2007). *Education and Economic Development*. New Delhi: Discovery Publishing House.
- Rosenblatt, B. (2009). *Adult education and training in comparative perspective – understanding differences across countries*. Monachium: TNS Infratest Sozialforschung.
- Tudor, S.L. (2013). Formal Non-formal – Informal in Education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 76, 821–826.
- Ujwary-Gil, A. (2004). *Inwentyka, czyli kreatywność w biznesie. Wybrane zagadnienia*. Nowy Sącz: Wyższa Szkoła Biznesu – National-Louis University.
- Węgrzyn, G. (2011). Sektor usług – zmiany w zatrudnieniu i innowacyjności. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 168(2), 363–376.
- Węgrzyn, G. (2015). Wykształcenie i kwalifikacje pracowników jako determinanta zmian w poziomie innowacyjności gospodarek. *Ekonomia XXI Wieku*, 1(5), 90–100.

Grażyna Węgrzyn, dr hab., prof. nadzw. UE, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Katedra Ekonomii i Polityki Ekonomicznej. Zainteresowania badawcze: rynek pracy, innowacyjność, gospodarka oparta na wiedzy, makroekonomia.

Grażyna Węgrzyn, professor, Wrocław University of Economics, Department of Economics and Economic Policy. Research interests: labour market, innovation, knowledge-based economy, macroeconomics.

ORCID: 0000-0003-4735-2807

Adres/address:

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Katedra Ekonomii i Polityki Ekonomicznej
ul. Nowowiejska 3, 58-500 Jelenia Góra, Polska
e-mail: grazyna.wegrzyn@ue.wroc.pl

ZBIGNIEW MICHALIK

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Polska
Cracow University of Economics, Poland

Trwałość przewagi konkurencyjnej w sektorze fonograficznym w krajach Grupy Wyszehradzkiej

The Sustainability of the Competitive Advantage in the Recording Industry in Visegrad Countries

Streszczenie: Sektor fonograficzny jest przykładem sektora oferującego dobra kulturalne. Podlega on ciągłej zmianie, związanej m.in. z przekształceniami wewnątrzstrukturalnymi, zachodzącymi w wyniku fuzji i przejęć, ze zmieniającą się liczbą nośników dźwięku i ich znaczeniem dla odbiorców, skutkującym malejącymi przychodami sektora w pierwszej dekadzie XXI wieku. Od kilku lat jest obserwowane odwrócenie tego trendu, wynikające z rosnącej sprzedaży muzyki w formie cyfrowej. Przedmiotem opracowania jest konkurencyjność produktów sektora fonograficznego. Celem opracowania jest przeprowadzenie analizy zmian trwałości pozycji konkurencyjnej fonogramów w układzie czasowym oraz w odniesieniu do fonogramów oferowanych na wybranych czterech rynkach: polskim, czeskim, słowackim oraz węgierskim, a więc krajów tworzących Grupę Wyszehradzką (Grupę V4) – grupę połączoną więziami gospodarczymi i politycznymi. Na podstawie analizy wartości wskaźnika trwałości przewagi konkurencyjnej fonogramu, jakim jest okres utrzymania dominującej pozycji na rynku, została podjęta próba weryfikacji tezy, zgodnie z którą okresy trwałości przewagi konkurencyjnej ulegają obecnie skracaniu. W opracowaniu zastosowano analizę danych rynkowych oraz miary statystyki opisowej. Zauważono, że w ramach Grupy V4 nie można mówić o jednolitym kierunku zmian trwałości przewagi konkurencyjnej fonogramów. Na rynku czeskim powyższa teza nie znajduje potwierdzenia. Różnice między rynkiem polskim i węgierskim dotyczą trwałości pozycji konkurencyjnej fonogramów reprezentujących różne gatunki muzyczne. Rekomendacje obejmują potencjalne kierunki zmian oraz wynikające z nich działania, które mogą zostać podjęte przez graczy sektora.

Abstract: The recording industry is an example of an industry offering cultural goods. It is subject to constant change, associated e.g. with intra-structural transformations taking place as a result of mergers and acquisitions, the changing number of formats and their importance to customers, resulting in declining revenues of the sector in the first decade of the 21st century. For several years, a reversal of this trend has been observed, resulting from the growing sales of music in digital form. The subject of the study is the competitiveness of the phonographic sector products. The aim of the study is to analyse changes in the sustainability of competitive position of phonograms in a timeframe and in relation to phonograms offered on four selected markets: Polish, Czech, Slovak and Hungarian, i.e. the countries forming the Visegrad Group. On the basis of the sustainability value of the phonogram's competitive advantage index, which is the period of maintaining the dominant position on the market, an attempt was made to verify the thesis that the periods of sustainability of competitive advantage are recently shortened. The analysis uses market data and measures of descriptive

statistics. It was noted that within the V4 Group there is no same direction of changes in the sustainability of the competitive advantage of phonograms. On the Czech market, the above thesis is not confirmed. Differences between the Polish and Hungarian markets concern the durability of the competitive position of phonograms representing various musical genres. The applications relate to the potential directions of changes and the resulting activities that may be undertaken by enterprises in the sector.

Słowa kluczowe: Grupa V4; konkurencyjność; lista IFPI; lista MAHASZ; lista OLiS; sektor fonograficzny

Keywords: competitiveness; IFPI chart; MAHASZ chart; OLiS chart; recording industry; V4 countries

Otrzymano: 18 grudnia 2018

Received: 18 December 2018

Zaakceptowano: 21 maja 2019

Accepted: 21 May 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Michalik, Z. (2019). Trwałość przewagi konkurencyjnej w sektorze fonograficznym w krajach Grupy Wyszehradzkiej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 31–44. doi: 10.24917/20801653.332.3

WSTĘP

Przewaga konkurencyjna jest jednym z głównych wyzwań stojących przed menedżerami odpowiedzialnymi za zarządzanie strategiczne. Z racji tego, że ma ona charakter względny, przewaga może być identyfikowana jedynie w wyniku porównania z konkurentami. Przedsiębiorstwo, jako podmiot konkurencji zachodzącej w gospodarce rynkowej, skupia szczególną uwagę badaczy. Tym niemniej analiza zachowań konkurencyjnych może zostać przeniesiona na poziom mezo (sektory jako podmioty konkurencji) lub makro (porównania między gospodarkami lub międzynarodowymi porozumieniami gospodarczymi). Gdy przeniesie się rozważania na grunt przedsiębiorstwa, konkurencyjność można odnieść do jednostek strategicznych i produktów (Pierściołek, 1996).

W przypadku sektora fonograficznego analiza konkurencyjności produktów znajduje szczególne uzasadnienie i to ona znajdzie się w centrum rozważań niniejszego opracowania, ponieważ na szczelbu przedsiębiorstw od kilku dekad mamy do czynienia z grupą przedsiębiorstw posiadających około 70–80% udziału w rynku, których liczba zmniejszyła się z sześciu do trzech poprzez transakcje fuzji horyzontalnych, stawiających pytania o skuteczność przepisów antykoncentracyjnych (Wueller, 2013). Pozostałą część udziału w rynku posiada duża liczba małych, niezależnych przedsiębiorstw, określanych mianem *indies*. O ile nie mają one szans, by w najbliższym czasie zająć pozycję lidera rynkowego pod względem udziału w rynku, o tyle jest prawdopodobne, że wprowadzą na rynek produkty, które będą sprzedawać się lepiej od ofert potentatów sektora w danym okresie.

Tutaj pojawia się pojęcie przewagi konkurencyjnej jako systemu konkurencyjności przedsiębiorstwa, umożliwiającej generowanie atrakcyjnej oferty oraz skutecznych instrumentów konkurowania (Stankiewicz, 2002). O ile duże koncerny koncentrują swą uwagę na rynku globalnym, o tyle małe firmy mogą dążyć do osiągnięcia przewagi lokalnej, dzięki znajomości preferencji klientów połączonej z bezpośrednim kontaktem z nimi za pomocą mediów społecznościowych.

Operacjonalizacja przewagi konkurencyjnej w sektorze fonograficznym jest możliwa w oparciu o zestawienia najlepiej sprzedających się fonogramów w jednostce czasu.

Podejście takie jest spójne z propozycją M.J. Stankiewicza, według którego pozycja konkurencyjna stanowi przejaw przewagi konkurencyjnej (Stankiewicz, 2002). Miejsce fonogramu w rankingu najlepiej sprzedających się płyt jest odzwierciedleniem jego pozycji konkurencyjnej.

Uwzględnianie zestawień sprzedaży w analizie zmian sytuacji na rynku fonograficznym było już stosowane w literaturze przedmiotu. Znaczenie list sprzedaży zostało dostrzeżone m.in. przez T. McCourta i E. Rothenbuhlera, którzy podkreślali ich rolę m.in. w procesie tworzenia strategii przedsiębiorstw fonograficznych czy planowania tras koncertowych poszczególnych artystów (McCourt, Rothenbuhler, 1997). J. Sernoe przeprowadził analizę danych publikowanych przez „Billboard” dla rynku amerykańskiego, ograniczając się jednak do zestawień rocznych, bez uwzględniania pojedynczych notowań. Dodatkowo, w centrum zainteresowania postawił popularność gatunków muzycznych, nie koncentrując się na pojedynczych tytułach. Zaproponował system punktacji w skali od 1 do 100, przy czym maksymalną wartość 100 punktów przyznawał albumowi, który zajął pierwszą pozycję w zestawieniu roku, a 1 punkt albumowi z setnego miejsca. Wyznacznikami przewagi konkurencyjnej gatunku były liczba albumów danego gatunku w zestawieniu oraz najwyższe miejsce albumu reprezentującego dany gatunek w zestawieniu (Sernoe, 2005).

W swoim opracowaniu J. Sernoe podjął także temat zmiany metodologii tworzenia listy „Billboardu”, dzieląc czasowy zakres analizy na dwa podokresy: 1981–1990 oraz 1992–2001, z pominięciem 1991 roku, w którym doszło do owej zmiany (Sernoe, 2005). Problem ten rozwinął w swym opracowaniu T. Harrison, który także w centrum uwagi postawił analizę gatunkową, ograniczając jednak swoje rozważania do muzyki hardrockowej i heavymetalowej (Harrison, 2007). Porównywał on miejsca wykonawców tego gatunku w cotygodniowych zestawieniach „Billboardu” pomiędzy drugim kwartałem 1990 roku a drugim kwartałem 1992 roku, dostrzegając malejącą ich popularność. Przyczyn upatrywał w zmianach gustów nabywców, rosnącej popularności muzyki grunge, ale także możliwości nieuczciwego kształtowania zestawień sprzedaży przed 1991 rokiem.

Problematykę porównywalności danych z list sprzedaży w związku ze zmianami metodologicznymi podjął także W.F. Carroll Jr., wskazując, że w kontekście analizy kariery konkretnego artysty należy poszukiwać równowagi między pozycją konkurencyjną jego fonogramu, mierzoną najwyższym miejscem na liście sprzedaży, a przewagą konkurencyjną, mierzoną liczbą tygodni spędzonych w zestawieniu (Carroll Jr., 2015).

Relacja między pozycją konkurencyjną fonogramu a dalszą karierą artysty stała się także przedmiotem badań O. Haamplanda, który wykazał, że wysokie miejsce fonogramu na liście sprzedaży wpływa korzystnie na jego sprzedaż w przyszłości, ale zależność taka nie występuje w przypadku artystów (Haampland, 2017).

M. Lafrance, C. Scheibling, L. Burns i J. Durr poddali analizie listę „Billboardu”, badając wpływ czynników płci i koloru skóry na przewagę konkurencyjną. Wykazali, że czarnoskórzy artyści umieszczają swoje fonogramy na liście częściej niż artystki, bez względu na ich kolor skóry (Lafrance, Scheibling, Burns, Durr, 2018).

METODYKA BADAŃ

Analizą objęto dane dotyczące sprzedaży fonogramów na wybranych rynkach. Ze względu na dostępność danych są nimi płyty długogrające. Znaczenie nośników fizycznych

jest szczególnie duże w Polsce, przy czym w skali globalnej jest dodatkowo zauważalny wzrost sprzedaży winyli (Smoleń, 2016; Mazurkiewicz, 2019). Metodyka badań została oparta na cytowanych w poprzedniej części opracowaniach, czyli fonogram jest traktowany jako produkt sektora, przy czym nie są uwzględniane np. czynniki emocjonalne mogące towarzyszyć klientowi przy dokonywaniu zakupu. Pozycja konkurencyjna jest wynikiem decyzji ogółu nabywców fonogramów w danym okresie.

Na potrzeby analizy trwałości pozycji konkurencyjnej fonogramów w niniejszym opracowaniu proponuje się uwzględnienie czterech wskaźników:

- L_n – liczba nowości w zestawieniu,
- RR – rotacja fonogramów na danym rynku w okresie t ,
- RF – rotacja fonogramów w zestawieniu,
- TPK – trwałość pozycji konkurencyjnej.

Pierwszy z nich, o ogólnym charakterze, odnosi się do liczby fonogramów L_n , które zyskały akceptację klientów i znalazły się po raz pierwszy, jako nowości, w zestawieniu najlepiej sprzedających się w danym okresie czasu albumów publikowanym przez powołaną do tego instytucję. Im wyższa wartość wskaźnika L_n , tym większa jest rotacja w zestawieniu, a tym samym trudniej jest wytwórni fonograficznej utrzymać w nim album. Wartość minimalna 0 świadczy o tym, że w danym okresie żadnemu albumowi spoza poprzedniego notowania (w tym pojawiającym się na rynku nowościom) nie udało się osiągnąć wolumenu sprzedaży większego od wolumenu sprzedaży każdego z fonogramów ujętych w poprzednim zestawieniu.

W celu porównania rotacji między różnymi okresami na tym samym rynku możliwe jest zastosowanie wskaźnika RR, stanowiącego iloraz średniej arytmetycznej liczby nowości w okresie t oraz liczby albumów publikowanych w pojedynczym zestawieniu:

$$RR = \frac{\sum_{i=1}^n L_n}{L_p}, \quad [1]$$

gdzie:

RR – rotacja fonogramów w okresie t ,

L_n – liczba nowości w zestawieniu,

n – liczba notowań w okresie t ,

L_p – liczba fonogramów publikowanych w zestawieniu.

Aby możliwe było porównywanie rotacji między różnymi rynkami, proponuje się uwzględnienie wskaźnika RF. Pokazuje on procentowy udział albumów, które po raz pierwszy znalazły się w zestawieniu najlepiej sprzedających się fonogramów, w łącznej liczbie fonogramów w zestawieniu. Może on zostać wyrażony wzorem:

$$RF = \frac{L_n}{L_p} \times 100\%, \quad [2]$$

gdzie:

RF – rotacja fonogramów w zestawieniu,

L_n – liczba nowości w zestawieniu,

L_p – liczba fonogramów publikowanych w zestawieniu.

Im wyższa wartość wskaźnika RF, tym większa jest rotacja w zestawieniu, a tym samym trudniej jest wytwórni fonograficznej utrzymać w nim album. Wartość minimalna

0 świadczy o tym, że w danym okresie żadnemu albumowi spoza poprzedniego notowania (w tym opublikowanym po raz pierwszy nowościom) nie udało się osiągnąć wolumenu sprzedaży większego od wolumenu sprzedaży każdego z fonogramów ujętych w poprzednim zestawieniu.

Oprócz zmian pozycji konkurencyjnej w obrębie całego notowania zasadne jest przeanalizowanie zmian zachodzących w obrębie produktów, które dotarły do pierwszego miejsca listy sprzedaży. Podstawowym wskaźnikiem trwałości pozycji konkurencyjnej jest liczba notowań, w których dany fonogram zajmował pozycję lidera. Im większa liczba notowań, tym większa będzie trwałość pozycji konkurencyjnej. Aby zastosować ten wskaźnik do porównań międzyokresowych oraz rynkowych, proponuje się następującą jego konstrukcję:

$$TPK = \frac{n}{L_1}, \quad [3]$$

gdzie:

TPK – trwałość pozycji konkurencyjnej,

n – liczba notowań w okresie t ,

L_1 – liczba fonogramów notowanych w okresie t na pierwszym miejscu zestawienia.

Wartość wskaźnika mieszcząca się w przedziale $[1, n]$ informuje, ile razy przeciętnie fonogramy były notowane w okresie t na pierwszym miejscu zestawienia, a tym samym na ile trwała jest pozycja konkurencyjna w tym okresie.

Wyjściowym założeniem badań było objęcie analizą zmian trwałości pozycji konkurencyjnej na przestrzeni dwóch dekad, czyli lat 1998–2017. Istotnym ograniczeniem stała się dostępność danych. Jedynie dla Węgier było możliwe opracowanie bazy danych za cały okres, dla Polski za pełne 17 lat, dla Czech za 12 lat, natomiast dla Słowacji tylko za jeden rok. W związku z tym dla każdego z trzech pierwszych krajów analiza została przeprowadzona za okresy dostępności danych, natomiast analiza porównawcza została ograniczona do lat 2006–2017. Sytuacja na rynku słowackim została jedynie zasygnalizowana, przy założeniu kontynuacji badań i porównania z pozostałymi krajami V4 w perspektywie co najmniej kilku lat.

TRWAŁOŚĆ PRZEWAGI KONKURENCYJNEJ NA POLSKIM RYNKU FONOGRAFICZNYM

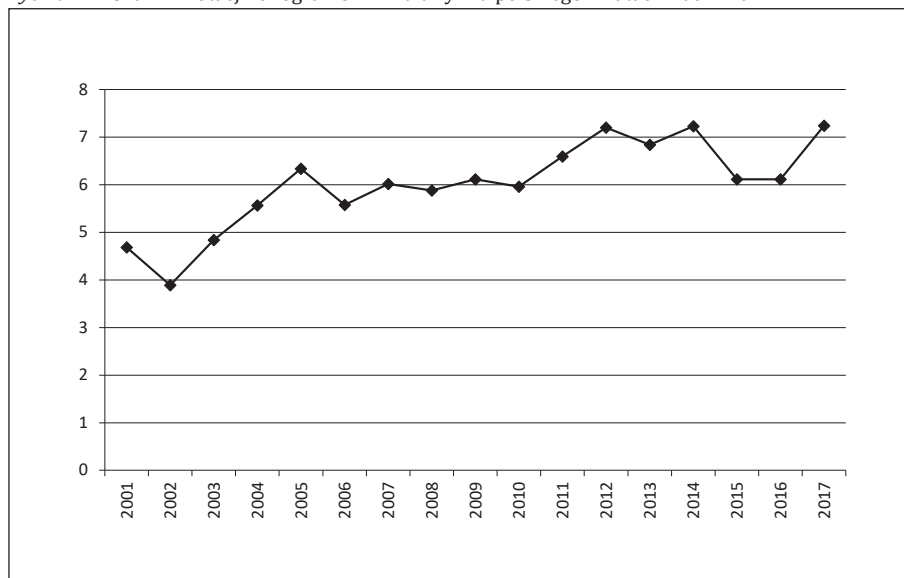
Polska jest największym rynkiem sprzedaży fonogramów wśród krajów Grupy Wyszehradzkiej, biorąc pod uwagę zarówno bezwzględną wartość sprzedaży, jak i wydatki na ofertę sektora przypadające na osobę (tabela 1).

Tabela 1. Sprzedaż produktów sektora fonograficznego w krajach Grupy V4

Kraj	Wartość sprzedaży (mln dol. amerykańskich)	Wartość zakupów/osoba (dol. amerykańskie)
Polska	375,6	3,2
Czechy	31,9	3,1
Węgry	24,9	2,5
Słowacja	9,6	1,7

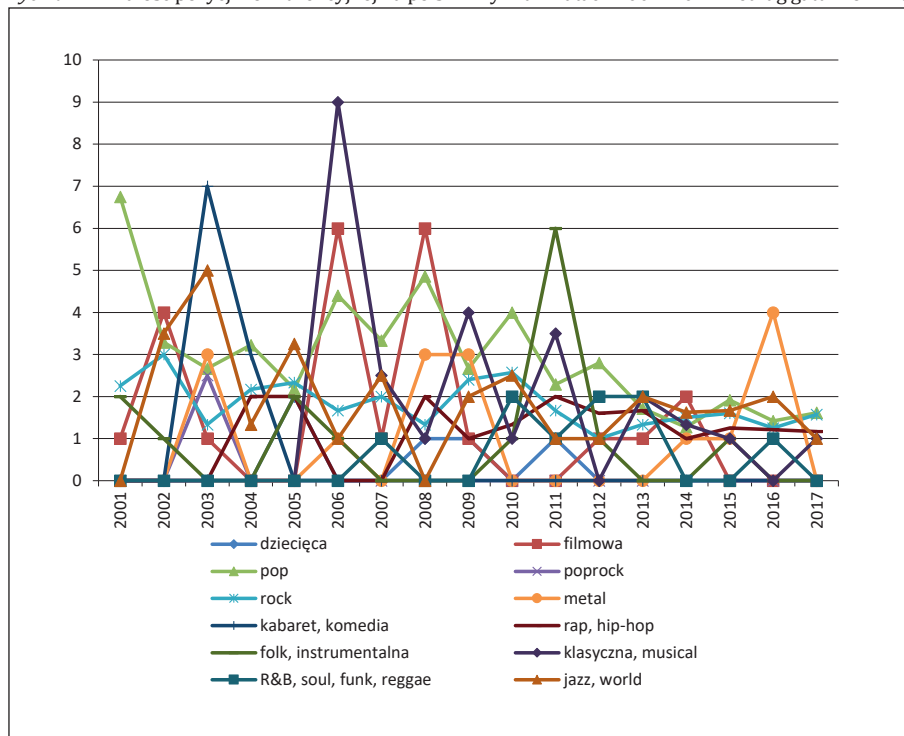
Źródło: *RIAJ Yearbook 2012...* (2012: 24)

Rycina 1. Wskaźnik rotacji fonogramów RR dla rynku polskiego w latach 2001–2017

Źródło: opracowanie własne

Rycina 2. Trwałość pozycji konkurencyjnej na polskim rynku w latach 2001–2017 według gatunków muzycznych

Źródło: opracowanie własne

Zestawienie sprzedaży fonogramów w Polsce (OLiS – Oficjalna Lista Sprzedaży) jest publikowane przez Związek Producentów Audio-Video (ZPAV) od listopada 2000 roku. Na potrzeby analizy uwzględniono lata 2001–2017, dla których dostępne są zestawienia obejmujące wszystkie miesiące roku. OLiS obejmuje 50 najlepiej sprzedających się fonogramów w okresie następującym po poprzednim notowaniu. Zwykle jest to okres jednego tygodnia, ale zdarzają się wyjątki, związane przede wszystkim z okresami świątecznymi. Wówczas notowanie prezentuje dane dotyczące sprzedaży w ciągu dwóch tygodni. Sporadycznie zdarzały się przerwy 2–3-tygodniowe. Wskaźnik rotacji RR dla polskiego rynku fonograficznego jest przedstawiony na rycinie 1.

W analizowanym okresie daje się zauważyć trend wzrostowy. W latach 2001–2003 pojawiało się w notowaniu OLiS przeciętnie mniej niż pięć nowych fonogramów. W latach 2004–2010 wskaźnik RR mieścił się w przedziale od 5,57 do 6,34. W 2012 roku po raz pierwszy przekroczył wartość 7, by po dwóch latach na poziomie 6,12 osiągnąć maksimum wynoszące 7,24. Trend wzrostowy oznacza, że na polskim rynku wydawcom jest coraz trudniej utrzymać fonogram wśród najlepiej sprzedających się 50 pozycji. Klienci są coraz bardziej skłonni, by zakupić produkt, który nie cieszył się dotychczas tak dużym powodzeniem. Warto podkreślić, że brak wcześniejszej akceptacji może wynikać z dwóch głównych przyczyn. Po pierwsze, na rynku pojawia się fonogram zawierający utwory skomponowane i nagrane w ostatnim czasie. Po drugie, mogą to być nagrania znane klientom, które miały premierę przed uruchomieniem listy OLiS i są wprowadzane na rynek ponownie, w formie reedycji lub nagrania zyskujące szerszą akceptację dzięki zmianie polityki cenowej wydawcy lub dystrybutora, której przejawem jest oferowanie klientowi przy stanowisku kasowym albumu w obniżonej cenie. Praktykę taką można zaobserwować w liczącej się na rynku sieci sprzedaży detalicznej.

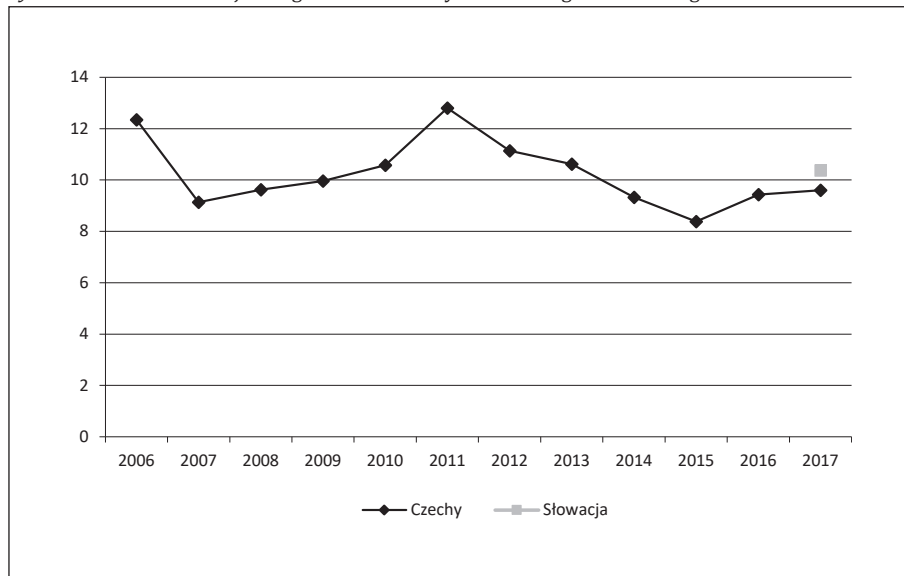
Gdy analizuje się zmiany wskaźnika TPK na polskim rynku, jest dostrzegalna tendencja spadkowa (tabela 2). W poprzedniej dekadzie fonogramy utrzymywały się przeciętnie więcej niż trzy razy na pozycji lidera w latach 2001, 2002, 2006 i 2008. W obecnej dekadzie tylko w 2011 roku wartość TPK osiągnęła poziom 2,0, by następnie obniżyć się do poziomu około 1,5. Na polskim rynku jest widocznie skracanie okresu utrzymania pozycji konkurencyjnej. Wniosek ten znajduje potwierdzenie także w odniesieniu do podziału fonogramów, które dotarły do pierwszego miejsca listy sprzedaży ze względu na reprezentowany przez nie gatunek muzyczny (rycina 2).

W latach 2013–2017 tylko raz średnia długość przebywania fonogramów danego gatunku na pierwszym miejscu zestawienia osiągnęła wartość 4,0, był to album Metaliki w 2016 roku, który był jedynym numerem jeden z muzyką metalową w tym roku. Wysokie wartości we wcześniejszych latach były zazwyczaj także konsekwencją reprezentowania gatunku muzycznego przez jeden fonogram, na który popyt utrzymywał się na wysokim poziomie przez kilka tygodni. Były to odpowiednio: *Kabaret TEY (1971–1980)* w 2003 roku, *Psałterz Wrześniowy i Tylko mnie kochaj* w 2006 roku, *Mamma Mia!* w 2008 roku oraz *Boso* w 2011 roku.

TRWAŁOŚĆ POZYCJI KONKURENCYJNEJ NA RYNKU FONOGRAFICZNYM CZECH I SŁOWACJI

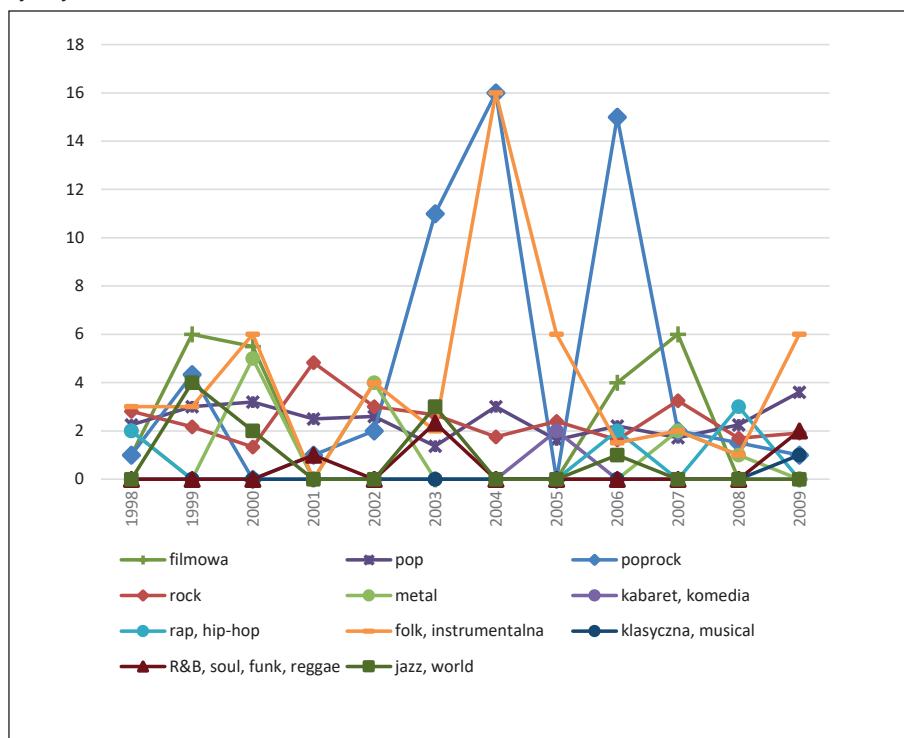
Czechy i Słowacja to dwa rynki, które łączą istotne z historycznego punktu widzenia relacje. Porównując je w kontekście funkcjonowania sektora fonograficznego, można zauważyć, że wartość sprzedaży fonogramów na rynku czeskim była ponad trzykrotnie

Rycina 3. Wskaźnik rotacji fonogramów RR dla rynku czeskiego i słowackiego w latach 2001–2017

Źródło: opracowanie własne

Rycina 4. Trwałość pozycji konkurencyjnej na rynku czeskim w latach 2006–2017 według gatunków muzycznych

Źródło: opracowanie własne

wyższa od wartości sprzedaży na rynku słowackim. Słowacy zdecydowanie najmniej wydawali w ramach Grupy Wyszehradzkiej na produkty sektora fonograficznego w przeliczeniu na jednego mieszkańca (tabela 1). Elementem łączącym te dwa kraje jest fakt, że publikowanie list sprzedaży fonogramów w Czechach i Słowacji leży w gestii czeskiego oddziału Międzynarodowej Federacji Przemysłu Muzycznego IFPI. Notowania dla Czech są dostępne od początku 2006 roku, dla Słowacji – od października 2016 roku, co oznacza, że analiza sytuacji na tym rynku jest możliwa tylko dla jednego pełnego roku. W przypadku Czech zestawienia obejmowały 50 najlepiej sprzedających się albumów do 23 notowania w 2014 roku, po czym od notowania 24 w 2014 roku publikuje się listę 100 pozycji. Także 100 pozycji zawiera lista słowacka. Wskaźnik rotacji RR dla czeskiego i słowackiego rynku fonograficznego jest przedstawiony na rycinie 3. Aby zminimalizować wpływ powiększenia czeskiego zestawienia z 50 do 100 pozycji, podwojono liczbę nowości w zestawieniach w okresie do czerwca 2014 roku, zwiększając jednocześnie wartość mianownika wskaźnika RR do 100. Dodatkowo w 2006 roku pominięto pierwsze zestawienie, składające się wyłącznie z nowości.

W przeciwieństwie do rynku polskiego, na rynku czeskim nie jest widoczna tendencja wzrostowa. Wartości wskaźnika RR w latach 2013–2017 są zbliżone do wartości z lat 2007–2010. Szczególnie duża rotacja w obrębie zestawienia była dostrzegalna w pierwszym roku jego funkcjonowania, co można wytłumaczyć dużymi wahaniami w obrębie zestawień, oraz w 2011 roku, gdy w aż siedmiu notowaniach liczba nowości wynosiła co najmniej 10, czyli minimum 20% ogółu notowanych albumów. Odnośnie do rynku słowackiego można dostrzec, że w 2017 roku wskaźnik RR kształtował się na wyższym poziomie od obserwowanego dla rynku czeskiego.

Analizując zmiany wskaźnika TPK na czeskim rynku, można zaobserwować tendencję spadkową, przy czym nie jest ona tak wyraźna, jak ma to miejsce na rynku polskim (tabela 2). Wartości TPK dla 2006 i 2017 roku różnią się nieznacznie, na spadek wskazuje porównanie lat 2007–2009 z latami 2013–2016. Na tle pozostałych wartości wyróżnia się wskaźnik 5,10 dla 2012 roku, kiedy do pierwszego miejsca zestawienia dotarło tylko 10 albumów, z których dwa, czyli *Racek* i *Tak mě tu máš* zajmowały pozycję lidera po 16 razy każdy. Zmiany trwałości pozycji konkurencyjnej dla poszczególnych gatunków muzycznych zostały przedstawione na rycinie 4.

Tabela 2. Wskaźnik trwałości pozycji konkurencyjnej TPK w latach 1998–2017 na analizowanych rynkach

Rok	Kraj			
	Polska	Czechy	Węgry	Słowacja
1998	–	–	3,79	–
1999	–	–	3,25	–
2000	–	–	3,25	–
2001	3,43	–	3,47	–
2002	3,13	–	4,25	–
2003	2,63	–	3,71	–
2004	2,52	–	4,42	–
2005	2,38	–	5,20	–
2006	3,13	2,45	3,71	–
2007	2,63	3,19	3,47	–
2008	3,40	3,47	3,25	–

2009	2,48	3,19	1,96	-
2010	2,55	2,94	3,47	-
2011	2,00	2,50	2,00	-
2012	1,79	5,10	2,08	-
2013	1,61	2,43	2,17	-
2014	1,33	2,43	2,60	-
2015	1,58	2,60	2,52	-
2016	1,37	1,89	2,89	1,80
2017	1,39	2,43	2,00	2,43

Źródło: opracowanie własne

Najbardziej trwała pozycja konkurencyjna została osiągnięta w 2012 roku przez dwa wyżej wymienione fonogramy, reprezentujące muzykę poprockową i folkową. Były one jedynymi albumami w swoim gatunku, które dotarły w tym roku do pierwszego miejsca, a ponieważ popyt na nie utrzymywał się na najwyższym poziomie przez kilkanaście tygodni, skutkowało to wartościami znacznie odbiegającymi od pozostałych obserwacji. Zbliżony wynik został osiągnięty dwa lata później przez kolejny fonogram z muzyką poprockową, *Proměňamě*, nagrany podobnie jak *Racek* przez Tomáša Klusa. Interesujący jest przypadek nagrań z muzyką filmową. Relatywnie rzadko zajmują one pozycję lidera rynku, tylko sześć w ciągu 12 lat, ale często zachowują tę pozycję przez 4–6 tygodni.

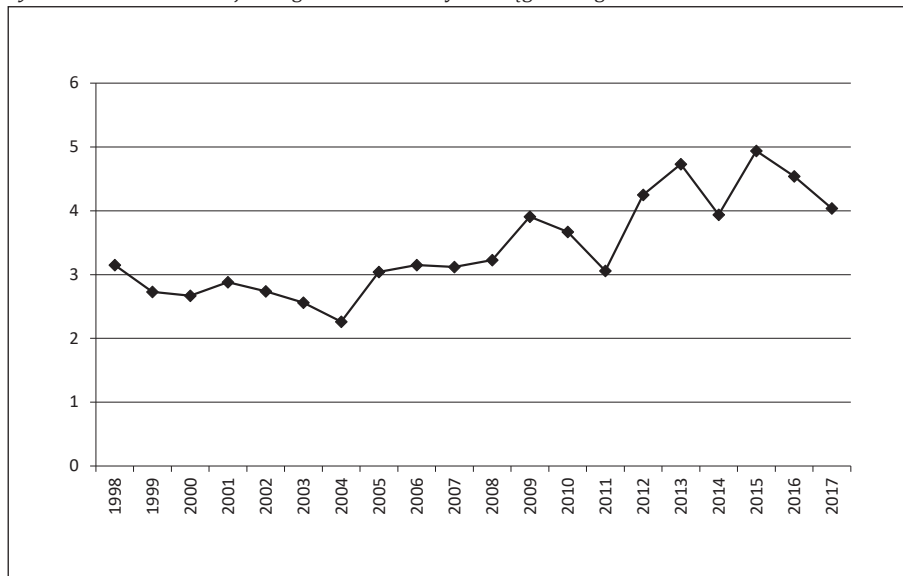
TRWAŁOŚĆ POZYCJI KONKURENCYJNEJ NA WĘGIERSKIM RYNKU FONOGRAFICZNYM

Węgierski rynek muzyczny zajmuje trzecią pozycję wśród krajów Grupy Wyszehradzkiej, zarówno pod względem wysokości przychodów, jak i wydatków przypadających na osobę. Lista sprzedaży jest publikowana przez Magyar Hangfelvétel-kiadók Szövetsége (MAHASZ – Węgierskie Stowarzyszenie Przemysłu Nagraniowego) od listopada 1990 roku, posiada więc najdłuższą tradycję wśród objętych analizą krajów. Wskaźnik rotacji RR dla rynku węgierskiego jest przedstawiony na rycinie 5.

Podobnie jak w przypadku rynku polskiego, na Węgrzech można zauważyć tendencję wzrostową, począwszy od 2005 roku. W latach 1999–2004 pojawiały się w notowaniu MAHASZ przeciętnie mniej niż trzy nowe fonogramy. W latach 2012–2017 wskaźnik RR mieścił się w przedziale od 3,94 do 4,94. Ta ostatnia wartość, osiągnięta w 2015 roku, uległa obniżeniu w ciągu dwóch kolejnych lat do poziomu 4,04, korzystnego z punktu widzenia wydawców, których albumy znalazły się w notowaniu.

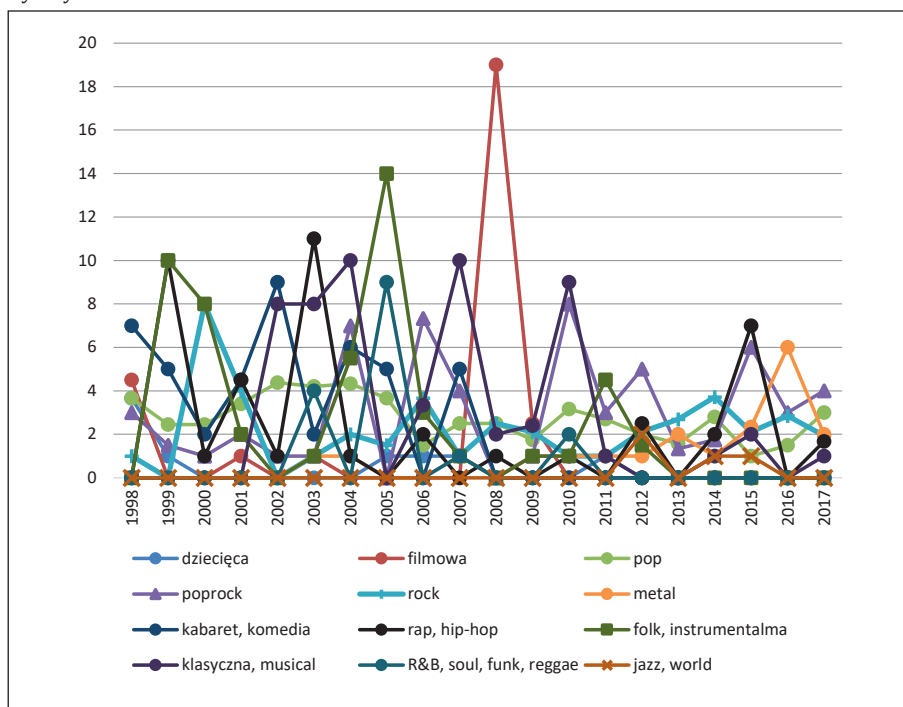
Wskaźnik TPK dla węgierskiego rynku znajduje się w trendzie spadkowym (tabela 2), chociaż w latach 2011–2016 obserwowano powolny, systematyczny wzrost, zakończony jednak w 2017 roku powrotem do wartości z 2011 roku. Różnica, w szczególności względem polskiego rynku, polega na tym, że dla większości analizowanych okresów wartość wskaźnika TPK kształtowała się na wyższym poziomie, czyli albumy na Węgrzech przebywały przeciętnie dłużej na pozycji lidera rynkowego. Maksymalna wartość TPK dla Węgier wyniosła 5,20 w 2005 roku, dla Polski – 3,40 w 2008 roku. Jeszcze wyraźniej ta różnica jest widoczna przy uwzględnieniu gatunków muzycznych fonogramów, które w obu krajach dotarły do pierwszego miejsca zestawienia sprzedaży (rycina 6).

Rycina 5. Wskaźnik rotacji fonogramów RR dla rynku węgierskiego w latach 1998–2017

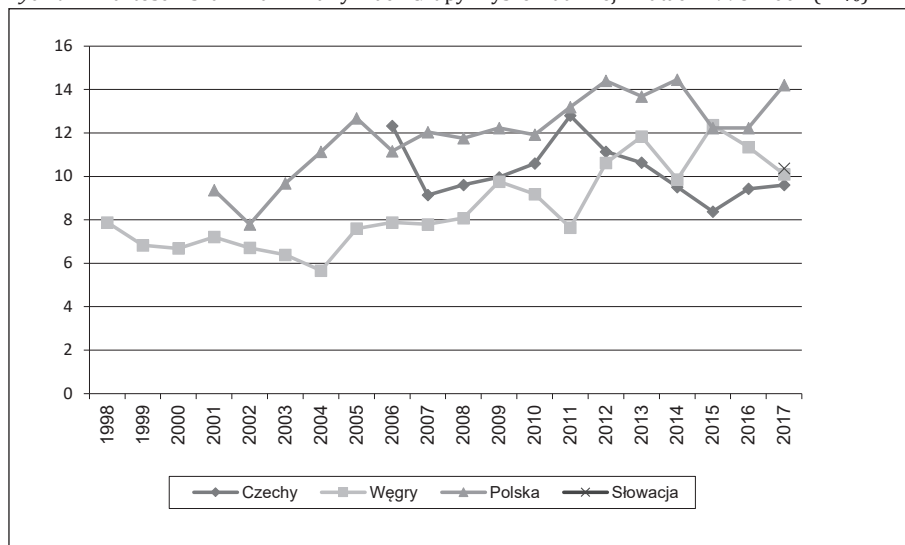
Źródło: opracowanie własne

Rycina 6. Trwałość pozycji konkurencyjnej na rynku węgierskim w latach 1998–2017 według gatunków muzycznych

Źródło: opracowanie własne

Rycina 7. Wartość wskaźnika RF na rynkach Grupy Wyszehradzkiej w latach 1998–2007 (w %)

Źródło: opracowanie własne

O ile w Polsce odnotowano jedynie trzy przypadki, gdy wartość przeciętnej pozycji konkurencyjnej albumów w ramach konkretnego gatunku muzycznego wynosi powyżej 6, to dla Węgier takich przypadków w tym samym okresie, czyli w latach 2001–2017, było 14, z czego pięć dotyczyło albumów z muzyką klasyczną i musicalową (*A hegedű hercegnői*, *Hegedűvarázs*, *Roméo & Juliette*, *Musical Duett*, *A királyok hegedűse*). Popularność muzyki tego gatunku jest cechą odróżniającą ten rynek od pozostałych rynków Grupy V4. Należy też podkreślić, że po 2010 roku tylko raz przeciętna przewaga konkurencyjna albumów jednego gatunku przekroczyła sześć notowań (muzyka rap, hip-hop w 2015 roku). Tym samym jest to argument przemawiający za skracaniem trwałości przewagi konkurencyjnej.

Porównanie zmian zachodzących na analizowanych rynkach przy zastosowaniu wskaźnika RF przedstawiono na rycinie 7.

Z powyższego rysunku wynika, że najwyższa rotacja fonogramów w obrębie list sprzedaży występuje w Polsce, z dwoma wyjątkami: w 2006 roku na czeskiej, a w 2015 roku na węgierskiej liście sprzedaży ponad 12% stanowiły nowości. Gdy porównać rynki czeski i węgierski, w latach 2006–2012 większy odsetek nowości trafiał na czeską listę sprzedaży, podczas gdy od 2013 roku przewaga jest po stronie węgierskiego rynku. Znajduje to potwierdzenie we współczynniku korelacji między wartościami RF dla tych dwóch rynków w latach 2006–2017, wynoszącym $-0,47$, co świadczy o średniej ujemnej zależności między rotacją w zestawieniach sprzedaży fonogramów dla Czech i Węgier. Zależność między rynkiem czeskim i polskim jest niska, współczynnik korelacji wynosi $0,07$, natomiast między rynkiem polskim i węgierskim jest słaba (współczynnik korelacji wynosi $0,36$). Gdyby analiza dla ostatniej pary rynków została rozszerzona o lata 2001–2005, współczynnik korelacji wyniósłby $0,63$. Rosnące wartości wskaźnika RF świadczą o tym, że fonogramom jest trudniej zachować przewagę konkurencyjną wyrażającą się przynależnością do grupy najlepiej sprzedających się produktów na danym rynku. Niskie współczynniki korelacji

wskazują na brak istotnej zależności między kierunkami zmian przewagi konkurencyjnej fonogramów na analizowanych rynkach.

PODSUMOWANIE

W sektorze fonograficznym, podobnie jak w każdym innym, stawia się pytania o konkurencyjność przedsiębiorstwa. Udział w rywalizacji rynkowej wyzwała w menedżerach dążenie do bycia najlepszym, pozycja lidera jest jednak z definicji zarezerwowana dla jednego przedsiębiorstwa. Dlatego pojawiają się propozycje, by – obok kompleksowej oceny konkurencyjności przedsiębiorstwa – odnosić ją do częściowych obszarów, jak np. produkty, ich cechy, strategie, zasoby. W sektorze fonograficznym kilka dekad temu zostały wdrożone propozycje wskazywania przewagi konkurencyjnej jego oferty, wśród których istotną funkcję pełni pozycja fonogramu w zestawieniu sprzedaży. W opracowaniu zaproponowano kilka wskaźników trwałości pozycji konkurencyjnej, które można odnieść zarówno do pojedynczego rynku, jak i zastosować w analizie porównawczej między różnymi rynkami. Na jej potrzeby w aspekcie geograficznym wybrano kraje Grupy Wyszehradzkiej, chociaż ze względu na szczątkowe dane z rynku słowackiego uwaga została skoncentrowana na Polsce, Czechach i Węgrzech.

Wskaźnik rotacji fonogramów w Polsce i na Węgrzech wykazuje tendencję wzrostową, co oznacza, że coraz trudniej jest utrzymać fonogram w grupie najlepiej sprzedających się na tych dwóch rynkach. Odwrotną sytuację obserwujemy w ostatnich latach w Czechach, gdzie wskaźnik rotacji uległ zmniejszeniu. Najwyższy odsetek nowości został odnotowany dla większości rocznych odcinków obserwacji na rynku polskim. Drugie miejsce w 2017 roku zajęła Słowacja, ale był to pierwszy rok funkcjonowania listy sprzedaży na tym rynku. Okres trwałości przewagi konkurencyjnej fonogramów, które znalazły się na pierwszym miejscu zestawienia sprzedaży w swoim kraju, ulega skracaniu na tych samych dwóch rynkach, na których rośnie wskaźnik rotacji: polskim i węgierskim. W Polsce został odnotowany spadek wskaźnika TPK z 3,43 w 2001 roku do 1,39 w 2017 roku, na Węgrzech z 3,79 w 1998 roku do 2,00 w 2017 roku. W Czechach, mimo wahań wskaźnika w okresie objętym badaniem, jego wartość w 2017 roku powróciła do poziomu z 2006 roku. Różnice między rynkiem polskim i węgierskim zostały zaobserwowane odnośnie do trwałości przewagi konkurencyjnej fonogramów reprezentujących poszczególne gatunki muzyczne. Na Węgrzech częściej niż w Polsce średnie okresy przewagi konkurencyjnej przekraczały poziom sześciu notowań sprzedaży. Wśród potencjalnych przyczyn można wskazać większy stopień kumulacji zakupów fonogramu w okresie poprzedzającym notowanie w przypadku Polski lub rozciągnięty w czasie proces przekonywania klientów węgierskich do zakupu fonogramu, który zdobył pozycję lidera rynkowego.

Odnosnie do przyszłych zmian stopnia trwałości pozycji konkurencyjnej fonogramów można stwierdzić, że scenariusz dalszego wzrostu wskaźnika rotacji RF jest realny. W analizowanym okresie jego wartość, z kilkoma wyjątkami, mieściła się w przedziale od 6% do 14%, a trendowi wzrostowemu towarzyszyły korekty. Tym samym jest miejsce na jego dalszy wzrost w okolice poziomu 20% nowości w zestawieniu. O ile z perspektywy artysty korzystne jest zachowanie pozycji na liście sprzedaży, o tyle jego wydawcy może zależeć na wprowadzeniu kolejnego produktu do zestawienia. Brak konfliktu interesu jest obserwowany w zasadzie w przypadku najmniejszych podmiotów, gdy liczba publikowanych fonogramów jest niewielka i rozłożona w czasie.

Wskaźnik TPK dla Polski osiągnął poziom 1,39 i jest bliski minimalnej wartości 1, wyrażającej skrajną nietrwałość osiągniętej pozycji konkurencyjnej i pojawianie się na szczycie zestawienia sprzedaży każdorazowo nowego fonogramu. Szczególnie małym firmom, którym udało się wprowadzić artystę na pierwsze miejsce, będzie trudno pozyskać nowych klientów w liczbie gwarantującej zachowanie tej lokaty. Niewątpliwie uzasadnione są dalsze badania tego sektora.

Literatura

References

- Carroll Jr., W.F. (2015). Not So Lonely at the Top: Billboard #1s and a New Methodology for Comparing Records, 1958–75. *Popular Music and Society*, 38(5), 586–610. doi: 10.1080/03007766.2014.991188
- Haampland, O. (2017). Power Laws and Market Shares: Cumulative Advantage and the Billboard Hot 100. *Journal of New Music Research*, 46(4), 356–380. doi: 10.1080/09298215.2017.1358285
- Harrison, T. (2007). „Empire”: Chart Performance of Hard Rock and Heavy Metal Groups, 1990–1992. *Popular Music and Society*, 30(2), 197–225. doi: 10.1080/03007760701267730
- Lafrance, M., Scheibling, C., Burns, L., Durr, J. (2018). Race, gender, and the Billboard Top 40 charts between 1997 and 2007. *Popular Music and Society*, 41(5), 522–538. doi: 10.1080/03007766.2017.1377588
- Mazurkiewicz, P. (2019, 6 maja). Polska drugą Japonią. Hip-hop pompuje sprzedaż płyt. *Rzeczpospolita*. Pozyskano z <https://cyfrowa.rp.pl/biznes/33850-polska-druga-japonia-hip-hop-pompuje-sprzedaz-plyt>
- McCourt, T., Rothenbuhler, E. (1997). SoundScan and the consolidation of control in the popular music industry. *Media, Culture & Society*, 19, 201–218.
- Pierścioneł, Z. (1996). *Strategie rozwoju firmy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- RIAJ Yearbook 2012. Statistics. Trends. *The Recording Industry in Japan* (2012). Tokyo: Recording Industry Association of Japan.
- Sernoe, J. (2005). “Now We’re on the Top, Top of the Pops”: The Performance of “NonMainstream” Music on Billboard’s Albums Charts, 1981–2001. *Popular Music and Society*, 28(5), 639–662. doi: 10.1080/03007760500142670
- Smoleń, T. (2016). Wzrost sprzedaży płyt gramofonowych w II dekadzie XXI wieku – charakterystyka zjawiska sprzecznego z trendami światowego rynku fonograficznego. *Handel Wewnętrzny*, 62(4), 267–276.
- Stankiewicz, M.J. (2002). *Konkurencyjność przedsiębiorstwa*. Toruń: Dom Organizatora.
- Wueller, J.R. (2013). Mergers of Majors: Applying the Failing Firm Doctrine in the Recorded Music Industry. *Brooklyn Journal of Corporate, Financial & Commercial Law*, 7(2), 589–612.

Zbigniew Michalik, dr, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Katedra Przedsiębiorczości i Innowacji. Adiunkt w Katedrze Przedsiębiorczości i Innowacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Jego zainteresowania badawcze obejmują przedsiębiorczość, zarządzanie strategiczne, konkurencyjność przedsiębiorstw. W ostatnim czasie koncentruje się na badaniach sektora fonograficznego.

Zbigniew Michalik, PhD, PhD, Cracow University of Economics, Department of Entrepreneurship and Innovativeness. His research interests include entrepreneurship, strategic management, competitive behaviours of companies. In recent years he has focused his research activity on the recording industry.

ORCID: 0000-0002-7188-6510

Adres/address:

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Katedra Przedsiębiorczości i Innowacji
ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, Polska
e-mail: michaliz@uek.krakow.pl

PIOTR RAŻNIAK

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Krakow, Poland

SŁAWOMIR DOROŃSKI

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Krakow, Poland

ANNA WINIARCZYK-RAŻNIAK

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Krakow, Poland

Odporność na kryzys gospodarczy miast pełniących funkcję kontrolno-zarządczą w Europie Środkowo-Wschodniej

Resistance of Cities Performing Command and Control Functions in Central and Eastern Europe to the Economic Crisis

Streszczenie: Artykuł ukazuje przestrzenne rozmieszczenie największych firm w Europie Środkowo-Wschodniej, które pełnią funkcję kontrolno-zarządczą miast. Na podstawie ich przychodów ze sprzedaży i zysków określono odporność funkcji kontrolno-zarządczej na potencjalny kryzys głównego sektora kreującego tę funkcję. Aby tego dokonać, opracowano wskaźnik Centrum Ekonomicznego Europy Środkowo-Wschodniej (CEEŚW). Przeprowadzone badania wykazały, że najbardziej odporne na kryzys gospodarczy dominującego sektora tworzące funkcje kontrolno-zarządcze są Warszawa, Praga i Budapeszt. Funkcję kontrolno-zarządczą miast w Europie Środkowo-Wschodniej tworzą przede wszystkim firmy sektora konsumenckiego i transportowego oraz produkcyjnego. Zauważono wpływ krajów UE 15 i byłego Związku Radzieckiego na przestrzenne rozmieszczenie CEEŚW. Główne miasta znajdują się w pobliżu granicy UE 15. Z drugiej strony największa ich liczba znajduje się w państwach, które po II wojnie światowej były osobnymi państwami, ale znajdowały się pod silnym wpływem politycznym i gospodarczym ZSRR. Z kolei miasta byłych republik radzieckich, które obecnie stanowią osobne państwa, miały niższą odporność na kryzys funkcji kontrolno-zarządczej. Jednocześnie położone są one w stosunkowo dużej odległości od krajów UE 15.

Abstract: The paper discusses the spatial distribution of the largest companies in Central and Eastern Europe that play a control and management role in cities. Their sales revenue and profits were used to determine the vulnerability of the control and management function to crisis in the main sector underpinning this function. The paper uses an indicator called "Economic Centre of Central and Eastern Europe" to examine this key issue. Research has shown that Warsaw, Prague, and Budapest are most immune to economic crisis in the dominant sector of their control and management function, which is driven in Central and Eastern European cities by the consumption, transportation, and production sectors. The spatial distribution of ECCEE index values is affected by the old 15 member states of the European Union and the former Soviet Union. Main ECCEE cities are located close to the old "EU 15" states. The largest number of ECCEE cities are located in countries that remained independent after World War II, although were strongly politically and economically affected by the Soviet Union. On the other hand, cities in former Soviet republics that are now independent states are less immune to crisis in their control and management function. At the same time, these countries are found relatively far away from the old 15 EU member states.

Słowa kluczowe: globalizacja; miasta; regionalne funkcje kontrolno-zarzędce; siedziby zarządów; zróżnicowanie sektorowe

Keywords: cities; globalisation; headquarters; industry sectors; regional command and control functions; sectoral diversification

Otrzymano: 29 stycznia 2019

Received: 29 January 2019

Zaakceptowano: 20 maja 2019

Accepted: 20 May 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Raźniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Raźniak, A. (2019). Odporność na kryzys gospodarczy miast pełniących funkcję kontrolno-zarzędczą w Europie Środkowo-Wschodniej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 45–58. doi: 10.24917/20801653.332.4

WSTĘP

Wiele miejsca w literaturze światowej poświęcono badaniom miast pod kątem zlokalizowanych w nich siedzib zarządów korporacji i ich wpływu na siłę gospodarczą tych miast (Alderson, Beckfield, 2004; Taylor i in., 2009; Kilar, 2015; Raźniak, Winiarczyk-Raźniak, 2015; Csomós, 2017; Derudder i in., 2018; Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, 2018a). Od lat siedemdziesiątych XX wieku korporacje transnarodowe stają się coraz ważniejsze w globalnej gospodarce, a wiele z nich zmieniło lokalizację siedziby swojego zarządu (Csomós, Derudder, 2014). S. Sassen (2006) twierdzi, że w największych miastach zlokalizowane są nie tylko siedziby zarządów największych korporacji, ale również mniejsze firmy o wysoce wyspecjalizowanych funkcjach. Natomiast funkcje kontrolno-zarzędcze są relokowane do ośrodków subregionalnych i regionalnych.

Miasto globalne nie jest przestrzennie ograniczoną jednostką, lecz złożonym organizmem, na którego terenie zachodzą procesy w skali międzynarodowej. Tego typu ośrodek to nie tylko kolejne miasto w tradycyjnej hierarchii miasto – region – kraj. Ten rodzaj miasta jest bardziej zorientowany na procesy globalne niż na procesy lokalne i krajowe (Sassen, 2016). Z drugiej strony światowe spowolnienie gospodarcze mniej dotknie miasta posiadające wielkie korporacje reprezentujące wiele sektorów, ponieważ w przypadku kryzysu np. dominującego sektora w mieście pozostałe sektory są w stanie stawić opór kryzysowi i zapewnić pewien stopień stabilności w danym mieście. Stąd też miasta o silnie zróżnicowanej gospodarce są w stanie przetrwać spowolnienie w lokalnie dominującym sektorze gospodarki. Można zatem rozważać odporność funkcji kontrolno-zarzędczej miasta na ewentualny kryzys głównego sektora tworzącego tę funkcję w mieście (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, 2017).

Dywersyfikacja gospodarki jest istotnym elementem stabilizacji i wzmocnienia regionów, co jest szczególnie istotne w przypadku kryzysu ekonomicznego (Masik, 2016). Koncepcje funkcji kontrolno-zarzędczej miast (Csomós, 2013), miasta globalnego (Sassen, 1991) i miasta światowego (GaWC) opisują miasta za pomocą różnych wskaźników, ale nie biorą pod uwagę stopnia odporności miast na potencjalny kryzys tych funkcji. Można założyć, że miasto mające na swoim terenie duże korporacje i charakteryzujące się silną funkcją kontrolno-zarzędczą niekoniecznie jest przygotowane na przypadek kryzysu tej funkcji. Funkcja kontrolno-zarzędcza kreowana przez firmy należące do niewielkiej liczby sektorów może okazać się niestabilna w przypadku problemów korporacji ją tworzących. Z drugiej strony analizowana funkcja miast bazująca

na wielu firmach i sektorach jest w stanie lepiej zrekompensować straty w części z nich lub problemy strukturalne w niektórych sektorach. W Europie Środkowo-Wschodniej zarówno warunki rynkowe, jak i kwestie polityczne należy rozpatrywać w świetle obecnych napięć politycznych między Rosją a Unią Europejską. Nie można wykluczyć eskalacji konfliktu i jego wpływu na politykę i handel. Może on wpłynąć na wyniki finansowe poszczególnych firm i całych sektorów gospodarki. Jeżeli dodatkowo zostaną nałożone sankcje na różne sektory, może to również odbić się na ekonomii miast w regionie poprzez obniżenie stóp wzrostu gospodarczego. W tym kontekście odporność na kryzys gospodarczy największych firm tworzących funkcje kontrolno-zarządcze staje się kluczowym elementem regionalnej i krajowej pozycji miast. W artykule podjęto próbę oceny zmian w randze miasta w obliczu poważnego kryzysu w dominującym sektorze gospodarczym miasta, który generuje jego funkcję kontrolno-zarządczą.

Kryzys rozumiany jest jako spadek wyników finansowych firm z najbardziej dochodowego sektora w mieście tworzących funkcję kontrolno-zarządczą, przez co przestają one pełnić ją w mieście. W celu określenia poziomu funkcji kontrolno-zarządczej miasta, przy wyłączeniu dominującego sektora, stworzono wskaźnik ilustrujący rangę miasta pod względem wyników finansowych korporacji według sektorów, a także stabilność tej rangi po usunięciu najważniejszego sektora. Ta metoda ma na celu dostarczenie informacji na temat potencjału funkcji kontrolno-zarządczej miasta, ale ukazuje także ścieżkę rozwoju gospodarczego lub specjalizacji ekonomicznej firm, które stworzyły analizowaną funkcję. Ponadto można założyć, że silna odporność miasta na kryzys gospodarczy wiąże się z wysokim stopniem powiązań międzynarodowych miasta, ponieważ straty finansowe generowane przez firmę w jednym miejscu mogą zostać zrekompensowane przepływem środków z filii zlokalizowanej w innym mieście lub kraju.

Prowadzone są również badania nad miastami pod względem ich funkcji kontrolno-zarządczych w skali światowej (Csomós, 2013; Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, 2015). Możliwe jest też zbadanie funkcji kontrolno-zarządczych miast w skali kraju, generowanych przez największe firmy zlokalizowane w danym kraju. P. Śleszyński (2015) twierdzi, że funkcje kontrolno-zarządcze mogą generować filie największych korporacji, których siedziba zarządu mieści się poza badanym krajem. Istnieją także badania nad odpornością całych gospodarek na kryzys gospodarczy w Europie Środkowej (Drobnia, 2017). Są też badania nad odpornością funkcji kontrolno-zarządczej miast na kryzys w dominującym sektorze w skali światowej (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, 2017), kontynentalnej (Dorocki, Raźniak, Winiarczyk-Raźniak, 2019) i jednego kraju (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, 2018b).

Szczególnie ważne wydają się badania nad powiązaniem biznesowymi istniejącymi między wiodącymi firmami. Dotyczy to zarówno ich struktury własnościowej, jak i powiązań między przedsiębiorstwami. We współczesnej gospodarce światowej badania nad funkcją kontrolno-zarządczą miast są ważne w odniesieniu do ich rozmieszczenia geograficznego (Śleszyński, 2018). Biorąc pod uwagę historię polityczną Europy Środkowo-Wschodniej oraz jej związek z procesami globalizacji, pozostaje ona wyjątkowym regionem, w którym wiele firm działających w tej części świata jest regionalnymi oddziałami dużych korporacji. Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku następują duże inwestycje firm zagranicznych, które często przejmują ponad 50% udziałów (Zdanowska, 2017). Dlatego decyzje strategiczne dotyczące kluczowych funkcji firm podejmowane są poza regionem, w którym one działają, mimo że są one wymienione

w raporcie Deloitte Central Europe Top 500. Jednakże kierownictwo regionalnych filii zlokalizowanych w Europie Środkowo-Wschodniej może mieć moc decyzyjną na poziomie lokalnym i regionalnym. Firmy te mogą zatem tworzyć regionalną i lokalną funkcję kontrolno-zarządczą. Na przykład decyzja o zamknięciu zakładu lub firmy podjęta przez zarząd korporacji (poza badanym regionem) może silnie wpłynąć na stabilność regionalnej funkcji kontrolno-zarządczej w mieście. W przypadku firm, których głównym udziałowcem jest firma spoza Europy Środkowo-Wschodniej, zachodzi realne zagrożenie transferu środków z dobrze prosperujących spółek-córek na rynku lokalnym do spółek-matek w przypadku ich trudności finansowych. Tego typu sytuacja miała miejsce np. w systemie bankowym w 2008 roku, kiedy zagraniczne banki wyprowadzały środki ze swoich filii zlokalizowanych w Europie Środkowo-Wschodniej, aby ratować wyniki finansowe swoich central. Dlatego ważne jest to, aby badać miasta nie tylko pod kątem wyników finansowych kluczowych korporacji, ale także pod względem stabilności funkcji kontrolno-zarządczej, ponieważ decyzje strategiczne bardzo często zapadają poza Europą Środkowo-Wschodnią.

Celem badania w tym kontekście jest określenie stopnia odporności funkcji kontrolno-zarządczych miast w Europie Środkowo-Wschodniej na kryzys w głównym sektorze gospodarki oraz przy zróżnicowaniu sektorowym firm tworzących funkcję kontrolno-zarządczą.

ŹRÓDŁO DANYCH I METODY

Na podstawie raportów firmy Deloitte dokonano analizy wyników finansowych największych firm zlokalizowanych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 2008 i 2015 (Deloitte, 2018). Raporty wyszczególniają firmy, które mają swoje oddziały w co najmniej trzech krajach. Potencjał ekonomiczny tych firm można zatem rozpatrywać zarówno w skali międzynarodowej, jak i krajowej. Raporty przedstawiają 500 największych firm pod kątem ich przychodów ze sprzedaży, jednakże na liście nie są notowane banki i firmy ubezpieczeniowe. Znajdują się one w osobnym spisie zawartym w tych samych raportach, po 50 banków i 50 firm ubezpieczeniowych. Wydaje się, że nie można rozpatrywać funkcji kontrolno-zarządczej miast i jej odporności na kryzys bez tych sektorów, zwłaszcza w przypadku spowolnienia gospodarczego z 2008 roku. W związku z tym 50 banków i 50 firm ubezpieczeniowych zostało dodanych do listy 500 firm i powstała lista 600 największych firm w Europie Środkowo-Wschodniej. Deloitte bierze pod uwagę 18 krajów: Albanie, Bośnię i Hercegowinę, Bułgarię, Chorwację, Czechy, Estonię, Kosowo, Litwę, Łotwę, Macedonię, Mołdawię, Polskę, Rumunię, Serbię, Słowację, Słowenię, Ukrainę i Węgry. Nie ma w zestawieniu Rosji i Białorusi, ponieważ – jak twierdzą autorzy raportów – brakuje danych z tych krajów lub są one niewiarygodne (Deloitte, 2018).

Analizowana lista 500 + 100 firm nie do końca pokazuje największe firmy regionu i może zawierać nadreprezentację jakiegoś sektora. W tym celu dokonano standaryzacji wartości przychodów ze sprzedaży i dochodu netto w ogóle 600 firm, poprzez obliczenie udziału dla poszczególnych firm, gdzie wartość $\max = 100$, a następnie obliczono wartości średniej z obliczonych wartości.

$$s_{top} = \frac{\left(\frac{x}{x_{max}} 100\right) + \left(\frac{y}{y_{max}} 100\right)}{2} \quad [1]$$

gdzie:

x – wartości przychodów ze sprzedaży,

y – wartości dochodu netto.

Na podstawie s_{top} nadano poszczególnym firmom rangę i do dalszej analizy wybrano 500 korporacji o największych wartościach. Zastosowana metoda, jak i wykorzystane w niej zmienne, została zaczerpnięta z wcześniejszych analiz potencjału kontrolno-zarządczego miast (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, Płaziak, Szymańska, 2017; Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, 2018a). Analizowane firmy zostały zakwalifikowane przez Deloitte do dziewięciu sektorów: bankowy (*banking*), biochemiczny, medyczny i opieki zdrowotnej (*life sciences and health care*), energii i surowców (*energy and resources*), konsumencki i transportowy (*consumer business and transportation*), nieruchomości (*real estate*), produkcyjny (*manufacturing*), publiczny (*public sektor*), technologii, mediów i komunikacji (*technology media and telecommunications*), ubezpieczeniowy (*insurance*). Lokalizacja danej firmy została określona na podstawie siedziby zarządu znajdującej się na terenie Europy Środkowo-Wschodniej. W światowych koncepcjach miast, takich jak world city (Globalization and World Cities, 2018), global city (Sassen, 1991), i funkcji kontrolno-zarządczych (Csomós, 2013) dane agregowane były do obszarów metropolitalnych, analogicznie postąpiono w niniejszym badaniu.

Wydaje się, iż stabilność miasta może przejawiać się również w jego odporności na pojawiające się kryzysy gospodarcze. Autorzy starają się odpowiedzieć na pytanie, jak zmieni się pozycja miasta względem innych miast w momencie głębokiego kryzysu dominującego sektora w danym ośrodku. Kryzys jest tutaj rozumiany jako spadek parametrów finansowych firm danego sektora, przez który należące do niego korporacje wypadają poza autorską listę największych 500 firm Europy Środkowo-Wschodniej. Do tego celu utworzono wskaźnik o nazwie Centrum Ekonomiczne Europy Środkowej, który ukazuje pozycję miasta względem wartości poszczególnych firm według sektorów oraz stabilność ich pozycji po wyłączeniu poszczególnych sektorów. W ten sposób otrzymano informację zarówno o kompleksowym rozwoju lub też specjalizacji, jak i o potencjale danego miasta. Wzięto pod uwagę miasta, w których znajdowały się siedziby zarządów reprezentujących co najmniej trzy sektory. Wykluczono ośrodki z dwoma i jednym sektorem, ponieważ w przypadku kryzysu jednego z nich potencjał miasta zmniejszyłby się w bardzo dużym stopniu, obniżając jego stabilność (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, Płaziak, Szymańska, 2016).

Następnie w celu porównania pozycji poszczególnych miast obliczono wartości standaryzowane oparte na wartości średniej dwóch normalizowanych wartości: przychodów ze sprzedaży oraz dochodu netto (x) dla poszczególnych sektorów gospodarki (z) [2], a następnie dokonano ich zsumowania, otrzymując w ten sposób syntetyczny wskaźnik potencjału (SPI) dla poszczególnych miast [3].

$$z = \sum \frac{x - \frac{\sum_{i=1}^N x_i}{N}}{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x}_1)^2}{N}}} \quad [2]$$

$$SPI = \sum_{i=1}^N z_{s_i} \quad [3]$$

gdzie:

x – wartości przychodów ze sprzedaży oraz dochód netto dla poszczególnych sektorów gospodarki,

s – sektory gospodarki,

N – liczba miast w danym sektorze.

W celu weryfikacji, który z sektorów najsilniej wpływa na potencjał miasta, odjęto od sumy wartości standaryzowanych w 2012 roku wartość poszczególnych sektorów i sprawdzono, jak zmieniła się suma wartości standaryzowanych (z') dla danego miasta, uznając za 100% sumę początkową [4]. W ten sposób otrzymano informację, które miasta mają najsilniejszą specjalizację (mają jeden najsilniejszy sektor) oraz jaki sektor jest najsłabszy. Im wynik po odjęciu danego sektora jest niższy (poniżej 100), tym większa istotność danego sektora w danym mieście. Natomiast im wynik po odjęciu wartości danego sektora jest wyższy (od 100), tym niższa pozycja danego sektora na tle ogółu analizowanych miast. Ogólnie miasta, które mają wysokie różnice pomiędzy wartościami minimalnymi i maksymalnymi, otrzymanymi po odjęciu wartości standaryzowanych dla poszczególnych sektorów, mają dużą specjalizację jednego sektora i niedorozwój pozostałych. Natomiast miasta, dla których różnica pomiędzy wartościami skrajnymi jest mała, rozwinęły się w sposób kompleksowy.

$$z' = \frac{SPI - z_s}{SPI} 100 \quad [4]$$

Następnie w oparciu o wartości standaryzowane oraz zmienność wartości otrzymanych po usunięciu poszczególnych sektorów z' skonstruowano indeks stabilności (IS). W tym celu wartość wskaźnika SPI podzielono przez wartość odchylenia standardowego (SD) wartości otrzymanych po odjęciu poszczególnych sekcji (z') [5]. Im wartość wskaźnika jest wyższa, tym wyższa wartość według wartości poszczególnych sektorów oraz większa stabilność (brak silnej specjalizacji) i równomierny rozwój wszystkich analizowanych sektorów gospodarki. Pokazuje on także, jak kryzys finansowy głównego sektora wpływa na wyniki finansowe miasta.

$$IS = \frac{SPI}{SD_{z'}} \quad [5]$$

Na koniec, w celu dokonania podziału miast na klasy rozwoju, skonstruowano syntetyczny wskaźnik kompleksowego rozwoju sektorowego miast ($CEE\dot{S}W$). We wskaźniku tym ujęto indeks stabilności, liczbę sektorów oraz liczbę siedzib zarządów [6]. W oparciu o analizę głównych składowych obliczono procent zmiennej wyjaśnianej ogólnej wariancji zmiennych dla poszczególnych lat, które przyjęto za wagi przy obliczeniu wskaźnika $CEE\dot{S}W$. Analiza składowych głównych polega na wyznaczeniu nowych zmiennych (składowych głównych), będących kombinacją liniową zmiennych obserwowanych (pierwotnych). Dokładna analiza składowych głównych umożliwia wskazanie tych zmiennych pierwotnych, które mają duży wpływ na wartość poszczególnych składowych głównych, czyli tych, które tworzą grupę jednorodną. Składowa główna jest wówczas reprezentantem tej grupy. Kolejne składowe są wzajemnie ortogonalne

(nieskorelowane), a ich liczba jest mniejsza lub równa liczbie zmiennych pierwotnych. Analiza głównych składowych jest jedną z metod analizy czynnikowej, która pozwala na identyfikację struktury dla jednego lub większej liczby czynników. Podstawy teoretyczne analizy składowych głównych można znaleźć na przykład w opracowaniach: D. Morrisona (1967), Z. Chojnickiego i T. Czyż (1978) lub J. Paryska i W. Ratajczaka (2002) oraz A.J. Maćkiewicza i W. Ratajczaka (1993).

$$CEE\dot{S}W = \frac{IS * w_{(IS)} + S * w_{(S)} + Z * w_{(Z)}}{\sum w} \quad [6]$$

gdzie:

Z – liczba siedzib zarządów,

S – liczba sektorów,

IS – indeks stabilności.

Dokonując obliczeń, należy pamiętać, że nie można ich prowadzić wówczas, gdy wartość średnia dla wartości poszczególnych sektorów wynosi zero. Normalizacja została przeprowadzona jedynie w nawiązaniu do modelowego rozkładu normalnego, bez sprawdzania asymetryczności danych, który przyjęto jako model praktyczny. Dlatego należy brać pod uwagę tę kwestię przy analizie danych oraz starać się nie stosować normalizacji do rozkładów silnie skośnych.

Bazując na nowej liście największych firm Europy Środkowo-Wschodniej, posłużono się wartościami wskaźnika założonymi we wcześniejszych badaniach (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, Płaziak, Szymańska, 2017). Wyszczególniono tam Główne Centra Ekonomiczne Europy Środkowo-Wschodniej (wartość wskaźnika $CEE\dot{S}W > 1$), Centra Ekonomiczne Europy Środkowo-Wschodniej ($CEE\dot{S}W 0,500-0,999$) i potencjalne Centra Ekonomiczne Europy Środkowo-Wschodniej ($CEE\dot{S}W < 0,499$).

CENTRA EKONOMICZNE EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

W 2008 roku analizowane firmy miały swoją siedzibę w 125 miastach, a w 2015 roku w 156 ośrodkach miejskich. Liczba miast zmniejszyła się o jedno (–0,8%) w czasie światowego kryzysu gospodarczego w 2008 roku. Znaczące zróżnicowanie lokalizacji siedzib odnotowano w latach 2012–2015, kiedy to liczba miast wzrosła o 25,8%. Przeciwny trend zaobserwowano w przypadku lokalizacji największych światowych korporacji (Forbes Global 2000, 2018). Liczba miast z największymi korporacjami wzrosła o 7,9% w latach 2008–2012, a następnie spadła o 5,4% w latach 2012–2015. Proces dekoncentracji przestrzennej funkcji kontrolno-zarządczych dotyczył największych korporacji w Europie Środkowo-Wschodniej, podczas gdy koncentracja przestrzenna była obserwowana w skali światowej.

W analizie wpływu zmian strukturalnych na gospodarkę określono stabilność ekonomiczną funkcji kontrolno-zarządczej miast w czasie kryzysu. Najmniejsze różnice w poziomie rozwoju gospodarczego w oparciu o specjalizację sektorową i wyniki finansowe przedsiębiorstw odnotowano w przypadku Pragi, Warszawy, Lublany, Wilna, Zagrzebia i Trójmiasta. Jednak ostatnie cztery miasta charakteryzowały się niskimi znormalizowanymi wartościami, dlatego różnica wartości wywołana utratą dużego sektora gospodarki była niewielka. Wysoki stopień specjalizacji i bliskie powiązanie z jednym sektorem zaobserwowano w przypadku Doniecka, Bukaresztu, Kijowa i Bratysławy.

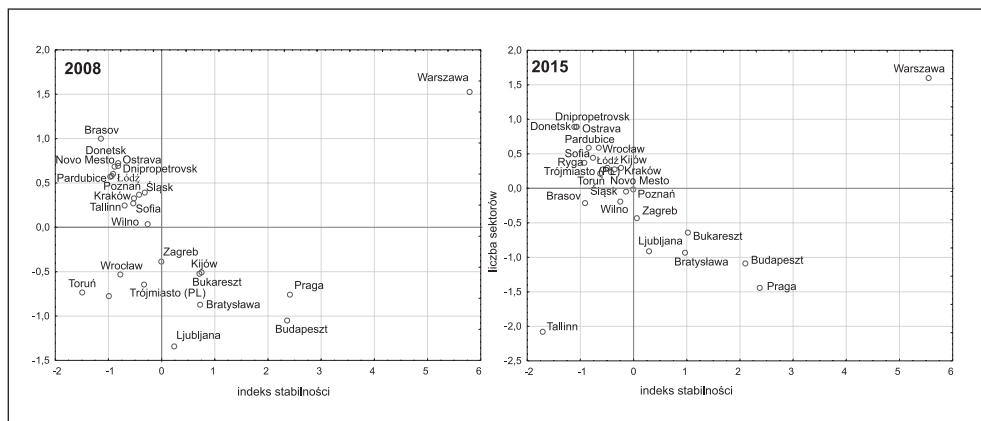
Najwyższe wartości wskaźnika stabilności odnotowano dla Warszawy, Pragi i Budapesztu, przy czym wzrost w okresie objętym badaniem odnotowała tylko Praga, podczas gdy w przypadku Warszawy i Budapesztu zauważono spadek. Pozostałe miasta o rosnącym wskaźniku stabilności to miasta o najniższych wartościach wskaźnika: Wrocław, Ryga, Trójmiasto i Toruń (rycina 1).

Analiza głównych składników dowodzi, że najsilniej na wartość CEEŚW wpływał wskaźnik stabilności (około 83,3% przypadków w 2008 roku i 79,22 przypadków w 2015 roku) oraz liczba sektorów (15,88% w 2008 roku i 18,88% w 2015 roku). Największa różnica w stosunku do średniej standaryzowanej wartości dla tych dwóch głównych zmiennych dotyczy Warszawy, Pragi i Budapesztu, szczególnie widoczne było to w przypadku wskaźnika stabilności (rycina 1). Warszawa pozostaje liderem we wszystkich badanych latach pod względem wartości SI i liczby sektorów. Dopiero w 2012 roku Łódź i Nove Mesto zwiększyły liczbę sektorów. Było to prawdopodobnie spowodowane trwającym od 2008 roku kryzysem gospodarczym, który najbardziej dotknął największe miasta o największej liczbie powiązań z globalnym kapitałem i światowymi rynkami. Z tego samego powodu wzrosła względna pozycja Bukaresztu. Wydaje się, że w latach 2008–2015 model został zakłócony przez kryzys gospodarczy z 2008 roku. Wzór w 2015 roku przybrał postać funkcji malejącej ($SI_1 < SI_2 \ f(SI_1) > f(SI_2)$). Z jednej strony mamy Dniepropietrowsk, Donieck i Ostrawę, a z drugiej strony Pragę i Budapeszt. Tylko Warszawa i Tallinn pozostają poza tym wzorcem na przeciwnych krańcach spektrum.

Najwyższe wartości CEEŚW w 2008 roku odnotowano dla Warszawy (4,7 pkt), Budapesztu (2,5 pkt) i Pragi (2,4 pkt) (rycina 2). Odporność na kryzys w głównym sektorze gospodarki Budapesztu spadła w 2012 i 2015 roku, co doprowadziło do spadku jego pozycji w stosunku do Pragi i Warszawy. Pozostałe stolice charakteryzowały się także dość wysokim poziomem CEEŚW w 2015 roku: Bratysława (1,99), Bukareszt (1,94), Lublana (1,46). Z drugiej strony pozycja Kijowa znacznie się obniżyła. W 2008 roku CEEŚW wynosił 1,42, podczas gdy w 2015 roku wartość ta była o 40% mniejsza. Najniższe wartości (poniżej 0,5) dla miast CEEŚW w badanym okresie odnotowały Pardubice, Braszów i Tallinn. Największe wzrosty odnotowały natomiast mniejsze miasta, np. Łódź (240%), Novo Mesto (189%), Poznań (176%), Pardubice (158%) czy Kraków (153%). Jednak tylko Poznań przekroczył w 2015 roku wartość 1 pkt. Kilka miast zostało sklasyfikowanych jako miasta CEEŚW tylko w ciągu jednego okresu badań. Były to: Ryga, Wrocław, Donieck, Ostrawa, Pardubice i Dniepropietrowsk.

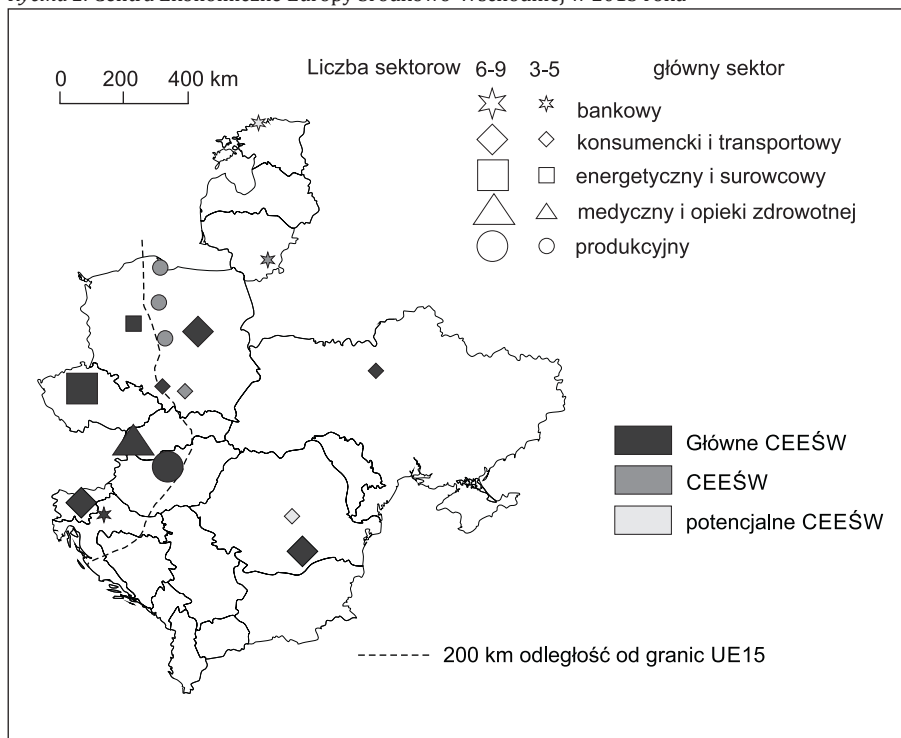
Warszawa, Praga i Budapeszt są najsilniejszymi Centrami Ekonomicznymi Europy Środkowo-Wschodniej. Jednak tylko Praga miała na swym terenie firmy należące do wszystkich dziewięciu sektorów (Warszawa i Budapeszt mają po osiem sektorów). Wiodące miasta różnią się również pod względem dominującego sektora. W Warszawie jest nim konsumencki i transportowy, w Pradze energetyczny i surowcowy, a w Budapeszcie produkcyjny. Bratysława, Bukareszt, Lublana, Zagrzeb, Poznań i Katowice również zostały zaklasyfikowane do głównych CEEŚW, jednak odporność ich funkcji kontrolno-zarządczej na kryzys jest mniejsza niż wyraźnie dominującej Warszawy, Pragi i Budapesztu. W Grupie CEEŚW jedynie Poznań i Katowice nie są miastami stołecznymi, jednakże występują w silnie rozwiniętych, pod różnymi względami, regionach Polski (Winiarczyk-Raźniak, Raźniak, 2011; Raźniak, Winiarczyk-Raźniak, 2014; Páthy, 2017). W analizowanym regionie najwięcej miast jest położonych w Polsce (39%), nie są one jednak zróżnicowane pod względem dominującego sektora i przeważa w tym

Rycina 1. Różnice średnich wartości standardowych wskaźnika stabilności i liczby sektorów w latach 2008 i 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie Deloitte Top 500 Reports (Deloitte, 2018)

Rycina 2. Centra Ekonomiczne Europy Środkowo-Wschodniej w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie Deloitte Top 500 Report (Deloitte, 2018)

przypadku sektor medyczny i opieki zdrowotnej oraz konsumencki i transportowy. Wśród potencjalnych CEEŚW znalazły się Braszów i Tallinn.

Wśród analizowanych miast najczęściej dominował sektor konsumencki i transportowy, występujący w ośmiu miastach (44%). Reprezentowany był głównie w byłych

republikach radzieckich: na Litwie, Łotwie, Estonii i Ukrainie. Sektor produkcyjny przeważał w czterech miastach (22%), głównie w starych okręgach przemysłowych, takich jak np. Trójmiasto i Łódź (22,2%). Generalnie CEEŚW zdominowane były przez sektor konsumencki i transportowy oraz produkcyjny (66% miast).

PODSUMOWANIE

Najmniej Centrów Ekonomicznych Europy Środkowo-Wschodniej zanotowano w krajach byłej Jugosławii (Lublana i Zagrzeb). Niewielka liczba dużych firm na tym terenie może być związana ze skutkami wojny domowej mającej miejsce w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, a działania wojenne i tworzenie nowych granic nie sprzyjają wzrostowi gospodarczemu. Obecna dominacja Lublany i Zagrzebia może wynikać z relatywnego braku działań militarnych na tym obszarze w latach dziewięćdziesiątych, co przyspieszyło postęp gospodarczy po zaprzestaniu działań wojennych. Obydwa miasta znajdują się jednocześnie w odległości mniejszej niż 100 km od Włoch i Austrii, które należą do najlepiej rozwiniętych krajów Unii Europejskiej.

Generalnie zauważono wpływ byłego Związku Radzieckiego na przestrzenne rozmieszczenie Centrów Ekonomicznych Europy Środkowo-Wschodniej. Największa ich liczba znajduje się w krajach, które po II wojnie światowej były osobnymi państwami, aczkolwiek znajdowały się pod silnym wpływem politycznym i gospodarczym ZSRR. Jednocześnie większość z tych państw znajduje się w pobliżu granic UE 15. Z kolei miasta byłych republik radzieckich, które obecnie stanowią osobne państwa (często pozostające pod dużym wpływem Rosji), charakteryzują się niższą odpornością na kryzys funkcji kontrolno-zarządczej. Jednocześnie położone są w stosunkowo dużej odległości od krajów UE 15.

Podczas gdy specjalizacja gospodarcza oraz rozwój klastrów może służyć jako podstawowe narzędzie rozwoju gospodarki na poziomie lokalnym lub regionalnym (Bański i in., 2013; Dziemianowicz, Szlachta, Peszat, 2014), należy zauważyć, że bardzo wąska specjalizacja gospodarcza może być bardzo niekorzystna dla miasta, które boryka się z transformacyjnymi zmianami technologicznymi lub światowym kryzysem gospodarczym (Dorocki, 2012; Gawlikowska-Hueckel, Szlachta, 2014; Rażniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, Płaziak, Szymańska, 2016). Opieranie gospodarki miejskiej na bardzo wąskim sektorze stwarza ryzyko upadku ekonomicznego, jeśli główny sektor ulegnie trwałemu spadkowi lub dotknięty zostanie poważnym kryzysem gospodarczym. Wydaje się, że miasta o zdywersyfikowanej gospodarce lokalnej są bardziej odporne na wahania koniunktury niż miasta o gospodarkach opartych na jednym sektorze. Przydatne jest przytoczenie takich przykładów, jak miasto Łódź (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2011) w Polsce oraz Pittsburgh w Stanach Zjednoczonych (Duranton, Puga, 2000), gdzie spadek jednego dużego sektora spowodował ogólną stagnację gospodarczą w obu przytaczanych regionach. To samo może dotyczyć miast, w których mieszczą się duże korporacje. Miasta z siedzibą firm z różnych sektorów gospodarki rzadziej doświadczają kryzysu gospodarczego związanego z zarządzaniem i kontrolą niż kraje z jednym dominującym sektorem gospodarki. Miasta takie jak Sofia, Belgrad i Ryga funkcjonują jako stolice państwowe, ale nadal muszą wspierać swoją dywersyfikację gospodarczą, aby gromadzić większą liczbę sektorów gospodarki. Mimo wykonywania funkcji zarządzania i kontroli (Rażniak, Dorocki,

Winiarczyk-Raźniak, 2018a) miasta te nie są odporne na kryzys, który może dotknąć ich główny sektor gospodarczy.

Generalnie można stwierdzić, że brak dominującego sektora finansowego może być kluczową siłą gospodarki Centrów Ekonomicznych Europy Środkowo-Wschodniej. Podczas gdy w okresie dobrej koniunktury gospodarczej sektor finansowy może napędzać wzrost, to może również spowodować załamanie gospodarcze w czasie spowolnienia gospodarczego (Sassen, 2011). Główne miasta w Europie Środkowo-Wschodniej mają dość słabe powiązania globalne przez co mogą być odporne na kryzysy na światowych rynkach finansowych. Ponadto mają one silny „efekt bociana”, dość skutecznie opierając się kryzysowi funkcji kontrolno-zarządczej. Efekt ten można również zaobserwować w światowej gospodarce (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak, 2017).

Literatura

References

- Alderson, A., Beckfield, J. (2004). Power and position in the world city system. *American Journal of Sociology*, 109(4), 811–851.
- Bański, J., Czapiewski, K., Ferenc, M., Mazur, M., Konopski, M., Solon, B. (2013). *Badanie potencjałów i specjalizacji województwa podkarpackiego. Raport*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk.
- Chojnicki, Z., Czyż, T. (1978). Podstawy metodologiczne zastosowania analizy czynnikowej. W: Z. Chojnicki, T. Czyż, J. Parysek, W. Ratajczak (red.). *Badanie przestrzennej struktury społeczno-ekonomicznej Polski metodami czynnikowymi*. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Csomós, G. (2013). The Command and Control Centers of the United States (2006/2012): An Analysis of Industry Sectors Influencing the Position of Cities. *Geoforum*, 12(50), 241–251. doi: 10.1016/j.geoforum.2013.09.015
- Csomós, G. (2017). Cities as command and control centres of the world economy: An empirical analysis, 2006–2015. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 38, 7–26. doi: 10.1515/bog-2017-0031
- Csomós, G., Derudder, B. (2014). Ranking Asia-Pacific cities: Economic performance of multinational corporations and the regional urban hierarchy. *Bulletin of Geography. Socio-economic series*, 25, 69–80. doi: 10.2478/bog-2014-0030
- Deloitte (2018, 19 marca). Pozyskano z www.deloitte.com
- Derudder, B., Cao, Z., Liu, X., Shen, W., Dai, L., Zhang, W., Caset, F., Witlox, F., Taylor, P. (2018). Changing Connectivities of Chinese Cities in the World City Network, 2010–2016. *Chinese Geographical Science*, 28(2), 183–201. doi: 10.1007/s11769-018-0938-6
- Dorocki, S. (2012). Regional differentiation in the development of French towns–quantitative analysis. *Barometr Regionalny*, 3(29), 13–31.
- Dorocki, S., Raźniak, P., Winiarczyk-Raźniak, A. (2019). Changes in the command and control functions of European cities in 2006–2016. *Geographia Polonica*, 92(3) (w druku).
- Drobniak, A. (2017). Economic resilience and hybridization of development – A case of the Central European Regions. *Regional Statistics*, 7(1), 43–62. doi: 10.15196/RS07103
- Duranton, G., Puga, D. (2000). Diversity and specialization in cities: why, where and when does it matter? *Urban Studies*, 37(3), 533–555.
- Dziemianowicz, W., Szlachta, J., Peszat, K. (2014). *Potencjały rozwoju i specjalizacje polskich województw*. Warszawa: Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju.
- Forbes Global 2000 (2018, 15 lutego). Pozyskano z www.forbes.com
- Gawlikowska-Hueckel, K., Szlachta, J. (2014). *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Globalization and World Cities (2018, 19 marca). Pozyskano z www.lboro.ac.uk

- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2011). Łódź u progu XXI wieku. *Studia Miejskie*, 4, 131–138.
- Kilar, W. (2015). Settlement concentration of economic potential represented by IT corporations. *Geographia Polonica*, 88(1), 123–141. doi: 10.7163/GPol.0009
- Maćkiewicz, A.J., Ratajczak, W. (1993). Principal components analysis (PCA). *Computers and Geosciences*, 19(3), 303–342. doi: 10.1016/0098-3004(93)90090-R
- Masik, G. (2016). Economic resilience: The case of Poland and certain European regions. *Geographia Polonica*, 89(4), 457–471. doi: 10.7163/GPol.0068
- Morrison, D. (1967). *Multivariate statistical methods*. New York: McGrawHill.
- Parysek, J., Ratajczak, W. (2002). Analiza składowych głównych, jej korzyści i ograniczenia z punktu widzenia badań geograficznych. W: H. Rogacki (red.). *Możliwości i ograniczenia zastosowania metod badawczych w geografii i gospodarce przestrzennej*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 61–73.
- Páthy, Á. (2017). Types of development paths and the hierarchy of the regional centres of Central and Eastern Europe. *Regional Statistics*, 7(2), 124–147. doi: 10.15196/RS070202
- Raźniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Raźniak, A. (2015). Ranga miasta w świetle syntetycznego wskaźnika stabilności gospodarczej. *Studia Miejskie*, 18, 119–130.
- Raźniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Raźniak, A. (2017). Permanence of the economic potential of cities based on sector development. *Chinese Geographical Science*, 1(27), 123–136. doi: 10.1007/s11769-017-0850-5
- Raźniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Raźniak, A. (2018a). Eastern European cities as command and control centres in time of economic crisis. *Acta Geographica Slovenica*, 58(2), 101–110. doi: 10.3986/AGS.3124
- Raźniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Raźniak, A. (2018b). Światowe centra ekonomiczne w Stanach Zjednoczonych – stan obecny i perspektywy rozwoju. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 32(3), 116–127. doi 10.24917/20801653.323.7
- Raźniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Raźniak, A., Płaziak, M., Szymańska, A.I. (2016). Lokalizacja ośrodków kontroli i zarządzania elementem stabilności gospodarczej ośrodków miejskich w Europie Środkowo-Wschodniej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 2(30), 38–54.
- Raźniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Raźniak, A., Płaziak, M., Szymańska, A.I. (2017). Zmiany pozycji ekonomicznej miast Europy Środkowo-Wschodniej w przypadku kryzysu dominującego sektora. *Ekonomista*, 2017(1), 67–83.
- Raźniak, P., Winiarczyk-Raźniak, A. (2014). Influence of the societal security level on population migrations in Poland. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 120, 2–12. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.02.075
- Raźniak, P., Winiarczyk-Raźniak, A. (2015). Did the 2008 global economic crisis affect large firms in Europe? *Acta Geographica Slovenica*, 55(1), 127–139. doi: 10.3986/AGS.740
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2006). *Cities in a world economy. 3rd Edition*. Pine Forge Press: Thousand Oaks.
- Sassen, S. (2011). *Cities in a World Economy*, fourth edition. Sage Publications.
- Sassen, S. (2016). The Global City: Enabling Economic Intermediation and Bearing Its Costs. *City and Community*, 15(2), 97–108. doi: 10.1111/cico.12175
- Śleszyński, P. (2015). Economic control functions in Poland in 2013. *Geographia Polonica*, 88(4), 701–708. doi: 10.7163/GPol.0041
- Śleszyński, P. (2018). Research Topics of Geography of Enterprise and Decision-Control Functions in Poland against Global Trends. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 32(4), 23–47. doi: 10.24917/20801653.324.2
- Taylor, P., Ni, P., Derudder, B., Hoyler, M., Huang, J., Lu, F., Pain, K., Witlox, F., Yang, X., Bassens, D., Shen, W. (2009). The Way We Were: Command and Control Centres in the Global Space-Economy on the Eve of the 2008. *Environment and Planning A*, 41(1), 7–12. doi:10.1068/a41318
- Winiarczyk-Raźniak, A., Raźniak, P. (2011). Regional differences In the standard of living in Poland (based on selected indices). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 19, 31–36.
- Zdanowska, N. (2017). Distribution of foreign direct investment across the national urban system in countries of Central and Eastern Europe in 2013. *Geographia Polonica*, 90(2), 5–24. doi: <https://doi.org/10.7163/GPol.0084>

Piotr Raźniak, dr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Wydział Geograficzno-Biologiczny, Instytut Geografii, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej. Do jego zainteresowań badawczych należą problemy gospodarcze miast, hierarchie miast światowych, problemy funkcjonowania obszarów metropolitalnych oraz funkcje kontrolno-zarządcze miast kreowane przez korporacje.

Piotr Raźniak, PhD, Pedagogical University of Krakow, Faculty of Geography and Biology, Institute of Geography, Department of Socio-Economic Geography. His research interests include: corporations, hierarchies of world cities, problems of the functioning of metropolitan areas, spatial structure of corporations and command and control functions of cities created by large corporations.

ORCID: 0000-0001-9757-7022

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: piotr.razniak@up.krakow.pl

Sławomir Dorocki, dr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Wydział Geograficzno-Biologiczny, Instytut Geografii, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej. Dr nauk humanistycznych w dyscyplinie historia (Instytut Europeistyki, Uniwersytet Jagielloński), adiunkt w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, absolwent studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Zainteresowania badawcze skupiają się wokół problematyki regionów i procesów regionalizacji społeczno-gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem zróżnicowania przestrzeni europejskiej oraz procesów integracji europejskiej i uwarunkowań historycznych, oraz zastosowania metod komputerowych i statystycznych w badaniach nad zróżnicowaniem przestrzeni.

Sławomir Dorocki, PhD, Pedagogical University of Krakow, Faculty of Geography and Biology, Institute of Geography, Department of Socio-Economic Geography. Associate professor at the Pedagogical University of Krakow, Institute of Geography. He has graduated from the Pedagogical University of Krakow, holds an MA degree in Geography and a PhD in History (Institute of European Studies of the Jagiellonian University). His research interests are connected to regional problems and processes of socio-economic regionalisation, with particular emphasis on the diversity of Europe, processes of European integration, historical conditions, and application of computer and statistical methods in the study of diversity of space.

ORCID: 0000-0001-6083-0346

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: sdorocki@up.krakow.pl

Anna Winiarczyk-Raźniak, dr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Wydział Geograficzno-Biologiczny, Instytut Geografii, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej. Do jej zainteresowań badawczych należy geografia społeczna Ameryki Łacińskiej, w szczególności zróżnicowanie etniczno-kulturowe, turystyka w Ameryce Łacińskiej oraz hierarchie miast światowych i funkcje kontrolno-zarządcze miast kreowane przez korporacje.

Anna Winiarczyk-Raźniak, PhD, Pedagogical University of Krakow, Faculty of Geography and Biology, Institute of Geography, Department of Socio-Economic Geography. Her research interests include: social geography of Latin American countries, especially ethnic and cultural composition, tourism in Latin America and hierarchies of world cities and command and control functions of cities created by large corporations.

ORCID: 0000-0002-5276-5297

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: anna.winiarczyk-razniak@up.krakow.pl

KRZYSZTOF GWOSDZ

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska
Jagiellonian University, Krakow, Poland

GRZEGORZ MICEK

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska
Jagiellonian University, Krakow, Poland

AGNIESZKA SOBALA-GWOSDZ

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu, Polska
The Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław, Poland

AGNIESZKA ŚWIGOST

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska
Jagiellonian University, Poland

Przegląd problematyki wskaźników dotyczących kondycji ekonomicznej miast w Polsce

Review of the Issue of Indicators of the Economic Condition of Cities in Poland

Streszczenie: Studia porównawcze kondycji gospodarek miast niosą ze sobą wiele wyzwań, związanych m.in. z problemem dostępności adekwatnych danych i trafności wykorzystywanych wskaźników empirycznych i inferencyjnych. Niniej-szy artykuł ma na celu krytyczną analizę wskaźników stosowanych w porównawczych studiach poziomu rozwoju gospodarczego miast prowadzonych w Polsce. Dokonany przegląd ujawnia dużą różnorodność stosowanych przez autorów miar i występowanie kilku odmiennych perspektyw analitycznych. Zaobserwowana praktyka badawcza umożliwia postawienie tezy, że przyjęcie takiego a nie innego rozwiązania metodycznego jest z jednej strony determinowane dostępnością danych w statystyce publicznej, z drugiej zaś wynika z profesjonalnych przekonań autorów analizowanych badań co do cech składających się na obraz kondycji ekonomicznej miast oraz z różnej determinacji co do pozyskiwania alternatywnych miar w stosunku do tych zbieranych przez Główny Urząd Statystyczny. Do głównych wyzwań badawczych zaliczono słabą dostępność danych odnoszących się do wymiaru strukturalnego, poziomu innowacyjności i kondycji finansowej gospodarek miejskich. Wskazano działania, które mogłyby przyczynić się do rozwiązania zidentyfikowanych problemów. Należą do nich: zwiększenie współpracy i partnerstw publiczno-publicznych, wzmocnienie roli regionalnych obserwatoriów rozwoju regionalnego oraz przyjęcie metodologii opracowywania i zbierania danych, które trafnie odpowiadałyby na potrzeby diagnostyczne zmieniającej się kondycji gospodarek miejskich.

Abstract: Comparative studies of the condition of the economies of cities entail numerous challenges including the availability of adequate data and the accuracy of the empirical and inferential indicators. The purpose of the article is a critical analysis of indicators used in comparative studies of the level of economic development in Polish towns and cities. The review shows a large variety of measures used by the authors and the occurrence of several different analytical perspectives. On the one hand, based on the analyses, it seems that the choice of methods is determined by the availability of data in public statistics. On the other hand, it is related to the experience of authors regarding the features that influence of the economic condition of cities. Moreover, this also involves the determination of the authors to obtain alternative measures compared to those collected by the Central Statistical Office. As the main research challenge, the authors identified poor availability of data related to the structural dimension, innovativeness and financial condition of urban

economies. Furthermore, activities that could contribute to solving identified problems have been elaborated on. Those includes: increasing cooperation and the public-public partnerships, strengthening the role of the Regional Development Observatories and adopting a methods of data compilation and collection that would accurately respond to the diagnostic needs.

Słowa kluczowe: ekonomika miast; metoda wskaźnikowa; Polska; statystyka publiczna

Keywords: indicator analysis; Poland; public statistics; urban economics

Otrzymano: 7 stycznia 2019

Received: 7 January 2019

Zaakceptowano: 29 kwietnia 2019

Accepted: 29 April 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Gwosdz, K., Micek, G., Sobala-Gwosdz, A., Świgost, A. (2019). Przegląd problematyki wskaźników dotyczących kondycji ekonomicznej miast w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 59–80. doi: 10.24917/20801653.332.5

WSTĘP

W badaniach ekonomiczno-przestrzennych miasto jest często traktowane jak dynamiczny system gospodarczy, w którym – dzięki korzyściom aglomeracji w postaci wykształcenia się wyspecjalizowanego rynku pracy, dostępności infrastruktury oraz szybkości i łatwiejszemu przepływowi informacji i wiedzy pomiędzy przedsiębiorstwami – rozwijają się liczne podmioty gospodarcze różnej wielkości. Wejściem dla takiego systemu są zasoby gospodarki miasta (ludzkie, infrastrukturalne, kapitałowe itp.), zaś na wyjściu znajdują się produkty i usługi oferowane przez firmy, prowadzące do określonych wyników finansowych i innowacyjnych. Zarówno elementy wejścia, jak i wyjścia decydują o stopniu konkurencyjności (Domański, 1999; Klasik, 2001, 2008) danego miasta w stosunku do innych ośrodków i jego pozycji w przestrzennym podziale pracy.

Imperatyw prowadzenia przez jednostki terytorialne polityki rozwojowej rodzi coraz większe zapotrzebowanie na trafne wskaźniki statystyczne opisujące poszczególne wymiary rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym kondycję ekonomiczną miasta (Dziemianowicz, 2005). J. Stiglitz, A. Sen i J-P. Fitoussi (2017: 7) podkreślają, że zapotrzebowanie to znacząco zwiększyło się w ostatnich dwóch dekadach, wobec faktu, że „wskaźniki syntetyczne są istotne dla projektowania i oceny polityk prospołecznych, a także oceny zmian funkcjonowania rynków gospodarczych”.

Celem niniejszego artykułu jest krytyczny przegląd wskaźników stosowanych w porównawczych studiach poziomu rozwoju gospodarczego i kondycji ekonomicznej miast, prowadzonych w Polsce. Poddane przeglądowi badania, prowadzone zazwyczaj na zlecenie krajowych i regionalnych instytucji zarządzających, koncentrują się najczęściej na analizie poziomu rozwoju poszczególnych składowych gospodarki miasta, rzadziej na identyfikacji mechanizmów i czynników je kształtujących.

Tematyka artykułu dotyczy szerszych problemów metodologicznych związanych z wykorzystywaniem wskaźników w naukach społecznych, w szczególności w geografii społeczno-ekonomicznej. Stosowanie metody wskaźnikowej zakłada przyjęcie podejścia realistycznego, w świetle którego nawet nieobserwowalne wprost konstrukty poznawcze mogą być opisywane przez obserwowalne wskaźniki empiryczne lub inferencyjne (zob. Nowak, 1965). Metodologiczne problemy pomiaru i konstrukcji wskaźników w naukach społecznych zostały szeroko przedstawione w pracach

M. Bunge (1981, 2006), a ostatnio zwięźle podsumowane i usystematyzowane przez T. Czyż (2017).

Dalsza część artykułu składa się z trzech części. Pierwsza zawiera przegląd wskaźników (wraz z ich oceną) stosowanych w badaniach porównawczych kondycji ekonomicznej miast w Polsce. Następnie omówiono sposoby pomiaru funkcji gospodarczych miast i wynikającej z niego ich pozycji w przestrzennym podziale pracy. Ostatnia część przedstawia wyzwania, jakie stoją przed badaniami gospodarek miast i wnioski do dalszych badań.

PRZEGLĄD WSKAŹNIKÓW STOSOWANYCH W BADANIACH PORÓWNAWCZYCH MIAST W POLSCE

Analizy poziomu rozwoju gospodarczego miast w Polsce wykonywano w ostatniej dekadzie najczęściej na zlecenie samorządowych władz regionalnych lub innych gestorów, np. Ministerstwa Inwestycji i Rozwoju czy Europejskiego Banku Inwestycyjnego. Raporty takie zrealizowano dla województw: małopolskiego (Domański, Noworól, 2010), śląskiego (Sobala-Gwosdz, 2010), wielkopolskiego (Gadziński, Męczyński, 2011), podkarpackiego (Biernacki i in., 2012; Dziemianowicz, Charkiewicz, 2016) i pomorskiego (Guzik i in., 2015). Niektóre analizy prowadzono dla określonej grupy miast, np. miast małych i średnich (Konecka-Szydłowska, 2012; Korzeniak, 2014), byłych ośrodków wojewódzkich (Kurniewicz, Swianiewicz, 2016) lub monofunkcyjnych (Kubajko-Polańska, 2015). Badania o największym zasięgu przeprowadzono w Instytucie Rozwoju Miast (Dej, 2016) i Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (Śleszyński, 2016).

Liczba wskaźników diagnozujących kondycję ekonomiczną miasta była w analizowanych raportach różna. Największą ilością wskaźników uwzględnionych w analizie cechuje się analiza dotycząca województwa małopolskiego (21 zmiennych). Łącznie w analizowanych w niniejszym artykule 10 raportach lub publikacjach akademickich wykorzystano około 60 wskaźników, które na potrzeby niniejszego przeglądu pogrupowano w sześć dziedzin tematycznych: rynek pracy; przedsiębiorczość i obecność dynamicznych firm; struktura funkcjonalna; kondycja ekonomiczna firm, mieszkańców i samorządów; pozycja miasta w przestrzennym podziale pracy; aktywność innowacyjna oraz pozostałe wskaźniki, nieprzypisane do ww. kategorii (tabela 1).

Na poziomie miejskim nie wypracowano jednego, zagregowanego wskaźnika (analogicznego jak PKB na poziomie regionalnym czy krajowym), chociaż niektórzy autorzy (np. Jacobs, 1969) wskazują *explicite* na taką możliwość (przynajmniej w warstwie koncepcyjnej)¹. Podejmując próbę pomiaru kondycji gospodarek miejskich (*economic performance*), najczęściej przyjmuje się strategię wyboru zestawu mierników i wskaźników, które intuicja badawcza przyjmuje jako trafne, bezpośrednio czy pośrednio odzwierciedlenie poszczególnych wymiarów składających się na pomiar stanu i dynamiki „gospodarki miasta”. Z uwagi na ograniczenia dostępnych danych, dość poważne w skali miast, wybór określonych wskaźników jest pewnym kompromisem pomiędzy ich

¹ „Gdybyśmy musieli zmierzyć rozwój gospodarczy miasta [...] powinniśmy określić, jakie nowe działalności pojawiły się w jednostce czasu (*the additions of new work to its older output*) oraz jaki jest ich stosunek do tych, które już wcześniej tam występowały. Następnie, mówiąc o niskim lub wysokim wskaźniku rozwoju, porównywalibyśmy tempo dodawania nowych produktów i usług w różnych okresach czasu oraz między poszczególnymi miastami” (Jacobs, 1969).

dostępnością a pożądaną merytoryczną poprawnością, zaś koncentracja na wybranych zjawiskach wpisujących się w rozwój gospodarczy wynika z celów poszczególnych analiz (m.in. podejmowana lub nie analiza zmian wskaźników w czasie).

Większa część autorów zmierza do konstrukcji wskaźnika syntetycznego, oparte go na wskaźnikach cząstkowych lub subindeksach. Autorzy przyjmują przy tym najczęściej podejście addytywne, bez nadawania wag poszczególnym wskaźnikom. Wykorzystywaną powszechnie techniką jest wskaźnik sum standaryzowanych (tzw. Perkala). Cechuje się on zarówno względną prostotą konstrukcji, jak i małą utratą informacji podczas agregacji (zob. Chojnicki, Czyż, 1991; Churski, 2014). Zdaniem P. Churskiego (2012: 38) wskaźnik syntetyczny J. Perkala można traktować jako „nie w pełni satysfakcjonujący kompromis wynikający z wyboru najlepszej z testowanych metod statystycznych”. Stosowane są także techniki dystansowe odległości od wzorca (Górecki i in., 2019) i metoda głównych składowych (Gadziński, Męczyński, 2011). Studia porównawcze wybranych metod porządkowania liniowego i ocena ich przydatności oraz poprawności ich stosowania były podejmowane w literaturze m.in. przez P. Churskiego (2012), P. Churskiego i J. Haukego (2012) oraz A. Bąka (2018). Dowiedziono w nich m.in. istnienia zależności osiągniętych wyników od rozkładu statystycznego zastosowanych wskaźników i metod agregacji.

WSKAŹNIKI Z OBSZARU RYNKU PRACY

Podstawą pomiaru kondycji gospodarek w analizach porównawczych są cechy odzwierciedlające sytuację na lokalnym rynku pracy. Wśród nich najczęstszymi wskaźnikami są: liczba pracujących odniesiona do ludności w wieku produkcyjnym, wskaźnik bezrobocia (stopa bezrobocia rejestrowanego jest dostępna w Polsce tylko do poziomu powiatów), struktura własnościowa (pracujący w sektorze publicznym i prywatnym), struktura pracujących według wieku oraz płci, a także wysokość wynagrodzeń.

Liczba pracujących w mieście znormalizowana przez liczbę mieszkańców w wieku produkcyjnym jest bardzo przydatnym (choć wstępnym i bez dalszych analiz niewystarczającym) zagregowanym wskaźnikiem kondycji gospodarki miasta. Z kolei zmiany liczby pracujących uważane są za jeden z wiodących wskaźników trendów gospodarczych (zob. m.in. *The 2018 Silicon Valley Index...*, 2019). Wskaźniki oparte na liczbie pracujących mają wartość w badaniach porównawczych o tyle, o ile obejmują one oszacowanie wszystkich pracujących w mieście. Istotną barierą porównawczych badań kondycji ekonomicznej miast w Polsce jest brak wiarygodnych i dokładnych danych o liczbie pracujących (według miejsca pracy). Udostępnione dane GUS nie uwzględniają zatrudnienia w podmiotach do dziewięciu pracujących (tzw. mikroprzedsiębiorstwach), dodatkowo zdezagregowane dane, np. na poziomie pojedynczych sekcji PKD, na poziomie miast i powiatów, są niedostępne ze względu na tajemnicę statystyczną (art. 10 i art. 38 ustawy z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej).

Odsetek pracujących w mikropodmiotach, zwłaszcza w mniejszych miastach, może przekraczać nawet połowę pracujących²! Dlatego też konieczne jest doszacowanie tej wartości, w oparciu o badania reprezentatywne GUS (zob. np. Guzik i in., 2015) lub też szacunki z bazy danych REGON (Dej, 2016, i in.). Interpretując wartość wskaźnika

² W 2008 rok szacowany odsetek pracujących w mikroprzedsiębiorstwach w miastach województwa małopolskiego zawierał się między 19% a 51%, przy medianie wynoszącej 30% (zob. Gwosdz i in. w: Domański i Noworól, 2010).

liczby pracujących w odniesieniu do liczby ludności, zwłaszcza dla mniejszych miast w obszarach metropolitalnych, należy mieć na uwadze, że niska jego wartość nie musi oznaczać słabej kondycji lokalnej gospodarki, a jedynie fakt, że podstawą funkcjonowania takiego ośrodka jest funkcja mieszkaniowa. Wartościowe informacje niesie ze sobą dezagregacja liczby pracujących w podziale na płeć, a zwłaszcza na sektory własnościowe. Duży udział sektora publicznego (zwłaszcza w usługach), przy relatywnie niskiej liczbie pracujących ogółem *per capita* jest najczęściej dobrym desygнатem słabej kondycji gospodarczej miasta.

Nieco problematyczny jest stosowany w niemal wszystkich badaniach wskaźnik bezrobocia (liczba bezrobotnych w stosunku do ludności w wieku produkcyjnym) jako substytut niedostępnej na poziomie miast stopy bezrobocia rejestrowanego. Generalnie miary oparte na natężeniu bezrobocia sprawiają trudności interpretacyjne, gdyż mierzą (zwłaszcza w sytuacji niskiego bezrobocia) raczej cechy wyposażenia w kapitał ludzki czy poziom depriwacji w danej jednostce terytorialnej (Świgost, 2017) niż jej aktualną kondycję ekonomiczną. Dobrze odzwierciedla to tzw. paradoks Roubaix. W tym francuskim mieście położonym w konurbacji Nord-Pas de Calais, które przeszło głęboką restrukturyzację w latach 80. i 90., znajdowało się w drugiej połowie lat 2000. więcej pracujących niż ludności w wieku produkcyjnym, a równocześnie występowała tam bardzo wysoka stopa bezrobocia (Colomb, 2007). W tym sensie stopa bezrobocia może bardziej odzwierciedlać była, trudną kondycję gospodarczą miasta, która została utrwalona w cechach jego kapitału ludzkiego, niż wyrażać aktualny stan jego gospodarki. Sam zaś wskaźnik bezrobocia w badaniach porównawczych jest o tyle nieprecyzyjny, że nie pozwala na uwzględnienie różnej aktywności zawodowej wynikającej ze struktury lokalnego rynku pracy. Problem stanowi tu też zmiana definicji osoby bezrobotnej oraz rozwiązań związanych z ubezpieczeniem zdrowotnym czy programem 500+. Prowadzi to do wzrostu lub spadku liczby bezrobotnych bez związku z kondycją ekonomiczną miasta. Niektórzy badacze wskazują na znacznie wyższą wartość diagnostyczną stopy aktywności zawodowej niż wskaźnika bezrobocia rejestrowanego (Beatty, Fothergill, Powell, 2007), niemniej jednak dostępność tego pierwszego tylko do lat spisu powszechnego ogranicza możliwości jego stosowania. Generalnie problemem miar opartych na liczbie pracujących jest to, że nie uwzględniają one roli szarej strefy oraz specyfiki miast, których gospodarki funkcjonują w cyklu „sezonowym” (np. miast turystycznych).

WSKAŹNIKI PRZEDSIĘBIORCZOŚCI I OBECNOŚCI DYNAMICZNYCH FIRM

Wskaźniki przedsiębiorczości uwzględniane są powszechnie w badaniach terytorialnego zróżnicowania poziomu rozwoju gospodarczego i konkurencyjności miast. Ich istotność wiąże się m.in. z coraz silniej docenianą rolą przedsiębiorców w teorii ekonomii (zob. Taleb, 2013; Thurik, Stam, Audretsch, 2013). Najczęściej wykorzystywanym wskaźnikiem jest poziom przedsiębiorczości, mierzony na podstawie liczby podmiotów gospodarczych, spółek prawa handlowego czy nowo zarejestrowanych podmiotów w rejestrze REGON, rzadziej wskaźniki tzw. demografii firm (zob. np. Gadziński, Męczyński, 2011; Dej, 2016).

Tak ujmowane zagregowane wskaźniki przedsiębiorczości mają jednak istotne deficyty. Zwłaszcza najczęściej stosowany wskaźnik przedsiębiorczości lokalnej (liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych znormalizowana przez liczbę ludności)

obarczony jest dwoma wadami, które mogą prowadzić do błędnych interpretacji. Nie uwzględnia on bowiem podstawowej różnicy między osobami, które zostały przedsiębiorcami „ze sposobności” (*opportunity entrepreneurship*), od tych, które zostały nimi „z konieczności” (*necessity entrepreneurship*) (zob. *Kauffman Index of Startup Activity*, 2017). Prosty wskaźnik przedsiębiorczości nadmiernie zawyża też pozycję miast, w których zarejestrowanych jest wiele mikroprzedsiębiorstw (np. w obszarach recepcji turystycznej) o często niskim potencjale wzrostu i w sektorach w małym stopniu opartych na wiedzy. Osobną sprawą jest aktualność urzędowych rejestrów (zob. np. dyskusja w: Śleszyński, 2017).

Od czasów głośnej pracy D.L. Bircha (1981), który zauważył, że młode, mikro lub małe firmy o dużej dynamice przychodów były głównym źródłem przyrostu miejsc pracy w gospodarce USA, stosowane są metody pomiaru aktywności przedsiębiorstw cechujące się dużym wzrostem przychodów i zatrudnienia. Nazywane są one za Birchchem „gazelami biznesu”, a także *high-growth firms* (np. Eckhardt, Shane, 2011), *rapid-growth firms* (Barringer, Jones, Neubaum, 2005) oraz *high-impact firms* (Acs, Parsons, Tracy, 2008). Szczególnym zainteresowaniem badaczy cieszą się w ostatnich latach nowo zakładane przedsiębiorstwa w sektorach technologicznych. Z. Acs, W. Parsons i S. Tracy (2008) przeprowadzili badania, z których wynika, że firmy o dużej dynamice wzrostu i zatrudnienia, najczęściej stanowią między 2 a 3% wszystkich firm na danym obszarze, występują w każdej grupie wielkościowej (według liczby zatrudnionych), działają w różnych rodzajach działalności gospodarczych, zarówno tych o niskim, jak i o wysokim poziomie technologicznym oraz niekoniecznie są to nowo zakładane firmy.

Ponieważ w Polsce nie są dostępne publicznie dane statystyczne na temat kształtowania się sytuacji ekonomicznej firm na poziomie niższym od województwa, próba identyfikacji dynamicznych małych i średnich firm zmusza do szukania innych źródeł informacji. Źródłem informacji wykorzystywanych w polskich badaniach był ranking przedsiębiorstw Gazele Biznesu opracowywany przez *Coface Poland* i publikowany w dzienniku ekonomicznym „Puls Biznesu”. Liczba ujmowanych w zestawieniu firm jest na tyle duża, że pozwala na pokazanie zróżnicowania tego zjawiska dla zagregowanych ciągów wieloletnich na poziomie miast. Przydatność gazeli biznesu jako miernika poziomu rozwoju miast województwa pomorskiego testowali W. Biernacki i in. (2012), a jako wskaźnika działalności motorycznych w miastach województwa podkarpackiego – A. Sobala-Gwosdz (2016a, 2016b). Badano liczbę, poziom technologiczny (według klasyfikacji Eurostatu) i nasycenie danego obszaru (mierzone liczbą mieszkańców) gazelami biznesu. Wskaźniki te korelowano następnie z innymi miarami poziomu i dynamiki rozwoju gospodarczego, w szczególności zaś z poziomem przedsiębiorczości, bezrobociem i PKB (na poziomie subregionalnym). Na przykładzie miast konurbacji katowickiej dowiedziono m.in. silną współzależność między liczbą dynamicznych małych i średnich firm a stopą bezrobocia (Gwosdz, 2014).

Jako miernik kondycji miasta wykorzystywana jest również liczba działających w nim firm średnich i dużych. Jej przybliżeniem, dostępnym w statystyce publicznej, są zarejestrowane spółki prawa handlowego. W pracy pod redakcją M. Dej (2016) zrealizowano pracochłonne badania na podstawie danych zawartych w komercyjnej bazie Bisnode, mające na celu identyfikację w miastach lokomotyw gospodarczych, zdefiniowanych jako „duże podmioty produkcyjne, które w istotny sposób oddziałują na rozwój ekonomiczny otoczenia” (Wiedermann, Uliszak, Semczuk, 2016: 63).

WSKAŹNIKI STRUKTURY FUNKCJONALNEJ, DYWERSYFIKACJI I SPECJALIZACJI

Jednym z najbardziej znanych dylematów debaty nad mechanizmami rozwojowymi w skali lokalnej jest kwestia zmian znaczenia korzyści aglomeracji typu MAR (Marshall, 1920; Arrow, 1962; Romer, 1990) i dywersyfikacji (Jacobs, 1969) dla rozwoju miast w zależności od ich etapu rozwoju (Kemeny, Storper, 2015; Schmidt, 2015). Proces lokowania się wzajemnie powiązanych ze sobą działalności we wzajemnej bliskości sprzyja większemu domknięciu efektów mnożnikowych. Zbyt silna specjalizacja jest jednak w dłuższej perspektywie rozwojowej niekorzystna, powoduje bowiem powstanie fenomenu „uwięzienia na dotychczasowej ścieżce rozwoju”, które może mieć charakter funkcjonalny, mentalny i polityczny (Grabher, 1993).

Ze względu na istotność empiryczną oraz silny związek teoretyczny z teoriami rozwoju miast, zwłaszcza z teorią J. Jacobs (1969), a ostatnio z koncepcją rezyliencji³ (zob. Drobnia, 2015; Masik, 2019), wskaźniki diagnozujące poziom specjalizacji i dywersyfikacji winny być uwzględniane w każdych badaniach porównawczych kondycji ekonomicznej miast. Zdaniem J. Jacobs (2017: 173) „stagnacji nie poddają się te miasta, które bezustannie wytwarzają nowe rodzaje aktywności gospodarczej”, stąd podstawowym wskaźnikiem mierzącym poziom rozwoju gospodarczego powinna być skala i dynamika powstawania w miastach nowych produktów i usług, a więc i działalności gospodarczej.

Badacze stosują najczęściej dwa podejścia do określania specjalizacji funkcjonalnej – bądź na podstawie struktury zatrudnienia według działalności gospodarczej, bądź też struktury branżowej zarejestrowanych w mieście podmiotów gospodarczych.

Najprostszymi wskaźnikami różnicowania struktury gospodarczej jest udział poszczególnych sektorów (przemysłowego, usługowego) w liczbie pracujących ogółem. Aktualnie ze względu na dostępność danych w oficjalnej statystyce jest to jedyny możliwy do wykorzystania w badaniach porównawczych miast w Polsce wskaźnik struktury oparty na liczbie pracujących. Niesie on w sobie pewną wartość diagnostyczną, jednak powinien on stanowić w normalnych warunkach co najwyżej wstępny etap diagnozy. Wartościowym wskaźnikiem jest zwłaszcza udział usług rynkowych czy udział działalności według zaawansowania technologicznego (np. według klasyfikacji *Eurostat indicators on High-tech industry and Knowledge-intensive services*; Eurostat, 2016). Możliwe to jest na zagregowanym poziomie w oparciu o dane zakupione przez GUS.

Zadowolający poziom agregacji danych (rekomendowany m.in. przez Eurostat, 2017) dla określenia stopnia specjalizacji nie powinien być niższy niż sekcje PKD. Podział taki umożliwia m.in. poprawną identyfikację specjalizacji funkcjonalnej w oparciu o metodę ilorazu lokalizacji lub stosowanie bardziej zaawansowanych wskaźników dywersyfikacji (np. wskaźnika Amemiya, Creamera czy Gibbsa-Martina). Jak pokazują doświadczenia autorów ostatnio zrealizowanych diagnoz kondycji miast, ten poziom agregacji ze względu na tajemnicę statystyczną jest niemożliwy do pozyskania, co wymaga stosowania najczęściej mało zadowolających protez, lub ograniczenia analiz tylko do dużych ośrodków, gdzie problem tajemnicy statystycznej jest mniejszy (zob. Dej, 2016).

Pewną wartość informacyjną niesie prosty wskaźnik monofunkcyjności (udział dominującego pracodawcy w liczbie pracujących ogółem)⁴. Stosowano go m.in.

³ Rezyliencja ekonomiczna definiowana jest jako zdolność do rozwiązywania lokalnych i regionalnych problemów ekonomicznych w sposób zapewniający długookresowy sukces (Simme, Martin, 2009).

⁴ W literaturze przyjmuje się 30% udziału dominującej branży lub pracodawcy jako wskaźnik silnej monokultury gospodarczej (Coenen, Moodysson, Martin, 2015).

w raportach pod redakcją M. Dej (2016) oraz B. Domańskiego i A. Noworóla (2010), a ostatnio przez J. Góreckiego i in. (2019). Liczbę zatrudnionych u głównego pracodawcy pozyskiwano z różnych źródeł, w tym przede wszystkim rocznych sprawozdań firm z działalności i rankingów największych firm. Badania porównawcze większej liczby miast tą metodą są jednak bardzo pracochłonne i uciążliwe, m.in. z uwagi na niekompletność aktualnych i wiarygodnych danych wtórnych. Obecnie sytuacja w tym względzie jest dużo trudniejsza niż jeszcze dekadę temu, m.in. ze względu na regres w dostępnych bazach danych firm komercyjnych i procesy koncentracji przedsiębiorstw, które utrudniają identyfikację wielkości zatrudnienia w poszczególnych oddziałach/filiach.

Udostępniane w BDL GUS od 2009 roku dane dotyczące zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na poziomie działów PKD dają podstawy do wnioskowania o stopniu specjalizacji gospodarczej, szczególnie metodą ilorazu lokalizacji. Podstawową słabością tych analiz jest to, że liczba podmiotów oddaje poziom rozwoju lokalnej gospodarki odniesiony właściwie do poziomu mikroprzedsiębiorstw, które obejmowały w Polsce w 2017 roku 95,8% wszystkich zarejestrowanych podmiotów.

WSKAŹNIKI KONDYCJI EKONOMICZNEJ SAMORZĄDÓW, FIRM I MIESZKAŃCÓW

Konieczność uwzględnienia wysokości dochodów zlokalizowanych w mieście podmiotów (firm i mieszkańców) oraz samorządów lokalnych wynika *ex definicione* z samej koncepcji wzrostu gospodarczego. Łatwo dostępne w Polsce są jedynie wskaźniki dotyczące kondycji gospodarczej samorządów. Wykorzystywano m.in. takie miary, jak: udział dochodów własnych w dochodach ogółem, wielkość dochodów własnych budżetów gmin w przeliczeniu na jednego mieszkańca, nadwyżka operacyjna (bieżąca) w przeliczeniu na jednego mieszkańca, udział nadwyżki operacyjnej w dochodach ogółem, zadłużenie ogółem do dochodów ogółem (tabela 1). Na podkreślenie zasługuje wskaźnik nadwyżki operacyjnej (czyli różnica między dochodami bieżącymi a wydatkami bieżącymi), który zdaniem P. Swianiewicza (2007) jest najbardziej syntetyczną miarą sytuacji finansowej danej jednostki samorządu terytorialnego, swego rodzaju barometrem jej kondycji⁵.

Dochody firm i mieszkańców są dużo trudniej uchwytne w dostępnych danych statystycznych GUS. Niektórzy autorzy, opierając się na znanej wartości udziału PIT, szacowali średni dochód miesięczny przypadający na jednego mieszkańca (Biernacki i in., 2012, w oparciu o metodę Wojnickiej, 2008). Duże możliwości dają dane zbierane przez izby skarbowe, wykorzystane m.in. w analizach dotyczących gmin województwa małopolskiego (Binda, 2016) i miast konurbacji katowickiej (Kaleta i in., 2014).

WSKAŹNIKI INNOWACYJNOŚCI

Teorie rozwoju gospodarczego, w szczególności Schumpeterowska koncepcja „kreatywnej destrukcji” (Schumpeter, 2017) i teoria ekonomiki miast J. Jacobs (1969), kładą szczególny nacisk na zdolność działających w mieście firm do tworzenia nowych produktów i usług, a więc innowacji. Za P. Siłką (2010: 185) innowacyjność możemy

⁵ Nieco bardziej krytyczną ocenę tego wskaźnika przedstawia M. Wiewióra (2008), wskazując, że „nie może dać jednak pełnej informacji o stanie gospodarki finansowej JST, bowiem nie uwzględnia ona dochodów/wydatków majątkowych oraz „strony przychodowo-rozchodowej” budżetu JST.”

zdefiniować jako „zespół cech danego układu terytorialnego sprzyjający działalności innowacyjnej, podejmowanej przez podmioty gospodarcze w tym układzie”. Innowacyjność można rozpatrywać na co najmniej dwóch płaszczyznach – cech środowiska społecznego i instytucjonalnego, które stymulują działalność innowacyjną, oraz materialnych efektów tej działalności, w postaci np. liczby i dynamiki innowacyjnych firm, wytwarzanych przez nie nowych produktów i usług czy zgłaszanych przez nie patentów. Na poziomie miast dostępność wskaźników o charakterze empirycznym lub inferencyjnym jest wysoce niezadowalająca, stąd w analizowanych badaniach autorzy zmuszeni byli przyjmować pewne przybliżenia, które łatwo mogą być przedmiotem krytyki. W. Biernacki i in. (2012) oraz R. Guzik i in. (2015) założyli, że desygnałem poziomu różnicowania potencjału innowacyjnego miast może być liczba i dynamika powstawania firm w tych sektorach gospodarki, które klasyfikowane są przez Europejskie Biuro Statystyki jako te o co najmniej średniowysokim poziomie techniki (w sektorze przemysłowym), oraz w usługach wiodących i usługach wiodących wysokiej techniki. Z kolei w raporcie dotyczącym miast podkarpackich (Dziemianowicz, Charkiewicz, 2016), w kontekście aktywności innowacyjnej miast, wykorzystano trzy wskaźniki oparte na projektach finansowanych ze środków UE: udział podmiotów z danych miast w zrealizowanych projektach innowacyjnych ogółem, liczba zrealizowanych projektów przez beneficjentów z ośrodków regionalnych oraz liczba zrealizowanych projektów naukowych współfinansowanych w ramach unijnych programów badawczo-naukowych przez beneficjentów z ośrodków regionalnych (tabela 1).

POZOSTAŁE WSKAŹNIKI KONDYCJI EKONOMICZNEJ MIAST

Jako przybliżenie sytuacji ekonomicznej w danej jednostce wykorzystywano wskaźniki aktywności budowlanej (np. powierzchnia mieszkań oddanych do użytkowania na 100 mieszkańców). Od niedawna (co prawda tylko na poziomie powiatów, więc wskaźnik ten jest dostępny tylko dla niektórych miast) GUS udostępnia dane o cenach transakcyjnych nieruchomości. Dla wszystkich miast dane takie można pozyskać z płatnej bazy danych AMRON prowadzonych przez Związek Banków Polskich.

Dobrym wskaźnikiem nowoczesnego potencjału przemysłowego, stopnia jego integracji z gospodarką światową, a w efekcie poziomu konkurencyjności miasta jest wartość eksportu z miasta (Komornicki, 2006), który obliczany jest jako wartość obrotów towarowych w oparciu o dane z dokumentów SAD i deklaracji INTRASTAT. Interpretację tego wskaźnika, udostępnianego odpłatnie przez Krajową Administrację Skarbową⁶, utrudnia fakt, że obejmuje on wyłącznie obroty towarowe, a dane zbierane są metodą przedsiębiorstw.

Jednym z kluczowych wskaźników kondycji ekonomicznej miasta, jak i zarazem jego konkurencyjności i atrakcyjności inwestycyjnej, jest aktywność kapitału zagranicznego. W statystyce publicznej na poziomie miast dostępna jest liczba zarejestrowanych firm, a na poziomie powiatowym wybrane dane finansowe (dla wielu jednostek przestrzennych jednak niedostępne ze względu na tajemnicę statystyczną). Małopolska, jako jedyne województwo w Polsce (zob. Małopolskie Obserwatorium Rozwoju Regionalnego, 2019) prowadzi systematyczny monitoring napływu kapitału zagranicznego,

⁶ Na podstawie zapisu § 2 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 12 lutego 2018 r. w sprawie trybu udostępniania danych INTRASTAT i EXTRASTAT oraz wysokości opłat za przetwarzanie tych danych.

Tabela 1. Wskaźniki stosowane w badaniach porównawczych kondycji ekonomicznej miast w Polsce (poziom krajowy lub regionalny)

Sfera	Wskaźnik	Prace wykorzystujące wskaźnik
Rynek pracy	liczba pracujących (bezwzględna lub odniesiona do ludności w wieku produkcyjnym)	Domański, Noworól (2010), Sobala-Gwosdz (2010), Gadziński, Męczyński (2011), Konecka-Szydłowska (2012), Biernacki i in. (2012), Korzeniak (2014), Guzik i in. (2015), Śleszyński (2016), Górecki i in. (2019)
	liczba pracujących według płci	Domański, Noworól (2010), Biernacki i in. (2012), Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	liczba pracujących według sektorów własności	Domański, Noworól (2010)
	wskaźnik zatrudnienia – odsetek ludności w wieku od 15 do 64 roku życia pracującej zawodowo	Kaleta i in. (2014)
	nominalny poziom przeciętnych wynagrodzeń brutto	Kaleta i in. (2014), Górecki i in. (2019)
	stopień sfeminizowania rynku pracy a stopa zatrudnienia	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	zasoby ludności w wieku maksymalnej mobilności zawodowej (w %)	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	mobilność zawodowa mieszkańców miast	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	udział osób dojeżdżających do pracy w liczbie zatrudnionych (w %)	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	wskaźnik bezrobocia (udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym)	Domański, Noworól (2010), Sobala-Gwosdz (2010), Biernacki i in. (2012), Dej (2016), Dziemianowicz, Charkiewicz (2016), Guzik i in. (2015)
	stopa bezrobocia	Domański, Noworól (2010), Gadziński, Męczyński (2011), Górecki i in. (2019)
	struktura bezrobotnych według wieku	Kaleta i in. (2014)
	struktura bezrobotnych według wykształcenia	Kaleta i in. (2014)
Poziom przedsiębiorczości i obecności dynamicznych firm	bezrobotni na 100 pracujących	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	zmiana liczby bezrobotnych (w %) lub odniesiona do średniej zmiany w kraju	Korzeniak (2014), Śleszyński (2016)
	liczba podmiotów gospodarczych odniesiona do liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym	Domański, Noworól (2010), Sobala-Gwosdz (2010), Gadziński, Męczyński (2011), Konecka-Szydłowska (2012), Biernacki i in. (2012), Guzik i in. (2015), Dej (2016), Górecki i in. (2019)

Poziom przedsiębiorczości i obecności dynamicznych firm (cd.)	liczba podmiotów gospodarczych w sektorze prywatnym odniesiona do liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym	Konecka-Szydłowska (2012)
	liczba spółek prawa handlowego na 1000 mieszkańców	Domański, Noworól (2010), Sobala-Gwosdz (2010), Biernacki i in. (2012), Guzik i in. (2015)
	liczba spółek z udziałem kapitału zagranicznego na 1000 mieszkańców	Sobala-Gwosdz i in. (2010)
	liczba nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców	Gadziński, Męczyński (2011), Kaleta i in. (2014), Dej (2016), Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	dynamiczne małe i średnie przedsiębiorstwa (gazele biznesu na 10 tys. mieszkańców)	Guzik i in. (2015), Sobala-Gwosdz (2017a), Sobala-Gwosdz (2017b), Górecki i in. (2019)
	zmiany liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w latach (w % lub w stosunku do średniej zmiany w kraju w tym samym okresie)	Korzeniak (2014), Śleszyński (2016)
	liczba działów PKD z ilorazem lokalizacji > 1,25	Górecki i in. (2019)
	struktura bazy ekonomicznej według sekcji PKD lub sektorów gospodarki	Domański, Noworól (2010), Biernacki i in. (2012), Dziemianowicz, Charkiewicz (2016), Górecki i in. (2019)
	udział osób pracujących w sektorze usługowym w ogólnej liczbie pracujących	Sobala-Gwosdz (2010), Gadziński i Męczyński (2011), Konecka-Szydłowska (2012), Guzik i in. (2015)
	wskaźnik dywersyfikacji bazy ekonomicznej Amemiya	Domański, Noworól (2010), Biernacki i in. (2012)
Struktura lokalnej gospodarki, w tym jej specjalizacja	wskaźnik dywersyfikacji struktury funkcjonalnej (Gibbsa-Martina)	Dej (2016)
	wskaźnik dywersyfikacji struktury gospodarczej Creamera	Konecka-Szydłowska (2012)
	struktura podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON (według sekcji PKD)	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	struktura podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON według poziomu zaawansowania technologicznego (Eurostat)	Dej (2016)
	monozakładowość (udział zatrudnienia dominującego pracodawcy w łącznej liczbie pracujących osób w mieście)	Domański, Noworól (2010), Dej (2016), Górecki i in. (2019)
	udział przedsiębiorstw sekcji K (działalność finansowa i ubezpieczeniowa) w ogólnej liczbie przedsiębiorstw	Gadziński, Męczyński (2011), Konecka-Szydłowska (2012)
	liczba podmiotów sekcji M (działalność profesjonalna, naukowa i techniczna) odniesiona do liczby mieszkańców	Korzeniak (2014)

Kondycja ekonomiczna samorządów, firm i mieszkańców	wskaźniki rentowności średnich i dużych podmiotów gospodarczych	Kaleta i in. (2014)
	dochody własne budżetu gmin na jednego mieszkańca	Sobala-Gwosdz (2010), Biernacki i in. (2012), Korzeniak (2014), Guzik i in. (2015), Dej (2016), Dziemianowicz, Charkiewicz (2016), Górecki i in. (2019)
	zmiana dochodów własnych w budżetach gmin (2004–2014), w stosunku do średniej zmiany w kraju w tym samym okresie	Śleszyński (2016)
	udział dochodów własnych w dochodach ogółem	Biernacki i in. (2012), Guzik i in. (2015), Górecki i in. (2019)
	nadwyżka operacyjna (bieżąca) w przeliczeniu na jednego mieszkańca	Biernacki i in. (2012), Guzik i in. (2015), Górecki i in. (2019)
	udział nadwyżki operacyjnej w dochodach ogółem	Biernacki i in. (2012), Guzik i in. (2015), Górecki i in. (2019)
	zadłużenie ogółem do dochodów ogółem	Biernacki i in. (2012), Guzik i in. (2015), Górecki i in. (2019)
	wysokość wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych per capita	Domański, Noworól (2010), Sobala-Gwosdz (2010), Biernacki i in. (2012), Korzeniak (2014)
	średnie dochody mieszkańców	Kaleta i in. (2014)
	zmiany liczby siedzib największych spółek według listy 2000 Rzeczpospolitej, w stosunku do średniej zmiany w kraju w tym samym okresie	Śleszyński (2016)
Pozycja miasta w przestrzennym podziale pracy	siedziby największych spółek według listy 500 Rzeczpospolitej	Górecki i in. (2019)
	wielkość bazy ekonomicznej (wskaźnik nadwyżki pracowników według sekcji PKD)	Sokołowski (2008), Domański, Noworól (2010), Sobala-Gwosdz (2010), Biernacki i in. (2012), Gwosdz (2012), Kaleta i in. (2014), Guzik i in. (2015),
	wielkość bazy ekonomicznej (iloraz lokalizacji)	Domański B. i Noworól (2010), Dej (2016)
	wskaźnik lokalizacji dóbr i usług centralnych	Domański B. i Noworól (2010), Kaleta i in. (2014), Guzik i in. (2015), Sobala-Gwosdz i in. (2010), Biernacki i in. (2012)
	wartość eksportu w miastach bezwzględna i w przeliczeniu na jednego mieszkańca (w zł)	Dziemianowicz (2016), Górecki i in. (2019)
	wskaźnik aktywności kapitału zagranicznego (średnia standardyzowanych wartości inwestycji zagranicznych greenfield i liczby zarejestrowanych spółek prawa handlowego z udziałem kapitału zagranicznego)	Domański, Noworól (2010)

Poziom innowacyjności	działalności o zaawansowane technologicznie (na poziomie głównej działalności według działów PKD)	Biernacki i in. (2012), Guzik i in. (2015), Dej (2016), Górecki i in. (2019)
	udział podmiotów z miast w zrealizowanych projektach innowacyjnych ogółem	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	liczba zrealizowanych projektów przez beneficjentów z ośrodków regionalnych (z programów operacyjnych)	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	liczba zrealizowanych projektów naukowych współfinansowanych w ramach unijnych programów badawczo-naukowych przez beneficjentów z ośrodków regionalnych (Cordis)	Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	wyposażenie miast w instytucje wspierające komercjalizację technologii	Sobala-Gwosdz i in. (2010), Biernacki, (2012)
Pozostałe	iloraz lokalizacji: podmioty w sekcji J (informacja i komunikacja) oraz sekcji M (działalność profesjonalna naukowa i techniczna)	Sobala-Gwosdz (2010)
	instytucje i podmioty świadczące usługi dla biznesu	Domański, Noworól (2010), Dziemianowicz, Charkiewicz (2016)
	powierzchnia lub liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 100 mieszkańców	Domański, Noworól (2010), Sobala-Gwosdz (2010), Biernacki i in. (2012), Korzeniak (2014), Guzik i in. (2015)
	dojazdy do pracy – bilans	Konecka-Szydłowska (2012), Gadziński i Męczyński (2011)
	dojazdy do pracy – liczba osób przyjeżdżających na 1000 mieszkańców oraz udział osób przyjeżdżających do pracy w ogólnej liczbie pracujących	Korzeniak (2014), Biernacki i in. (2012)
obecność stref inwestycyjnych według rodzajów		Dej (2016)

Źródło: opracowanie własne

który umożliwia analizy na poziomie niższym niż wojewódzki w użytecznych przekrojach dziedzinowych (np. według typu inwestycji, działów PKD).

Zdaniem niektórych autorów „zmiany w podaży powierzchni handlowej, współczynniki pustostanów i wywoławczych stawek czynszów (czyli czynsz notowany dla nowych powierzchni) mogą pełnić funkcję wiodących wskaźników regionalnej działalności gospodarczej” (*The 2018 Silicon Valley Index*, 2018). W Polsce unikalne są badania obecności stref inwestycyjnych, zidentyfikowane głównie w oparciu o dane pozyskiwane bezpośrednio z miast (Dej, 2016). Dane o powierzchniach komercyjnych dostępne są tylko dla największych aglomeracji, w oparciu o raporty przygotowywane przez wyspecjalizowane firmy doradcze (np. JLL).

Wartościowym wskaźnikiem jest saldo dojazdów do pracy (w oparciu o dane udostępnione przez GUS dla 2006 i 2011 roku). Pozwalają one wnioskować m.in. o pozycji miasta w sieciach powiązań, co ma szczególne znaczenie w układach policentrycznych.

IDENTYFIKACJA POZYCJI MIAST W PRZESTRZENNYM PODZIALE PRACY

Badania porównawcze miast, oprócz analizy wskaźników kondycji gospodarczej omówionych w części drugiej niniejszego przeglądu, powinny zmierzać do ustalenia pozycji miast w sieciach i hierarchiach powiązań gospodarczych w skali ponadlokalnej (czyli ich miejsca w przestrzennym podziale pracy). Wyrazem tej pozycji jest wielkość i struktura ich bazy ekonomicznej, pełnione funkcje centralne, *gateway*⁷ oraz decyzyjno-kontrolne. Pierwsze dwa wymiary odwołują się do klasycznych koncepcji interpretujących mechanizmy rozwoju miast – bazy ekonomicznej i ośrodków centralnych Christallera. Z kolei porównawcza analiza sieciowa gospodarek miejskich ma swoje źródło w przekonaniu, że ośrodki miejskie łączą silne interakcje, które wyrażają się poprzez relacje między przedsiębiorstwami.

Koncepcja bazy ekonomicznej podkreśla wiodącą rolę działalności ukierunkowanych na ponadlokalne rynki zbytu. Powiązania branży eksportowych z lokalnym środowiskiem, m.in. poprzez zaopatrzenie w surowce, półprodukty i usługi oraz płace pracowników, powoduje mnożnikowy efekt, dzięki któremu rozwija się sektor endogeniczny. Sukces według tej koncepcji odnoszą przede wszystkim te miasta, które są zdolne do stworzenia silnej bazy ekonomicznej o wysokich lokalnych efektach mnożnikowych. Poziom rozwoju gospodarczego miasta w tej koncepcji odzwierciedlają wskaźniki bazy ekonomicznej, a zwłaszcza jej całkowita wielkość (mierzona najczęściej liczbą pracujących), struktura branżowa (rodzaj branż dominujących, rozwojowych i schyłkowych) i wskaźnik dywersyfikacji (Sokołowski, 2008; Gwosdz, Sobala-Gwosdz, 2012). Niestety, obecnie – jak już podkreślono – niedostępność odpowiednio zdezagregowanych danych o liczbie pracujących (wymagany przynajmniej poziom sekcji PKD) uniemożliwia w zasadzie analizę bazy ekonomicznej miast polskich w oparciu o klasyczne wskaźniki jej pomiaru, a tym samym znacznie utrudnia określenie pozycji miasta w przestrzennym podziale pracy, w szczególności w zakresie funkcji wyspecjalizowanych (obsługujących rynki zbytu poza obszarem miasta i jego zaplecza). Pozycję tę można jedynie aproksymować z danych dotyczących wartości eksportu.

Nadal istotną wartość dla określenia pozycji miasta ma teoria ośrodków centralnych W. Christallera (1933), która podkreśla znaczenie dla rozwoju danego miasta

⁷ Według Ch. Zöpela (2011) funkcje *gateway* oznaczają dostęp do wiedzy oraz do ludzi.

wielkości popytu na dobra i usługi zgłaszanego przez przedsiębiorstwa i ludzi zamieszkających w nim samym i w obszarze jego zaplecza. Im rozleglejszy i gęściej zaludniony jest obszar obsługi, tym większe będzie miasto i tym więcej funkcji centralnych będzie w nim zlokalizowanych. Sukces miasta zależny w tym sensie od wielkości i zamożności obsługiwanego zaplecza (Dziemianowicz, Szlachta, Szmigiel-Rawska, 2011, określają to celnie „siła zaplecza siła bieguna”). Pozycję danego miasta w hierarchii ośrodków centralnych ujmuje się w postaci różnorodnych wskaźników skalarnych, pokazujących wyposażenie miasta w różnego typu działalności gospodarcze o charakterze centralnym oraz wektorowym, poprzez wyznaczenie zasięgu jego oddziaływania, np. poprzez określenie kierunków i wielkości dojazdów do pracy.

W świetle koncepcji sieciowych głównym mechanizmem rozwoju miast są przepływy społeczno-gospodarcze (Komornicki, 2003), które możemy podzielić na materialne (dóbr i usług, czasem nazywane fizycznymi – por. Domański, 1996, lub kapitału) i niematerialne (informacji lub wiedzy). Istnieją dwie możliwości wykorzystania analizy sieciowej do porównawczych studiów miejskich. Zazwyczaj stosowanym i klasycznym podejściem jest analiza wielkości i kierunków przepływów. Dużo rzadziej do studiów porównawczych wykorzystuje się metody analizy sieci społecznych (*social network analysis*). Głównym kryterium oceny znaczenia miasta jest jego pozycja w sieci, która może być określona poprzez stosowane w analizie sieci społecznych miary, m.in. centralność lub pośredniość (*betweenness*). O ile wartość pierwszego wskaźnika pozwala określić rangę ośrodka miejskiego, to druga miara mogłaby pozwolić określić wielkość defragmentacji sieci w razie upadku danego miasta.

Cennym dla analizy porównawczej dużych i średnich miast rodzajem interakcji są powiązania własnościowe, które można identyfikować za pomocą analizy właścicielskiej największych przedsiębiorstw (Śleszyński, 2007, 2016), na przykład tych notowanych na liście 2000 największych przedsiębiorstw dziennika „Rzeczpospolita”. Współcześnie dostępne bazy danych oparte na informacjach z Krajowego Rejestru Sądowego pozwalają na rozszerzenie takich analiz właścicielskich o dowolny rodzaj przedsiębiorstw działających w oparciu o prawo spółek handlowych, zarówno z uwagi na branżę, jak i wielkość podmiotu. Poważnym ograniczeniem takich badań jest jednak ich niezwykle duża praco- i kosztochłonność.

Na ocenę pozycji gospodarki miejskiej w porównaniu z innymi ośrodkami mogą pozwolić również analizy wielkości i kierunków przepływów wiedzy (Micek, 2017), a zwłaszcza przepływy pracownicze, zwłaszcza kadry specjalistów i menedżerów. Z praktycznych względów takie – opierające się na bazach danych obejmujących pojedynczych pracowników (np. portale społecznościowe LinkedIn, Goldenline) lub przedsiębiorstw – analizy nie mogą być jednak przeprowadzane dla wszystkich sektorów gospodarki.

Podstawowym dylematem studiów porównawczych miast opartych na analizie sieciowej jest problem odpowiedniości wykorzystywanych danych i wskaźników do opisu kierunków i natężenia przepływów. Pojawia się bowiem pytanie o to, co jest przedmiotem pomiaru, i w jakim stopniu wybrane wskaźniki opisują realne procesy (Czyż, 2017). Dodatkowo należy zauważyć, że pewna grupa tych powiązań ma charakter niewiązący i obejmuje interakcje przestrzenne, które nie konstytuują systemu, gdyż nie budują więzi między obiektami (Chojnicki, 1988). Poważny problem rodzi się w przypadku konieczności przeprowadzenia studiów dynamicznych, które wymagają dużej praco- i kosztochłonności.

WNIOSKI

Przegląd wskaźników stosowanych w porównawczych studiach poziomu rozwoju gospodarczego miast, prowadzonych w Polsce, ujawnia dużą różnorodność stosowanych przez autorów miar i występowanie kilku odmiennych perspektyw analitycznych. Zaobserwowana praktyka skłania nas do postawienia tezy, że przyjęcie takiego, a nie innego rozwiązania metodycznego jest z jednej strony determinowane dostępnością danych w statystyce publicznej, z drugiej zaś wynika z profesjonalnych przekonań autorów co do cech składających się na obraz kondycji ekonomicznej miast oraz z różnej determinacji co do pozyskiwania alternatywnych miar w stosunku do tych zbieranych przez Główny Urząd Statystyczny.

Nie sposób się nie zgodzić z celną uwagą J. Stiglitz, A. Sena i J.-P. Fitoussiego (2017: 7), że „to, co mierzymy, wpływa na to, co robimy; a jeśli nasze pomiary są błędne, decyzje mogą być zniekształcone”. Pomiar kondycji gospodarek miejskich i pełnionych przez miasta funkcji w przestrzennym podziale musi mieć charakter wielowymiarowy i potrzebna jest szeroka triangulacja metod i wskaźników, aby dana ekspertyza miała jakąkolwiek wartość praktyczną dla polityki lokalnej i regionalnej. Narzuca się pytanie, na ile obecnie dostępne publicznie i komercyjnie dane w Polsce to umożliwiają i jakie rekomendacje można proponować, aby zmienić ten stan rzeczy? Równocześnie należy mieć na uwadze dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość gospodarczą, w szczególności rosnącą złożoność i współzależność gospodarek miast (Longhi, Musolesi, 2007; Domański, 2017, 2018), hybrydyzację wielu działalności gospodarczych (zob. Drobnia, 2017), postęp technologiczny, który zmienia dotychczasowe relacje na rynku pracy (m.in. w jego wymiarze przestrzennym) i fragmentację działalności w łańcuchach wartości dodanej, do niedawna związaną głównie z przemysłem, a obecnie w coraz większym stopniu z usługami, w szczególności z dynamicznie rosnącym w Polsce sektorem nowoczesnych usług biznesowych (Górecki, 2018). Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość, która koncepcyjnie ujmowana jest w teoriach nowej gospodarki (Audretsch, Thurik, 2001), wymaga opracowywania nowych wskaźników, które adekwatnie by ją opisywały.

Aktualnie możemy mówić o dwóch głównych problemach. Po pierwsze jest to niedostępność lub bardzo słaba dostępność danych odnoszących się do wymiaru strukturalnego gospodarek miejskich. Kluczowym problemem jest brak wiarygodnych i zdezagregowanych branżowo i terytorialnie danych o liczbie pracujących (według miejsca faktycznego pracy), a ponadto brak danych mierzących poziom innowacyjności gospodarek miejskich (np. danych patentowych) oraz niedostępność danych o kondycji finansowej lokalnej gospodarki (np. dostępność finansowania z różnych źródeł, aktywność kapitału krajowego i zagranicznego, dochody mieszkańców). Po drugie brakuje wskaźników, które trafnie odzwierciedlałyby zachodzące dynamiczne przemiany w gospodarce, w tym zmieniającą się pozycję miast w przestrzennym podziale pracy.

Można wskazać na następujące działania, które mogłyby przyczynić się do rozwiązania zidentyfikowanych problemów w dostępie do danych o kondycji ekonomicznej miast:

1. Zwiększenie współpracy i partnerstw publiczno-publicznych (pomiędzy poszczególnymi instytucjami państwowymi i samorządowymi a uczelniami) mających na celu identyfikację, analizę użyteczności i uwarunkowania publicznego udostępnienia zbiorów danych posiadanych przez poszczególne instytucje. Ze względu na

zasób bardzo wartościowych informacji gospodarczych szczególnie ważny jest dostęp do danych gromadzonych przez Krajową Administrację Skarbową (istotnym postępowaniem byłoby posiadanie chociażby danych o medianie dochodu mieszkańców i jej pochodnych).

2. Zwiększenie roli regionalnych obserwatoriów rozwoju regionalnego poprzez zapewnienie im odpowiedniego potencjału kadrowego i finansowego niezależnego od cykli finansowania ze środków UE, a także stymulowanie współpracy z wiodącymi instytucjami naukowymi w regionie. Jak pokazują doświadczenia województwa małopolskiego, aktywna rola obserwatoriów rozwoju prowadzi do wypracowania bardzo wartościowej wiedzy i wskaźników monitorujących poszczególne wymiary rozwoju gospodarczego, także na poziomie lokalnym.
3. Przyjęcie metodologii opracowywania i zbierania danych, które trafnie odpowiadałyby na potrzeby diagnostyczne zmieniającej się kondycji gospodarek miejskich. Wzorem mogą tu być rozwiązania przyjęte w krajach o wyższym stopniu zaawansowania gospodarki i organizacji statystyki publicznej. Przykładowo, w USA dostępne są dane dotyczące segmentacji lokalnych rynków pracy, w podziale na trzy poziomy (*tiers*): poziom 1 to zazwyczaj najlepiej płatne zawody łączące się z wysokimi kwalifikacjami, poziom 2 – zawody o średnich zarobkach i średnich umiejętnościach, zaś poziom 3 – stanowiska o niskich płacach oraz wymagające niskich kwalifikacji. Niezwykle przydatne byłyby zdezagregowane dane dotyczące obrotów towarowych w eksporcie (np. grup towarów o wysokiej, średniej lub niskiej wartości dodanej), co byłoby bardzo dobrym wskaźnikiem pozycji miasta w przestrzennym podziale pracy. Uzasadnione merytorycznie, a na dodatek nie naruszające restrykcyjnej tajemnicy statystycznej byłoby udostępnienie danych zdekomponowanych według zaawansowania technologicznego na poziomie podstawowych działalności gospodarczych zgodnie z klasyfikacją Eurostatu. Osobnym wyzwaniem jest kwestia, w jakich jednostkach terytorialnych prowadzić analizy, a zwłaszcza pytanie, na ile gospodarki miejskie badać w granicach administracyjnych miast, a na ile w zidentyfikowanych lokalnych rynkach pracy (zob. Gierańczyk, Ryczkowski, 2018).

Literatura

References

- Acs, Z., Parsons, W., Tracy, S. (2008). High-impact firms: gazelles revisited. *Small Business Research Summary*, 328.
- Arrow, K. (1962). The economic implications of learning by doing. *Review of Economic Studies*, 29, 155–173.
- Audretsch, D., Thurik, A. (2001). What's New about the New Economy? Sources of Growth in the Managed and Entrepreneurial Economies. *Industrial and Corporate Change*, 10(1), 267–315. doi: 10.1093/icc/10.1.267
- Bąk, A. (2018). Analiza porównawcza wybranych metod porządkowania liniowego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 508, 19–28. doi: 10.15611/pn.2018.508.02
- Barringer, B.B., Jones, F.F., Neubaum, D.O. (2005). A quantitative content analysis of the characteristics of rapid-growth firms and their founders. *Journal of Business Venturing*, 20.
- Beatty, C., Fothergill, S., Powell, R. (2007). Twenty years on: has the economy of the UK coalfields recovered? *Environment and Planning A*, 39(7), 1654–1675.

- Biernacki, W., Dej, M., Domański, B., Działek, J., Gwosdz, K., Guzik, R., Huculak, M., Janas, K., Jarczewski, W., Sobala-Gwosdz, A. (2012). *Znaczenie projektów realizowanych w ramach RPO WP dla rozwoju miast województwa podkarpackiego*. Rzeszów: Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego.
- Binda, A. (2016). *Zbiory danych podatkowych z Izby Skarbowej jako źródło wiedzy o województwie*. Kraków: Małopolskie Obserwatorium Rozwoju Regionalnego, Departament Polityki Regionalnej, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.
- Birch, D.L. (1981). Who creates jobs?. *The Public Interest*, 65, 3–14.
- Bunge, M. (1981). Development indicators. *Social Indicators Research*, 9, 369–385.
- Bunge, M. (2006). *Chasing reality: strife over realism*. Toronto: University of Toronto Press.
- Chojnicki, Z. (1988). Koncepcja terytorialnego systemu społecznego. *Przegląd Geograficzny*, 60(4), 491–510.
- Chojnicki, Z., Czyż, T. (1991). Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i warunków życia ludności. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk*, 153.
- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland: Eine ökonomischgeographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entckwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena: Gustav Fischer Verlag.
- Churski, P. (2012). Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w Polsce – wyzwania dla polskiej polityki spójności po 2013 r. *Wyzwania polityki regionalnej. Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 27, 27–40.
- Churski, P. (red.) (2014). *The social and economic growth vs. the emergence of economic growth and stagnation areas*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Churski, P., Hauke, J. (2012). Statistical tools used in the identification of growth and stagnation areas – methods and empirical examples. W: *52-nd European Congress of Regional Science Association International, 4-th Central European Regional Science Conference, Regions and Motion. Breaking the Path. Abstracts*. Bratysława, 74.
- Coenen, L., Moodysson, J., Martin, H. (2015). Path Renewal in Old Industrial Regions: Possibilities and Limitations for Regional Innovation Policy. *Regional Studies*, 49(5), 850–865.
- Colomb, C. (2007; 2019, 4 stycznia). *Making connections: transforming people and places in Eropce. Case study of Roubaix, Lille (France)*. URBED & the Joseph Rowntree Foundation. Pozyskano z <http://media.urbed.coop.ccc.cdn.faelix.net/sites/default/files/Case%20Study%20of%20Roubaix%20Lille.pdf>
- Czyż, T. (2017). Methodological problems in the design of indicators in social sciences with the focus on socio-economic geography. *Studia Regionalia*, 50, 49–61. doi: 10.12657/studreg-50-03
- Dej, M. (red.) (2016). *Raport o stanie miast. Rozwój gospodarczy*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Domański, R. (1996). *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domański, R. (red.) (1999). *The competitiveness of regions in the Polish and European Perspective*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domański, R. (2017). Złożoność przestrzeni ekonomicznej. *Studia Krajowego Planu Zarządzania Kryzysowego*, 178, 47–73.
- Domański, R. (2018). Mechanizmy rozwoju przestrzeni ekonomicznej w kontekście debaty nad obszarami metropolitalnymi. Próba teoretycznej rekonstrukcji. *Studia Krajowego Planu Zarządzania Kryzysowego*, 186, 30–50.
- Domański, B., Noworól, A. (red.) (2010). *Małopolskie miasta – funkcje, potencjał i trendy rozwojowe*. Kraków: Małopolskie Obserwatorium Rozwoju.
- Drobnia, A. (2015). Koncepcja urban resilience: narzędzie strategicznej diagnozy i monitoringu miast. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 77(1).
- Drobnia, A. (2017). *Nowe sektory gospodarki w rozwoju miasta – hybrydyzacja rozwoju*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Dziemianowicz, W. (2005). Ranking atrakcyjności inwestycyjnej miast Polski – refleksje po czterech edycjach badań. *Prace i Studia Geograficzne*, 35, 109–127.
- Dziemianowicz, W., Charkiewicz, J. (red.) (2016). *Miasta województwa podkarpackiego – perspektywy rozwoju*. Szczecin: Wydawnictwo volumina.pl Daniel Krzanowski.

- Dziemianowicz, W., Szlachta, J., Szmigiel-Rawska, K. (red.) (2011). *Subregionalne bieguny wzrostu w Polsce*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Eckhardt, J.T., Shane, S.A. (2011). Industry changes in technology and complementary assets and the creation of high-growth firms. *Journal of Business Venturing*, 26.
- Eurostat (2016). *Eurostat indicators on High-tech industry and knowledge-intensive services (htec)*. Pozyskano z http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/DE/htec_esms.htm
- Eurostat (2017). *Methodological manual on city statistics*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gadziński, J., Męczyński, M. (2011). *Territorial diagnosis of competitiveness of urban areas in Poland*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Gierańczyk, W., Ryczkowski, M. (2018). Public Statistics Resources as a Source for Research in Geography of Industry. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 32(4), 240–251. doi: 10.24917/20801653.324.15
- Górecki, J. (red.). (2018). *Sektor nowoczesnych usług biznesowych w Polsce*. Warszawa: Związek Liderów Sektora Usług Biznesowych (ABSL).
- Górecki, J., Gwosdz, K., Jarzębiński, M., Rotter-Jarzębińska, K., Fiedień, Ł., Sobala-Gwosdz, A., Domańska, M., Świgost, A., Puchalski, Ł., Małochleb, K. (2019). *Potencjał miast średnich w Polsce dla lokalizacji inwestycji BPO/SSC/IT/R&D*. Raport przygotowany przez Związek Liderów Sektora Usług Biznesowych (ABSL) dla Ministerstwa Inwestycji i Rozwoju w ramach projektu Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR) – Pakiet dla miast średnich.
- Grabher, G. (1993). The Weakness of Strong Ties; the lock-in in regional development in the Ruhr Area. W: G. Grabher (red.). *The embedded firm. On the socioeconomics of industrial networks*. London–New York: Routledge, 255–277.
- Guzik, R., Biernacki, W., Działek, J., Gwosdz, K., Kocaj, A., Kołoś, A., Panecka-Niepsuj, M., Sobala-Gwosdz, A., Sykała, Ł., Wiedermann, K. (2015). *Analiza relacji funkcjonalno-przestrzennych między ośrodkami miejskimi i ich otoczeniem w województwie pomorskim*. Gdańsk: Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego.
- Gwosdz, K. (2014). *Pomiędzy starą a nową ścieżką rozwojową: mechanizmy ewolucji struktury gospodarczej i przestrzennej regionu tradycyjnego przemysłu na przykładzie konurbacji katowickiej po 1989 roku*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej.
- Gwosdz, K., Sobala-Gwosdz, A. (2012). Struktura funkcjonalna i powiązania miast konurbacji katowickiej po dwóch dekadach restrukturyzacji. *Przegląd Geograficzny*, 84(4), 483–507.
- Jacobs, J. (1969). *The economy of cities*. New York: Vintage Books.
- Jacobs, J. (2017). *Wielkie małe plany*. Warszawa: Fundacja Centrum Architektury.
- Kaleta, A., Zuzańska-Żyśko, E., Haberla, M., Wołczek, P., Kotlinski, A., Kaleta, M. (2014). *Program Rozwoju Gospodarczego Metropolii „SILESIA” do 2025 r.* Katowice: Metropolia Silesia.
- Kauffman Index of Startup Activity* (2017). Kansas City: Ewing Marion Kauffman Foundation.
- Kemeny, T., Storper, M. (2015). Is Specialization Good for Regional Economic Development? *Regional Studies*, 49(6), 1003–1018.
- Klasik, A. (2008). Aktywność przedsiębiorcza i konkurencyjność ekonomiczna miast w procesie restrukturyzacji aglomeracji miejskiej. Podstawy koncepcyjno-metodologiczne. *Prace Naukowe / Akademia Ekonomiczna w Katowicach*, 1.
- Klasik, A. (red.) (2001). *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*. Katowice: Akademia Ekonomiczna.
- Komornicki, T. (2003). Przestrzenne zróżnicowanie międzynarodowych powiązań społeczno-gospodarczych w Polsce. *Prace Geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk*, 190.
- Komornicki, T. (2006). Eksport w ujęciu regionalnym jako miernik rozwoju przemysłu. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 8, 167–178.
- Konecka-Szydłowska, B. (2012). Zróżnicowanie małych miast województwa wielkopolskiego ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. W: J. Ślodziak, E. Szafranek (red.). *Studia miejskie*, 8, 133–144.
- Korzeniak, G. (red.). (2014). *Małe i średnie miasta w policentrycznym rozwoju Polski*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.

- Kubejko-Polańska, E. (2015). Przemiany potencjału i funkcji gospodarczych dawnych ośrodków monokultury przemysłowej Regionu Wschodniego w latach 1999–2009. W: A. Klasik (red.). *Badania miejskie i regionalne. Potencjały rozwojowe oraz kierunki przemian w miastach i regionach*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 88–115.
- Kurniewicz, A., Swianiewicz, P. (2016). Ból fantomowy czy realna strata? Wpływ utraty statusu stolicy województwa na rozwój gospodarczy i miejsce w hierarchii systemu osadniczego. *Prace i Studia Geograficzne*, 61(2), 25–50.
- Longhi, C., Musolesi, A. (2007). European cities in the process of economic integration: towards structural convergence. *Ann Reg Sci*, 41. doi: 10.1007/s00168-006-0104-4
- Małopolskie Obserwatorium Rozwoju Regionalnego (2019, 7 stycznia). Pozyskano z <https://www.obserwatorium.malopolska.pl/>
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics*. London: MacMillan.
- Masik, G. (2019). Sektory gospodarcze w badaniach odporności ekonomicznej regionów. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(1), 117–129. doi: 10.24917/20801653.331.9.
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics*. London: MacMillan.
- Micek, G. (2017). *Bliskość geograficzna przedsiębiorstw zaawansowanego przemysłu i usług a przepływy wiedzy*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nowak, S. (1965). *Metody badań socjologicznych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Romer, P. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71–102.
- Schmidt, S. (2015). Balancing the spatial localisation 'Tilt': Knowledge spillovers in processes of knowledge-intensive services. *Geoforum*, 65, 374–386.
- Schumpeter, J. (2017). *The Theory Of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. New York: Routledge.
- Siłka, P. (2010). Przykład indeksu potencjału innowacyjnego dla wybranych miast Polski. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 15, 185–196.
- Simme, J., Martin, R. (2009). The Economic Resilience of Regions: Towards an Evolutionary Approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1–17.
- Sobala-Gwosdz, A. (red.) (2010). *Badanie trendów rozwojowych w województwie śląskim poprzez wyznaczenie ośrodków wzrostu i obszarów stagnacji*. Bielsko-Biała: Strada Konsulting.
- Sobala-Gwosdz, A. (2016a). Distribution and dynamics of development of small and medium-sized enterprises as a method of determining the growth centres. Example of podkarpackie region. *Studia Regionalia*, 47, 37–50.
- Sobala-Gwosdz, A. (2016b). Gazele biznesu jako probierz poziomu rozwoju gospodarczego aktualnych i potencjalnych ośrodków wzrostu w województwie podkarpackim. *Annales UMCS Sectio B*, 71(2), 207–221.
- Sokołowski, D. (2008). Baza ekonomiczna w większych miastach w Polsce w okresie transformacji systemowej. *Przegląd Geograficzny*, 80(2), 245–264.
- Stiglitz, J., Sen, A., Fitoussi, J.-P. (2017). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Swianiewicz, P. (2007). Nadwyżka operacyjna. *Wspólnota*, 15.
- Śleszyński, P. (2007). Gospodarcze funkcje kontrolne w przestrzeni Polski. *Prace Geograficzne*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk.
- Śleszyński, P. (2016). *Delimitacja miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego.
- Śleszyński, P. (2017). Wyznaczenie i typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze. *Przegląd Geograficzny*, 89(4), 565–593.
- Świgost, A. (2017). Approaches towards social deprivation: Reviewing measurement methods. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 38, 131–141. doi: 10.1515/bog-2017-0039.
- Taleb, N.N. (2013). *Antykruchomość. O rzeczach, którym służą wstrząsy*. Warszawa: Kurhaus.
- The 2018 Silicon Valley Index, People. Economy. Society. Place. Governance* (2019, 7 stycznia). Silicon Valley Institute for Regional Studies.
- Thurik, A.R., Stam, E., Audretsch, D.B. (2013). The rise of the entrepreneurial economy and the future of dynamic capitalism. *Technovation*, 33, 302–310.

- Wiedermann, K., Ułiszak, R., Semczuk, M. (2016). Lokomotywy w rozwoju społeczno-gospodarczym miast. W: M. Dej (red.). *Raport o stanie polskich miast. Rozwój gospodarczy*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast, 63–97.
- Wiewióra, M. (2008). Wpływ nadwyżki operacyjnej budżetu na kondycję finansową jednostki samorządu terytorialnego. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów, Szkoła Główna Handlowa*, 86, 143–152.
- Wojnicka, E. (2008). Dochody osób i podmiotów prawnych na poziomie lokalnym w województwie podkarpackim i lubelskim. *Barometr Regionalny*, 2(12), 11–23.
- Zöpel, Ch. (2011). *Zagłębie Ruhry i Górny Śląsk w sieci metropolii europejskich. Aglomeracje przemysłowe jako metropolitalne obszary miejskie*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.

Krzysztof Gwosdz, dr hab., prof. UJ, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Geografii i Geologii, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Rozwoju Regionalnego. Zajmuje się problemami rozwoju lokalnego i regionalnego, bezpośrednimi inwestycjami zagranicznymi, społecznymi i ekonomicznymi problemami miast oraz restrukturyzacją i rewitalizacją miast oraz regionów tradycyjnego przemysłu.

Krzysztof Gwosdz, PhD, associate professor, Jagiellonian University in Krakow, Faculty of Geography and Geology, Institute of Geography and Spatial Management, Department of Regional Development. His research interests are focused on issues of local and regional development, foreign direct investment, social and economic problems of urban areas and restructuring and regeneration of old industrial towns and regions.

ORCID: 0000-0002-6670-2422

Adres/address:

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Geografii i Geologii
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków, Polska
e-mail: krzysztof.gwosdz@uj.edu.pl

Grzegorz Micek, dr hab., prof. UJ, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Geografii i Geologii, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Rozwoju Regionalnego. W swoich badaniach koncentruje się na problematyce rozwoju zaawansowanych działalności gospodarczych w kontekście przestrzennym. Podejmuje analizy wpływu dużych inwestycji oraz wybranych sektorów gospodarki na rozwój lokalny i regionalny. Interesuje się szeroko pojętą geografią ekonomiczną (zwłaszcza obejmującą sektor usług). Stosuje zarówno ilościowe, jak i jakościowe metody badań.

Grzegorz Micek, PhD, associate professor, Jagiellonian University in Krakow, Faculty of Geography and Geology, Institute of Geography and Spatial Management, Department of Regional Development. In his research, the author focuses on the development of advanced economic activities in a spatial context. He undertakes analyses of the impact of large investments and selected sectors of the economy on local and regional development. The author is interested in the broadly understood economic geography (especially in services sector). He applies both quantitative and qualitative research methods.

ORCID: 0000-0001-9552-9326

Adres/address:

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Geografii i Geologii
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków, Polska
e-mail: grzegorz.micek@uj.edu.pl

Agnieszka Sobala-Gwosdz, dr, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu, Instytut Inżynierii Technicznej. Bada zagadnienia rozwoju lokalnego i regionalnego. Prowadzi badania głównie w regionach peryferyjnych i nadgranicznych, szczególnie w południowo-wschodniej Polsce. Koncentruje się w szczególności na teorii biegunów wzrostu, bezpośrednich inwestycjach zagranicznych i rewitalizacji miast.

Agnieszka Sobala-Gwosdz, PhD, The Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław, Institute of Technical Engineering. Her research interests cover issues of local and regional development. She has undertaken research mainly in peripheral and frontier regions, especially in South-Eastern Poland. She focuses particularly on the growth poles theory, foreign direct investment and urban regeneration.

ORCID: 0000-0001-5603-4910

Adres/address:

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu
Instytut Inżynierii Technicznej
ul. Czarnieckiego 16, 37-500 Jarosław, Polska
e-mail: asobala@poczta.fm

Agnieszka Świgost, mgr, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Geografii i Geologii, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Rozwoju Regionalnego. W swoich badaniach koncentruje się na zagadnieniach związanych z rozwojem regionalnym i lokalnym, ze szczególnym uwzględnieniem roli kobiet, geografią miast, partycypacją społeczną (inicjatywy lokalne, innowacje, ruchy miejskie), społecznym wymiarem rewitalizacji oraz transportem rowerowym.

Agnieszka Świgost, MSc, Jagiellonian University in Krakow, Faculty of Geography and Geology, Institute of Geography and Spatial Management, Department of Regional Development, Her research interests: regional and local development with particular emphasis on the role of women, urban geography, social participation (local initiatives, innovations), the social dimension of revitalisation, green areas in the city, bicycle transport.

ORCID: 0000-0002-3229-0271

Adres/address:

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Geografii i Geologii
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków, Polska
e-mail: agnieszka.swigost@doctoral.uj.edu.pl

MARIA TKOCZ

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice, Polska
Katowice School of Economics, Poland

Kierunki przemian gospodarczych gminy Wilkowice w powiecie bielskim w województwie śląskim

Directions of Economic Transformation of the Wilkowice Commune in the Bielsko County, in the Śląskie Voivodeship (Poland)

Streszczenie: Jedną z nowych form zagospodarowania obszarów wiejskich jest tworzenie na ich terenie stref aktywności gospodarczej. Są one jednym z istotnych czynników kształtujących wielofunkcyjność gmin wiejskich. Analiza funkcjonowania takiej strefy w gminie Wilkowice w latach 2006–2018 jest celem niniejszej publikacji. Przedstawiono także czynniki rozwoju gminy Wilkowice w przeszłości. Gmina położona malowniczo na obszarze Bramy Wilkowickiej, na zboczach Beskidu Śląskiego i Małego, rozwijała się dzięki swoim walorom turystycznym i tradycjom uzdrowiskowym. W warunkach gospodarki rynkowej rozwój funkcji turystycznej został zahamowany. Poszukując nowych czynników ożywienia gospodarki, władze gminy rozpoczęły prace nad uruchomieniem strefy gospodarczej położonej z dala od terenów mieszkaniowych i turystycznych. Zaprojektowano strefę o powierzchni około 15 hektarów, wybudowano drogę o długości 1528 m wyposażoną w niezbędne media oraz z dogodnym dojazdem do trasy szybkiego ruchu S-1. W strefie w latach 2011–2018 funkcjonowało 15 nowych zakładów przemysłowych, a kolejne są w budowie. Efekty gospodarcze wynikające z działalności zakładów w strefie, w której jest zatrudnionych około 2 tys. osób, stanowią podstawę do dalszego stałego i zrównoważonego rozwoju gminy, wpływając pośrednio na zintensyfikowanie turystyki poprzez modernizację infrastruktury, powstanie nowych obiektów noclegowych oraz organizację imprez turystycznych. Gmina może być dobrym przykładem wielofunkcyjnego rozwoju, opartego na współistnieniu turystyki i przemysłu.

Abstract: One of the new forms of rural development is the creation of economic activity zones in their area. They are one of the significant factors shaping the multifunctionality of rural communes. The purpose of this paper is the analysis of the functioning of such a zone in the Wilkowice commune (Poland) in the period 2006–2018. The development factors from the past of the Wilkowice were also presented in the article. The commune located picturesquely in the area of the Wilkowice Gate, on the slopes of the Silesian Beskids and the Little Beskids, developed due to its tourist attractiveness and spa traditions. In the conditions of market economy, the development of the tourist function was hindered. When looking for new drivers of the economy, the commune authorities begun work on establishing an economic zone located far from residential and tourist areas. A zone of approximately 15 hectares was designed, a 1,528-metre long road was constructed and equipped with necessary utilities, with an easy access to the S-1 motorway. Within the zone, 15 new industrial plants started to operate in the years 2011–2018, and more are under construction. Economic

effects resulting from the operations of the plants in the zone, which employs approximately 2,000 people, constitute the basis for further constant and sustainable development of the commune, indirectly influencing the intensification of tourism through the modernisation of infrastructure, the creation of new places to stay and the organisation of tourist events. The commune is a good example of multifunctional development based on the coexistence of tourism and industry.

Słowa kluczowe: gmina Wilkowice; rozwój lokalny; strefa aktywności gospodarczej; turystyka; wielofunkcyjność

Keywords: economic activity zone; local development; multifunctionality; tourism; Wilkowice commune

Otrzymano: 10 stycznia 2019

Received: 10 January 2019

Zaakceptowano: 30 kwietnia 2019

Accepted: 30 April 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Tkocz, M. (2019). Kierunki przemian gospodarczych gminy Wilkowice w powiecie bielskim w województwie śląskim. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 81–94. doi: 10.24917/20801653.332.6

WSTĘP

Jedną z nowych form zagospodarowania obszarów wiejskich jest tworzenie na ich terenie stref aktywności gospodarczej. Należą one do istotnych czynników kształtujących wielofunkcyjność gmin wiejskich. O ich powstaniu decyduje samorząd gminny. Strefy aktywności gospodarczej to „wydzielone i przygotowane do inwestycji obszary odpowiadające zapotrzebowaniu potencjalnych inwestorów, tworzone najczęściej przez samorządy lokalne” (Stanieda, 2011: 257). Są to zatem wyodrębnione części terytorium gminy, które mają pełnić zgodnie z założeniem funkcję obszaru inwestycyjnego. Powinny się charakteryzować wieloaspektowym przygotowaniem do pełnienia swojego zadania. Do najistotniejszych czynników, które będą przyciągały inwestorów i jednocześnie świadczyły o potencjale danej strefy aktywności gospodarczej, zdaniem wielu autorów (Parysek, 2001; Jarczewski, 2007; Bański, 2008; Szaja, 2016), należą:

- przygotowanie infrastrukturalne – obszar przeznaczony pod strefę musi być uzbrojony w podstawowe media, powinien mieć dostęp do drogi publicznej i być dobrze wkomponowany w sieć komunikacyjną nie tylko lokalną, ale również regionalną, a nawet krajową;
- korzystna oferta warunków finansowych, na którą składają się propozycje ulg podatkowych, ceny gruntu czy dzierżawy oraz dofinansowania ze strony samorządu;
- intensywna promocja terenu przeznaczonego pod aktywność, taka, aby obszar był rozpoznawalny dla potencjalnych inwestorów;
- przygotowanie prawne gruntu wraz z obowiązującym miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego;
- położenie terenu, które nie powoduje konfliktów przestrzennych, w tym poszanowanie zasad planistycznych, przede wszystkim ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju;
- odpowiedni klimat społeczno-kulturowy, który świadczy o świadomości zalet płynących ze strefy wśród społeczności lokalnej;
- zasoby kapitału ludzkiego – powstające przedsiębiorstwa powinny mieć dostęp do siły roboczej, w tym wykwalifikowanych pracowników;
- wsparcie ze strony innych sektorów gospodarki.

Stworzenie strefy gospodarczej umożliwia realizację lokalnych celów rozwoju, takich jak:

- podniesienie konkurencyjności obszaru i zaktywizowanie go w stosunku do gmin sąsiednich,
- zwiększenie liczby podmiotów gospodarczych, a co za tym idzie, stworzenie nowych miejsc pracy,
- a przede wszystkim wzrost dochodów gminy i podniesienie warunków życia mieszkańców.

Strefy aktywności gospodarczej w gminach są jednym z istotnych czynników kształtujących wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich (Kłodziński, 2012). W krajach wysoko rozwiniętych wielofunkcyjność obszarów wiejskich uznaje się za główną metodę ich aktywizacji. Polega ona na alokacji na wsi różnych form działalności gospodarczej i usługowej o charakterze nierolniczym, które tworzą dodatkowe miejsca pracy. Zdaniem M. Kłodzińskiego i A. Rosnera (1997) wielofunkcyjne zagospodarowanie oznacza umiejętne wkomponowanie w wiejską przestrzeń nowych funkcji pozarolniczych, a głównym celem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest poprawa warunków życia i pracy rodzin żyjących na wsi. Zwiększenie zatrudnienia pozarolniczego na wsi, większa możliwość wyboru pracy i jej różnorodność przyczyniają się nie tylko do podwyższenia dochodów ludności wiejskiej, ale także do wzrostu atrakcyjności wsi jako miejsca życia i pracy (Skawińska, 1994).

Problematyka wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich pojawiła się w polskiej literaturze ekonomiczno-geograficznej w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Wstępnie koncepcję obszarów wiejskich jako przestrzeni wielofunkcyjnej przedstawił J. Kostrowicki (1976), uwzględniając przebieg zmian funkcjonalnych w podziale na miasto i wieś, od czasów historycznych do współczesnych, zwracając przy tym szczególną uwagę na ich przyczyny i efekty.

Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich zyskała na znaczeniu w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Dostrzeżono wówczas istotę rozwoju wielofunkcyjnego, służącego podnoszeniu poziomu życia ludności wiejskiej. Koncepcja ta, zarówno na polu naukowym, jak i w sferze praktycznej, stała się proponowaną alternatywą rozwoju tych obszarów (Stola, 1991; Łoboda, 1993; Skawińska, 1994; Kamiński, 1995). W ostatnich latach rozwój wielofunkcyjny wiązany jest coraz częściej z rozwojem zrównoważonym, który na obszarach wiejskich powinien zapewniać równowagę między sferami: produkcyjną, społeczną i ekologiczną (Adamowicz, Zwolińska-Ligaj, 2009; Włazy, 2018).

Wyjątkową rolę w kształtowaniu wielofunkcyjnego rozwoju wsi, w tym zwłaszcza w tworzeniu stref aktywności gospodarczej, odgrywają władze lokalne, które są jednym z istotnych czynników determinujących napływ inwestorów (Domański, 2001; Biniecki, Szczupak, 2004; Budner, 2004; Jarczewski, 2007; Wojtyra, 2016).

W świetle przedstawionych uwag głównym celem artykułu jest analiza funkcjonowania strefy przemysłowej w gminie Wilkowice, charakterystyka zakładów tam zlokalizowanych oraz próba oceny jej wpływu na rozwój gminy. Dodatkowym celem jest prezentacja czynników rozwoju gminy Wilkowice w przeszłości, w tym elementów zagospodarowania turystycznego, będących podstawą rozwoju funkcji turystyczno-uzdrowiskowej gminy, przyczyn zahamowania rozwoju tej funkcji w początkowym okresie transformacji oraz jej ożywienia w XXI wieku. Podjęto również próbę odpowiedzi na pytanie, czy powstanie strefy gospodarczej wpłynęło na rozwój turystyki

w gminie. Materiał źródłowy uzyskano drogą wywiadów przeprowadzonych w zakładach funkcjonujących w strefie, z władzami gminy, tj. wójtem oraz pracownikami administracyjnymi, a także z wybranymi mieszkańcami, w okresie czerwiec–wrzesień 2018 roku. Jako materiał źródłowy posłużyły także foldery informacyjne gminy oraz zakładów, ich strony internetowe, a także publikacje prasowe dotyczące strefy.

KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA POŁOŻENIA I FUNKCJI GMINY

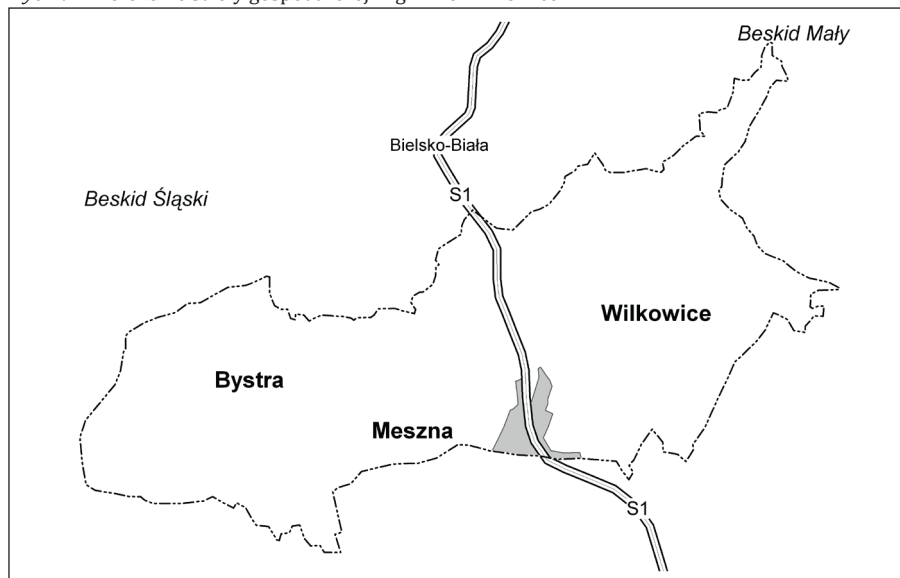
Gmina Wilkowice leży na południu województwa śląskiego, w powiecie bielskim, sąsiadując z miastem Bielsko-Białą, ma genezę średniowieczną i jest tradycyjnym ośrodkiem nieistniejącego już przemysłu włókienniczego, a współcześnie motoryzacyjnego (Haczek, 2014). Niewielki obszar gminy (33,9 km²) rozłożony w obrębie trzech jednostek fizjograficznych, będących jednocześnie regionami turystycznymi Beskidu Śląskiego, Beskidu Małego (Lijewski, Mikułowski, Wyrzykowski, 1998) oraz Bramy Wilkowickiej, stanowiącej część Kotliny Żywieckiej, cechuje się bardzo zróżnicowaną rzeźbą terenu.

Różnice wysokości względnej sięgające w gminie ponad 700 m powodują, że wyróżnia się ona wysokimi walorami krajobrazowymi i wypoczynkowymi. Najwyższe szczyty Beskidu Śląskiego na badanym obszarze to Klimczok (1119 m n.p.m.), Magura (1095 m n.p.m.) oraz Szyndzielnia (1031 m n.p.m.). Zarówno schronisko na Szyndzielni, jak i na Klimczoku leżą na terenie gminy. W stronę Bramy Wilkowickiej łagodnym zboczem opadają Kozia Góra (682 m n.p.m.) i Równia (610 m n.p.m.). Na zboczach Klimczoka, na wysokości około 900 m n.p.m. znajdują się źródła rzeki Białki, wzdłuż której rozwinęły się dwie wsie: Bystra Śląska na jej lewym brzegu, będąca od 1570 roku własnością miasta Bielska, i Bystra Krakowska na prawym brzegu. Obie wsie, tworzące obecnie jedno sołectwo Bystra, rozwijały się w różnych warunkach geopolitycznych. Prawobrzeżna Bystra Krakowska w latach międzywojennych administracyjnie należała do województwa krakowskiego, a wcześniej do Galicji, natomiast Bystra Śląska – do województwa śląskiego. Na zboczach Magury położona jest Meszna, sąsiadująca z Bystrą Krakowską. Jej terytorium przechodzi łagodnie na obszar Bramy Wilkowickiej. W rozległej Bramie Wilkowickiej oraz na zboczach Beskidu Małego i Magurki Wilkowickiej (909 m n.p.m.) rozciąga się wieś Wilkowice.

Atrakcyjne położenie zadecydowało o rozwoju turystyki na tym obszarze, który zintensyfikował się po uruchomieniu linii kolejowej na trasie Bielsko–Żywiec w latach 1868–1878. Wówczas nastąpił szybki rozwój wsi Bystra jako uzdrowiska, który trwał do drugiej wojny światowej. W latach międzywojennych wybudowano na terenie gminy, oprócz licznych pensjonatów i hoteli, dwa sanatoria przeciwgruźlicze, na zboczach Koziej Góry i Magurki Wilkowickiej, które w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku przekształcono w szpitale funkcjonujące do dziś.

Wyspecjalizowana funkcja ochrony zdrowia wyróżnia gminę również w drugiej dekadzie XXI wieku, zarówno w strukturze zatrudnienia, jak i w krajobrazie. W okresie PRL gmina była miejscem wypoczynku pracowników wielu zakładów przemysłowych, głównie z regionu śląskiego. Funkcjonowało tu osiem obiektów wypoczynkowych, dysponujących blisko 500 miejscami, spośród których dwa (Sadyba i Magnus) wyróżniały się wysokim standardem, dysponując m.in. krytymi basenami i boiskami sportowymi (Tkocz, 2010). Okres transformacji ustrojowej, zwłaszcza ostatnia dekada XX wieku, w związku z likwidacją zakładowych ośrodków wczasowych, spowodował zahamowanie funkcji turystycznej w gminie. Nawiązując do modelu R.W. Butlera, który jest jedną

Rycina 1. Położenie strefy gospodarczej w gminie Wilkowice

Źródło: opracowanie własne

z najczęściej stosowanych współcześnie koncepcji opisujących proces rozwoju gospodarki turystycznej (Kurek, 2007), można stwierdzić, że turystyka w gminie Wilkowice znalazła się w fazie stagnacji, w której następuje ograniczenie miejsc noclegowych oraz przyjeżdżających gości. Po tej fazie może nastąpić etap ożywienia lub upadku funkcji turystycznej.

Władze lokalne zaczęły poszukiwać nowych możliwości rozwoju gminy. Inwestowanie w turystykę, ze względu na dużą konkurencję położonego w odległości zaledwie 8 km Szczyrku, brak chętnych do zakupu najbardziej ekskluzywnego ośrodka Magnus, przekształcenie ośrodka Sadyba w dom spokojnej starości, nie gwarantowało sukcesu. Szansę tę widziały władze samorządowe w rozwoju przemysłu, zwłaszcza że gmina miała grunty komunalne, głównie nieużytki położone z dala od terenów mieszkalnych, tuż obok projektowanej drogi ekspresowej Bielsko–Zwardoń, obecnie S1 (rycina 1).

POCZĄTKI ROZWOJU STREFY PRZEMYSŁOWEJ

Jednym z najważniejszych czynników lokalizacyjnych strefy było wytyczenie, a następnie budowa drogi szybkiego ruchu Bielsko–Zwardoń (S1), która w gminie przebiegała częściowo przez nieużytki oraz tereny przejęte przez Agencję Nieruchomości Rolnych w Opolu. Położone są one w oddaleniu od terenów mieszkalnych i turystycznych.

Od 2006 roku władze gminy prowadziły konsekwentne działania zmierzające do ożywienia gospodarczego tego rejonu. Samorząd gminy pozyskał fundusze na zakup gruntów pod strefę przemysłową, wykupiono więc działki od Agencji Nieruchomości Rolnych w Opolu. Stanowiły one bazę terenową do uruchomienia strefy. Jednocześnie dokonano zmian w miejscowym planie przestrzennego zagospodarowania gminy, dostosowując go do przebiegu drogi ekspresowej i zamierzonych planów inwestycyjnych. Na obszarze peryferyjnym sołectwa Mieszna i Wilkowice w południowej części gminy,

przy granicy z gminą Buczkowice, zaprojektowano strefę o powierzchni około 15 ha. Podjęto także działania marketingowe, toteż informacja o tym terenie szybko znalazła się w bazie danych Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych.

Jednak warunkiem koniecznym, by taki obszar mógł funkcjonować, było zapewnienie odpowiedniej infrastruktury drogowej. Dzięki środkom unijnym za ponad 6 mln zł wybudowano ulicę Eugeniusza Kwiatkowskiego o długości 1528 m, w pełni uzbrojoną i wyposażoną w niezbędne media oraz z dogodnym dojazdem do drogi szybkiego ruchu, obecnie S1. W konkluzji można stwierdzić, że władze gminy pozytywnie zweryfikowały i wdrożyły teoretyczne założenia dotyczące czynników lokalizacyjnych strefy, co przełożyło się na prężnie rozwijający się obszar.

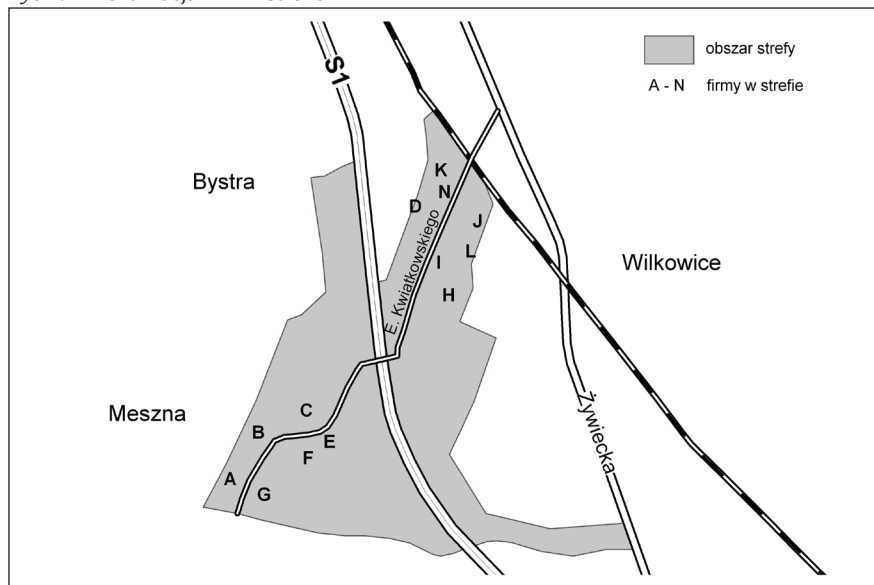
FIRMY DZIAŁAJĄCE W STREFIE

Jednym z ważnych celów, który przyświecał władzom samorządowym, była nie tylko chęć przekształcenia nieużytków w specjalną strefę biznesową, ale także pragnienie zatrzymania w gminie lokalnych przedsiębiorców, aby rozwój wielofunkcyjny opierał się na istniejących w gminie firmach produkcyjnych.

Pierwszym zakładem powstałym w strefie była Kera Ceramika S.C. – firma funkcjonująca od 1978 roku, produkująca użytkową ceramikę stołową. 16 grudnia 2011 roku odbyło się uroczyste otwarcie nowego zakładu produkcyjnego tej firmy, w części strefy zlokalizowanej w sąsiedztwie linii kolejowej Bielsko-Biała-Żywiec (rycina 2).

W tym samym czasie rozpoczęto prace przy budowie nowoczesnego kompleksu produkcyjno-biurowego firmy Lenko, o ponad 120-letniej tradycji, specjalizującej się w produkcji tkanin i opakowań. Firma ta przeniosła swoją siedzibę do strefy

Rycina 2. Lokalizacja firm w strefie

A – Adamus, B – Eko-Wtór, C – Lenko, G – Prosperplast, F – Sil Trade, E – Pol-Lab, D – Techsystem, K – Kera Ceramika, N – FPU Kamil, I – Eurowind, J – Bulten, H – Mika, L – ASK.

Źródło: opracowanie własne

z Bielska-Białej. Jej nowoczesna architektura, nawiązująca do spłotu tkaniny, widoczna z trasy S1, stała się również ważnym czynnikiem wyróżniającym strefę. Lenko rozpoczęło działalność w strefie w 2014 roku, zatrudniając prawie 500 osób.

W kolejnych latach w strefie rozpoczęły działalność takie firmy jak:

- Pol-Lab istniejąca na polskim rynku od 2004 roku i od chwili rozpoczęcia działalności zajmująca się produkcją sprzętu laboratoryjnego oraz mebli laboratoryjnych,
- Sil Trade, koncentrująca się na produkcji specjalistycznych wyrobów stalowych, głównie wysokiej jakości lin dla podziemnego górnictwa szybowego,
- Eko-Wtór, zajmująca się przetwarzaniem odpadów,
- Prosperplast zajmująca się produkcją wyrobów z tworzyw sztucznych dla domu i ogrodu.

W trakcie budowy jest zakład Adamus o zaprojektowanej ciekawej formie architektonicznej, zajmujący się obróbką metali.

W części strefy mieszczącej się bliżej linii kolejowej zlokalizowały swoje zakłady takie firmy jak:

- wspomniana Kera-Ceramika,
- firma Eurowind, zajmująca się montażem, serwisowaniem oraz naprawą wind hydraulicznych oraz remontem kontenerów, burt, naczep, plandek,
- Bulten Polska, związana ze szwedzką firmą o tej samej nazwie, będącą jednym z największych w Europie producentów wyrobów śrubowych dla przemysłu motoryzacyjnego. Firma ta, posiadająca również zakład produkcyjny w Bielsku-Białej, wydzierżawiła hale pod nowy zakład produkcyjno-magazynowy, w którym zatrudnienie znalazło około 100 osób.

W tej części strefy w latach 2016–2018 Grupa Inbud z Bielska-Białej wybudowała dla lokalnej firmy Mika Sp. z o.o., będącej producentem nakrętek do opakowań, zakład produkcyjny (fotografia 1), którego otwarcie nastąpiło w lutym 2018 roku. W tymże roku swój zakład w tej części strefy uruchomił także FPU Kamil, producent i dystrybutor kosmetyków naturalnych wyrabianych wyłącznie z surowców ekologicznych i organicznych marki Nacomi, którego centrala znajduje się w Węgierskiej Górze.

Nowy zakład w 2018 roku otworzyła także firma ASK Poland, specjalizująca się w produkcji elektroniki, głównie systemów audio oraz antenowych do samochodów. W zakładzie w Wilkowicach produkowane są kable i wzmacniacze, a pracuje w nim niemal 400 osób. Ważnym czynnikiem lokalizacyjnym była bliskość głównej siedziby firmy, która mieści się w Bielsku-Białej, jak też dogodna lokalizacja, aby prowadzić operacje logistyczne przy drodze ekspresowej S1.

W końcowej fazie budowy znajduje się obiekt dla usługowo-handlowej firmy Techsystem działającej w branży automatyki, klimatyzacji, wentylacji i chłodnictwa. W przypadku tej firmy ważnym czynnikiem lokalizacyjnym było położenie blisko firmy macierzystej, która znajduje się w pobliskiej gminie (Lipowa), oraz powiązanie z zakładami produkcyjnymi w Bielsku-Białej, dla których firma świadczy usługi. Oprócz wymienionych przedsiębiorstw w strefie funkcjonują dwie firmy zajmujące się budową obiektów produkcyjnych – P.A. Nova i Olmaco. Notowana na giełdzie P.A. Nova wybudowała i wydzierżawiła hale produkcyjne dla firmy Bulten oraz ASK Poland. Olmaco jest firmą lokalną specjalizującą się w wynajmowaniu nieruchomości i zarządzaniu nimi, która wybudowała w strefie halę magazynową na sprzedaż.

Fotografia 1. Zakład firmy Mika, w głębi Lenko i sąsiadujące zakłady, na tle Beskidu Śląskiego i sołectwa Meszna

Źródło: Inbud (2017)

Tabela 1. Firmy funkcjonujące w strefie gospodarczej w Wilkowicach

Nazwa zakładu	Początek działalności w gminie	Rodzaj produkcji według EKD/ PKD	Główne czynniki lokalizacji
Kera Ceramika	2011	produkcja ceramicznych wyrobów stołowych i ozdobnych	wieloletnia produkcja w gminie, od 1978 roku
Lenko SA	2012–2014	produkcja tkanin i opakowań poliolefinowych (worki typu BIG-BAG, worki tkane, raszłowe, tkaniny PP)	bliskość tradycyjnego miejsca produkcji, dobra dostępność komunikacyjna, możliwości rozwoju terenowego
Pol-Lab	2013	produkcja pozostałych metali	dostępność komunikacyjna, infrastruktura, krajobraz
Eko-Wtór	2015–2016	zagospodarowanie odpadów, odzysk surowców z materiałów segregowanych	istnienie firmy macierzystej w gminie, bliskość wysypiska i skupu odpadów
Adamus	2015 (w budowie)	produkcja pozostałych metali	dostępność komunikacyjna, infrastruktura
Sil Trade	2015	produkcja wyrobów z lin i sieci, sprzedaż hurtowa metali i rud metali	dostępność komunikacyjna, możliwość rozwoju
Bulten	2015	produkcja złączy, śrub, łańcuchów i sprężyn	bliskość centrali, rynku zbytu, dogodne drogi eksportu
Eurowind	2015	naprawa dźwigów i urządzeń dźwigowych, hydraulika siłowa, naprawa wind hydraulicznych	przeniesienie działalności z Bielska-Białej, możliwości rozwoju, dobra dostępność komunikacyjna
Prosperplast	2016–2017	produkcja pozostałych wyrobów z tworzyw sztucznych, produkcja opakowań z tworzyw sztucznych	istnienie firmy macierzystej w gminie sąsiedniej, dostępność komunikacyjna, powiązania produkcyjne

FPU Kamil	2018	produkcja wyrobów kosmetycznych i toaletowych	rynek zbytu, dobre połączenie drogowe z centralą
Mika	2017–2018	produkcja wyrobów z tworzyw sztucznych	istnienie firmy macierzystej w gminie
ASK Poland	2018	produkcja części i akcesoriów do pojazdów mechanicznych i ich silników oraz do nadwozi pojazdów mechanicznych	istnienie centrali w Bielsku-Białej, dostępność komunikacyjna, rynek zbytu, bliskość granicy – eksport
Techsystem	2018 (w budowie)	produkcja sprzętu do sterowania procesami przemysłowymi sprzedaż hurtowa pomocniczych maszyn i urządzeń dla przemysłu	rynek zbytu, dostępność komunikacyjna, bliskość firmy macierzystej

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych w firmach

Analizując profil produkcji przedstawionych firm (tabela 1), można stwierdzić, że o wyborze lokalizacji w strefie zadecydowały głównie:

- dobra dostępność komunikacyjna, stwarzająca korzystne możliwości eksportu wyrobów, przede wszystkim na południe Europy,
- położenie w bliskiej odległości od dużego, prężnie rozwijającego się ośrodka przemysłowego, głównie motoryzacyjnego, maszynowego i tradycyjnego włókiennictwa – Bielska-Białej (Lenko, Bulten, Ask, Eurowind),
- bliskość głównej siedziby firmy (Bulten, Ask, Lenko, Prosperplast, Kamil, Techsystem),
- chęć posiadania firmy w macierzystej bądź pobliskiej miejscowości (Adamus, Eko-Wtór, Prosperplast, Mika),
- korzystna cena zakupu gruntu (Sil Trade, Techsystem, Mika),
- dobra współpraca i promocja strefy zorganizowana przez władze gminy,
- atrakcyjny krajobraz i bliskość gór.

STREFA A INWESTYCJE I WYRÓŻNIENIA DLA GMINY

Strefa przemysłowa jest dla gminy ogromną szansą na stały i zrównoważony rozwój, a także na przemiany zmierzające do jej wielofunkcyjności (Bański, 2008). To również doskonała jej promocja. Napływ nowych inwestycji to stworzenie około 2000 nowych miejsc pracy, z których korzystają nie tylko mieszkańcy gminy Wilkowice, ale i gmin sąsiednich. Powstawanie nowych przedsiębiorstw na terenie gminy przekłada się też na zwiększone wpływy podatkowe, które w latach 2010–2018 wyniosły blisko 4 mln zł. W okresie od podjęcia decyzji o powstaniu strefy, tj. od roku 2006, do roku 2018 wartość majątku gminnego wzrosła z 39,8 mln zł do 136,4 mln zł, czyli blisko trzyipółkrotnie (Sprawozdanie..., 2018).

Dzięki środkom pozyskanym ze strefy przemysłowej oraz środkom unijnym zaplanowano wiele inwestycji, które przyczyniają się do poprawy infrastruktury i atrakcyjności gminy oraz podnoszą jakość życia mieszkańców, co stanowi główne założenie zrównoważonego rozwoju. Spośród licznych inwestycji służących mieszkańcom można wymienić stadion lekkoatletyczny oraz infrastrukturę sportową przy każdej szkole w gminie, przeprowadzenie termomodernizacji i remontów szkół, budynków

Ochotniczej Straży Pożarnej, budynków użyteczności publicznej, zmodernizowanie oświetlenia ulic, wybudowanie chodników i ścieżek rowerowych.

Wiele inwestycji gminnych ma na celu podniesienie atrakcyjności turystycznej gminy. Do takich inwestycji należy m.in. przygotowanie tras do narciarstwa biegowego w partiach szczytowych Magurki Wilkowieckiej, rewitalizacja parków czy też utworzenie galerii sztuki regionalnej. Trudno określić jednoznacznie efekty wynikające z funkcjonowania firm w strefie (Wiedermann, 2008). Ich wyrazem może być fakt odznaczenia gminy w ogólnopolskim konkursie w październiku 2018 roku zaszczytnym tytułem „Wzorowa gmina”. Organizatorem konkursu – przy współudziale urzędów marszałkowskich, urzędów wojewódzkich oraz Związku Powiatów Polskich – jest Wydawnictwo Europa Press Media. Jako jedyny laureat konkursu gmina otrzymała nagrodę za całokształt zrównoważonego rozwoju na wielu płaszczyznach, począwszy od edukacji, przez rozwój infrastruktury sportowej, kulturalnej, drogowej, kanalizacji, a skończywszy na ochronie zdrowia. Wyróżniony został również gospodarz – wójt gminy Wilkowice, który został doceniony za wieloletni wysiłek w pracy samorządowej na rzecz społeczności lokalnej oraz dynamiczny rozwój gminy Wilkowice w skali powiatu bielskiego, województwa śląskiego, a nawet całego kraju.

Również w 2018 roku gmina zdobyła tytuł gminy 10-lecia. Nagroda ta przyznawana jest za innowacyjne i prorozwojowe działania inwestycyjne oraz pozyskiwanie środków zewnętrznych w zakresie ochrony środowiska, działań proekologicznych, infrastruktury technicznej, a także edukacji, kultury i sportu, polityki prorodzinnej, w ramach ogólnopolskiego konkursu Orły Polskiego Samorządu. W 2017 roku w tym konkursie gmina zdobyła złotą statuetkę w kategorii „Samorząd przyjazny przedsiębiorczości”. Organizatorami Ogólnopolskiego Programu Promocji Regionów Samorządowa Marka Roku są Ogólnopolska Federacja Przedsiębiorców i Pracodawców – Przedsiębiorcy.pl oraz Mazowieckie Zrzeszenie Handlu, Przemysłu i Usług.

STREFA A WYBRANE ASPEKTY ROZWOJU TURYSTYKI

Gmina charakteryzuje się bogactwem walorów przyrodniczych, o których wspomniano wcześniej, a które położone są z dala od strefy przemysłowej, stanowiąc element „powabu pejzażu” będącego jednym z ważnych czynników lokalizacji także przemysłu (Benko 1993; Budner 2004; Wieloński, 2004).

Wśród walorów kulturowych należy wymienić:

- tzw. Fałatówkę, gdzie obecnie mieści się muzeum biograficzno-artystyczne słynnego malarza Juliana Fałata,
- obiekty sakralne, jak neogotycki kościół parafialny pod wezwaniem św. Michała Archanioła w Wilkowicach z końca XIX wieku,
- zabytkowa XVIII-wieczna kaplica Matki Boskiej Siewnej w Mesznej,
- kompleks zabudowań sanatorium wraz z odrestaurowanym parkiem wpisanym do rejestru zabytków.

Kompleks ten przypomina o uzdrowiskowej przeszłości Bystrej. W 1874 roku powstał tu zakład przyrodoleczniczy przekształcony przez wiedeńskiego lekarza Ludwika Jekelsa w sanatorium, w którego historycznych obiektach funkcjonuje obecnie Centrum Pulmonologii i Torakochirurgii.

W gminie znajduje się także wiele ciekawych architektonicznie przedwojennych pensjonatów. Niektóre zostały starannie odrestaurowane i poszukują nabywców.

Gmina pokryta jest gęstą siecią znakowanych szlaków turystycznych prowadzących na otaczające ją szczyty: Kozią Górę, Szyndzielnię, Klimczok, Magurkę Wilkowską. Utworzono także szlaki dla narciarzy biegowych w wysoko położonych partiach Magurki Wilkowskiej. Od 2007 roku gmina jest organizatorem Pucharu Magurki w biegach narciarskich Śladami Arcyksiężnej Marii Teresy (Habsburg), która uprawiała tu narciarstwo już na początku XX wieku. Zboczami Magurki prowadzi także rowerowy wyścig Magurka Uphill, odbywający się w czerwcu i wrześniu. Corocznie organizowanych jest wiele imprez promujących gminę i przyciągających turystów. Cyklicznie organizowane są imprezy kulturalne, wśród których należy wymienić dni poszczególnych sołectw, Bystrzańskie Recitale Organowe, odbywające się co roku od 1987 roku, rekonstrukcję bitwy polsko-szwedzkiej z 1656 roku (od 2013 roku), Święto Plonów, festiwal chórów Gaude Cantem oraz mnóstwo imprez sportowych i rozrywkowych. Sponsorami wielu imprez są firmy działające w strefie.

Baza noclegowa przeznaczona głównie dla turystów wędrujących szlakami góorskimi obejmuje schroniska górskie na Magurce Wilkowskiej, Klimczoku i Szyndzielni, a także chatkę studencką na Rogaczu. Niektóre z obiektów wczasowych istniejących w gminie w okresie PRL zostały sprzedane bądź zlikwidowane. Najdłużej, bo do 2016 roku, działła Ski-Park powstały w miejscu ośrodka wczasowego Barbórka. Dom wczasowy Sadyba został przekształcony w dom pomocy społecznej, natomiast ośrodek wczasowy Magnus dopiero w 2017 roku został po wielu latach sprzedany międzynarodowej sieci Louvre Hotels Group i obecnie nosi nazwę Hotel Golden Tulip Bielsko-Biała-Bystra.

Przemiany ustrojowe po 1989 roku spowodowały początkowo zahamowanie turystyki w gminie, głównie związanej z turystyką wczasowo-zakładową, natomiast w jej miejsce pojawiły się różnorodne oferty miejsc noclegowych, głównie przeznaczone dla turystów indywidualnych. Baza noclegowa gminy została zdywersyfikowana i reprezentowana jest obecnie zarówno przez tanie miejsca w ośrodku harcerskim Wilczy-sko, u podnóża Magurki Wilkowskiej, jak i przez stosunkowo wysokie cenowo miejsca w apartamentach czy ośrodku Golden Tulip. Ten czterogwiazdkowy hotel dysponuje 77 pokojami różnej kategorii. Do dyspozycji gości są siłownia, basen, sauna oraz air joga, charakterystyczna dla marki Golden Tulip. W części hotelowej znajdują się również cztery sale konferencyjne, restauracja, bar-cukiernia oraz sala zabaw dla dzieci. Aby poszerzyć ofertę turystyczną w zakresie bazy noclegowej, w sanatorium w Bystrej zmodernizowano jeden z obiektów i zamieniono go na apartamentowiec dla turystów. Dysponuje on 18 nowoczesnymi, stylowo zaaranżowanymi dwu-, trzy- i czteroosobowymi apartamentami.

Nowymi formami wypoczynku są gospodarstwa agroturystyczne, jak Łaciakówka, Partner, Alfa, oraz domy letniskowe w postaci chat całorocznych, dysponujące kilkoma pokojami, z salonem i kuchnią, z pełnym wyposażeniem, zazwyczaj do wynajęcia w całości, położone w atrakcyjnych miejscach, jak Chata na Końcu Świata na zboczach Magurki, Domek Renaty, Dom pod Sosnami, baczówka Górski Zakątek, Noclegi pod Klimczokiem, Willa Ryś, Willa Borówka oraz Chata na Groniu, w której znajduje się również restauracja. Nowym obiektem jest Dom Rekreacyjny Nazaret przeznaczony głównie dla rodzin, mieszczący się obok kościoła w Bystrej Krakowskiej. Zakres swojej działalności zmienił przedwojenny Zajazd pod Źródłem, który oprócz posiłków we własnej restauracji oferuje pokoje i mieszkania wakacyjne.

W konkluzji można stwierdzić, że baza noclegowa gminy stopniowo się powiększa, a różnorodność obiektów może być atrakcyjna dla każdej kategorii turystów. Ważnym czynnikiem wpływającym na jej rozwój mogą być sukcesy gminy w konkursach ogólnopolskich poprawiające jej wizerunek, modernizacja wielu obiektów użyteczności publicznej, tworzenie miejsc rekreacyjnych, ogólnie podnoszenie warunków życia mieszkańców, co wynika także z dodatkowych wpływów do budżetu gminy, m.in. od firm działających w strefie.

UWAGI KOŃCOWE

Przemiany w zagospodarowaniu przestrzennym i gospodarce gminy Wilkowice, jakie dokonały się w latach 2006–2018, wskazują, że władze gminy wykorzystały szanse rozwoju, jakie powstały dzięki budowie drogi szybkiego ruchu Bielsko-Biała–Zwardoń oraz posiadaniu nieużytków położonych na peryferiach gminy w sąsiedztwie tej trasy. Gdy dotychczasowe formy rozwoju turystyki zostały zahamowane, postawienie na rozwój przemysłu w gminie o tradycjach uzdrowiskowych wydawać się mogło przedsięwzięciem ryzykownym. Stworzyło to jednak możliwości zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju. Wytyczenie strefy aktywności gospodarczej było podstawą dywersyfikacji funkcjonalnej gminy poprzez zlokalizowanie w strefie nowych podmiotów gospodarczych o zróżnicowanym profilu produkcyjnym i usługowym. Pozytywnymi atrybutami lokalizacji strefy były: jej umiejscowienie na obszarze nieużytków, co nie powoduje konfliktów przestrzennych, budowa drogi publicznej wkomponowanej w sieć komunikacyjną nie tylko lokalną, ale też regionalną i krajową oraz wyposażenie w podstawowe media.

O lokalizacji w strefie 15 firm zadecydowało wiele czynników, spośród których istotne było korzystne położenie gminy w strefie podmiejskiej dobrze rozwijającego się ośrodka przemysłowego, głównie przemysłu motoryzacyjnego, co spowodowało przeniesienie niektórych firm z Bielska-Białej do strefy przemysłowej w Wilkowicach, oraz wybudowanie nowych. Rynek zbytu w postaci aglomeracji bielskiej był także czynnikiem lokalizacji w strefie firm usługowo-produkcyjnych, które przeniosły tu swoją działalność z okolicznych gmin. Ważnym czynnikiem lokalizacji zakładów w strefie była również możliwość nabycia gruntów z podstawowymi elementami infrastruktury technicznej, wraz z rozległymi terenami parkingowymi i dobrą drogą dojazdową do S-1, zachęty ze strony władz gminy, dobra jej promocja, urokliwy krajobraz oraz bliskość terenów turystycznych.

Funkcjonowanie nowych zakładów w strefie wpłynęło na zwiększenie wpływów podatkowych do budżetu gminy oraz wzrost wartości majątku gminy, który w latach 2006–2018 powiększył się blisko trzyipółkrotnie.

Odpowiedź na postawione na wstępie pytanie, czy powstanie strefy gospodarczej wpłynęło na rozwój turystyki w gminie, nie jest jednoznaczna, głównie ze względu na brak wiarygodnych informacji, co wynika z tajemnicy służbowej firm. Można jednak stwierdzić, że powstanie strefy pośrednio wpłynęło na rozwój turystyki, m.in. przez organizację dla pracowników imprez turystyczno-rekreacyjnych. Nagrody przyznane gminie w konkursach ogólnopolskich można uznać za formę marketingu, w wyniku którego wzrosła aktywność mieszkańców w zakresie działalności gospodarczej, która przejawiała się m.in. wzrostem liczby nowych obiektów noclegowych, adaptacji starych, a także zachętą inwestorów do zakupu obiektów noclegowych.

Przykładem może być sieć Louvre Hotels Group, która otworzyła w gminie hotel Golden Tulip. Dodatkowe środki finansowe pochodzące z podatków od przedsiębiorstw zlokalizowanych w gminie umożliwiły dofinansowanie różnorodnych imprez turystycznych oraz rewitalizację obiektów kulturowych i szlaków turystycznych. Firmy działające w strefie są także sponsorami imprez turystycznych i rekreacyjnych. Gmina może być dobrym przykładem wielofunkcyjnego rozwoju lokalnego opartego na współistnieniu turystyki i przemysłu.

Literatura

References

- Adamowicz, M, Zwolińska-Ligaj, M. (2009). Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 51, 11–38.
- Bański, J. (2008). Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego. *Przegląd Geograficzny*, 80(2), 199–222.
- Benko, G. (1993). *Geografia technopolii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Biniecki, J., Szczupak, B. (2004). *Strategiczne myślenie o przyszłości gminy*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Budner, W. (2004). *Lokalizacja przedsiębiorstw. Aspekty ekonomiczno-przestrzenne i środowiskowe*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Domański, B. (2001). *Kapitał zagraniczny w przemyśle Polski. Prawidłowości rozmieszczenia, uwarunkowania i skutki*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Haczek, A. (2014). Transformacja struktur przemysłowych Bielska-Białej. *Prace Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 26(3), 159–173.
- Inbud (2017, 8 grudnia). Pozyskano z <http://www.inbud.bielsko.pl/realizacje/szczegoly/mikasp-z-o-o-wilkowice>
- Jarczewski, W. (2007). *Pozyskiwanie inwestorów do gmin*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Kamiński, W. (1995). Warianty wielofunkcyjnego rozwoju wsi – uwarunkowania przestrzenne. *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie*, 295(43), 20–76.
- Kłodziński, M. (2012). Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej. *Więź i Rolnictwo*, 2(155), 40–56.
- Kłodziński, M., Rosner, A. (red.) (1997). *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.
- Kostrowicki, J. (1976). Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne. *Przegląd Geograficzny*, 48(4), 601–611.
- Kurek, W. (red.) (2007). *Turystyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lijewski, T., Mikułowski, B., Wyrzykowski, J. (1998). *Geografia turystyki Polski*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Łoboda, J. (1993). Przemiany i funkcjonowanie sieci osadniczej regionu. *Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia Geograficzne*, 58, 11–32.
- Parysek, J. (2001). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Samorzady (2018, 29 września). <http://www.samorzady.org.pl/10-orly-polskiego-samorzadu>
- Skawińska, E. (1994). *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Sprawozdanie wójta z rozwoju gminy Wilkowice w latach 2006–2018 (2018, wrzesień). *Głos Gminy Wilkowice*, 140, 1–13.
- Stanienda, J. (2011). Determinanty rozwoju stref aktywności gospodarczej. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(17), 255–265.

- Stola, W. (1991). Zróżnicowanie funkcjonalne gmin Polski. *Przegląd Geograficzny*, 63(3–4), 284–296.
- Szaja, M. (2016). *Polityka przestrzenna w zakresie kreowania zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Tkocz, M. (2010). Ewolucja przestrzeni turystycznej gminy Wilkowice a przemiany krajobrazu. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 14, 296–305.
- Wiedermann, K. (2008). Koncepcja efektów mnożnikowych w wyznaczaniu wpływu przedsiębiorstw na otoczenie społeczno-gospodarcze. *Prace Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 11, 98–106.
- Wieloński, A. (2004). *Lokalizacja działalności gospodarczej. Teoretyczne podstawy*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wlazły, A. (2018). Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w aspekcie teorii wielofunkcyjności. *Progress in Economic Sciences*, 5, 65–94.
- Wojtyra, B. (2016). Funkcjonowanie lokalnych stref aktywności gospodarczej na obszarach wiejskich województwa wielkopolskiego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 30(2), 95–107.

Maria Tkocz, dr hab., profesor Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfantego w Katowicach, Wydział Zarządzania. Doktor habilitowany nauk o Ziemi w zakresie geografii. Specjalizuje się w geografii ekonomicznej, zwłaszcza geografii przemysłu, miast i turystyki oraz w problematyce zmian gospodarczych regionu górnośląskiego.

Maria Tkocz, professor, Katowice School of Economics, Department of Management professor of Earth Sciences in the field of geography, professor at the Katowice School of Economics. She specialises in economic geography, especially in industrial, urban and tourism geography. She is particularly interested in problems connected with the issue of economic changes in the Upper Silesia region.

Adres/address:

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfantego w Katowicach
Wydział Zarządzania
ul. Harcerzy Września 3, 40-659 Katowice, Polska
e-mail: m.tkocz@interia.pl

DANIEL SZOSTAK

Uniwersytet Szczeciński, Polska
University of Szczecin, Poland

Planowanie rozwoju lokalnego jako samorządowe narzędzie kształtowania funkcji usługowej gminy Moryń

Local Development Planning as a Local Government Tool for Shaping the Service Function of the Moryń Commune (Poland)

Streszczenie: Artykuł zawiera przegląd zagadnień dotyczących problematyki planowania rozwoju funkcji usługowej na poziomie lokalnym, ze szczególnym uwzględnieniem opracowywania i wdrażania lokalnej strategii rozwoju gminy na przykładzie gminy Moryń. Pokazano korzyści, jakie daje lokalnej gospodarce opracowanie strategii rozwoju funkcji usługowej, oraz wskazano kierunki działania strategicznego na podstawie inwentaryzacji dostępnych zasobów endogenicznych. Ponadto pokazano, jak analizowana gmina drogą ewolucji i przemian strategicznych z realizacji funkcji rolniczej poprzez funkcję rolniczo-usługową przeszła do realizacji funkcji usługowej w dziedzinie turystyki. Badania przeprowadzone na potrzeby niniejszego artykułu stanowią uzupełnienie podobnych badań prowadzonych w innych gminach województwa zachodniopomorskiego oraz w całej Polsce. Problematyka badań nad rozwojem funkcji usługowej dla konkretnej gminy oraz przygotowana na jej potrzeby inwentaryzacja zasobów endogenicznych mają charakter unikatowy i oryginalny.

Abstract: The study provides an overview of issues related to the development of the service function development problem at the local level, with particular emphasis on issues related to the development and implementation of a local development strategy based on the example of the Moryń commune (Poland). The benefits of the development of the service function's development strategy for the local economy are shown, as well as the directions of strategic action based on the inventory of available endogenous resources. In addition, it shows how the analysed commune, through evolution and strategic changes from the implementation of the agricultural function through the agricultural and service function, has moved to the service function in the field of tourism. Research carried out for the purposes of preparing this presentation and the article on its basis is a supplement to similar research conducted in other communes of the Zachodniopomorskie Voivodeship and throughout Poland. The research on the development of the service function for a given commune and the inventory of endogenous resources prepared for its needs are unique and original.

Słowa kluczowe: gmina; planowanie; rozwój lokalny; strategia; turystyka; usługi

Keywords: community; local development; planning; service; strategy; tourism

Otrzymano: 18 grudnia 2018

Received: 18 December 2018

Zaakceptowano: 30 kwietnia 2019

Accepted: 30 April 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Szostak, D. (2019). Planowanie rozwoju lokalnego jako samorządowe narzędzie kształtowania funkcji usługowej gminy Moryń. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 95–110. doi: 10.24917/20801653.332.7

WSTĘP

Jednym z najważniejszych zadań samorządu gminy jest zaspokajanie potrzeb lokalnej społeczności. Z jednej strony odpowiada on za wszystkie sprawy publiczne dotyczące życia mieszkańców w obrębie jednostki terytorialnej, a z drugiej – powinien stwarzać możliwości ukierunkowanego rozwoju zarządzanej przestrzeni (np. wspieranie innych funkcji, w tym usługowych) przez kreowanie niezbędnej infrastruktury społeczno-gospodarczej lub przez podejmowanie działań w celu zagospodarowania posiadanych zasobów endogenicznych (np. przyrodniczych), jak i wykorzystania kompetencji samych mieszkańców (np. przedsiębiorczych) (Witkowski, Starościc, 2008: 177).

W tym drugim przypadku władze samorządowe nie świadczą konkretnych usług komercyjnych, ale przyczyniają się do umożliwienia podmiotom prywatnym świadczenia, najczęściej w postaci komercyjnej, określonych usług niezbędnych na rynku i takich, na które jest aktualnie zapotrzebowanie. Usługi te z kolei kreują miejsca pracy, przynoszą dochody świadczącym owe usługi oraz warunkują rozwój innych usług na terenie gminy i realizację funkcji usługowej danej przestrzeni. Gmina może wtedy prowadzić takie działania, jak: promowanie, zagospodarowywanie zasobów, modernizacja infrastruktury społeczno-gospodarczej, pozyskiwanie środków zewnętrznych niezbędnych do powstania konkretnego rodzaju infrastruktury, planowanie rozwoju danej przestrzeni, inicjowanie działań zwiększających lokalną przedsiębiorczość mieszkańców itp.

Przykładowo wiele gmin nie świadczy usług noclegowych, ale podejmuje inicjatywy, aby pozyskać inwestorów hotelowych m.in. poprzez stwarzanie im przyjaznych warunków inwestycyjnych, oferowanie atrakcyjnych terenów pod konkretne inwestycje lub też dzięki opracowaniu funkcjonalnego planu rozwoju oferty substytucyjnej (np. agroturystycznej). Gmina może pozyskiwać również środki unijne na rozwój infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej czy sportowej, które podnoszą w oczach inwestorów oraz samych turystów atrakcyjność turystyczną miejscowości, czego przykładem jest budowa ścieżek rowerowych, zagospodarowywanie brzegów jezior i rzek, budowa hal widowiskowo-sportowych, muzeów, centrów sportowo-rekreacyjnych, tworzenie infrastruktury niskoemisyjnej itp.

Realizacja określonej funkcji, np. usługowej, bardzo często warunkowana jest dostępem do niezbędnej infrastruktury społeczno-gospodarczej, za której tworzenie i utrzymanie nie odpowiadają zainteresowani eksploatacją mieszkańcy czy przedsiębiorcy. W związku z tym zaczynają pojawiać się negatywne relacje. Dla przykładu w danej gminie nie ma turystów, gdyż ta mimo posiadanych zasobów naturalnych nie jest w stanie ich właściwie zagospodarować, tj. brakuje odpowiedniej liczby miejsc gastronomicznych czy noclegowych. Z kolei inwestorzy nie inwestują w danej gminie lub

mieszkańcy nie podejmują aktywności gospodarczej, gdyż nie widzą w tym zasadności ekonomicznej (brak potencjalnych nabywców oferowanych usług).

Jak pokazuje praktyka, w wielu gminach funkcja usługowa (w wymiarze gospodarczym i komercyjnym najczęściej realizowana poprzez turystykę) może mieć i zazwyczaj ma charakter wiodący lub uzupełniający inne funkcje gospodarcze realizowane na danym obszarze (np. funkcje rolnicze przez rozwój usług agroturystycznych i turystycznych na bazie już istniejącej infrastruktury rolnej – budynki rolne przystosowywano m.in. do świadczenia usług noclegowych; funkcje przemysłowe przez rozwój i rozbudowę infrastruktury niezbędnej do świadczenia usług turystycznych, rekreacyjnych czy uzdrowiskowych).

Rozwój funkcji usługowej danego obszaru (gminy, powiatu, województwa) wiąże się przede wszystkim z wykorzystaniem do celów gospodarczych posiadanego potencjału endogenicznego, zarówno w aspekcie historycznym (np. na podstawie dotychczasowej specyfiki gospodarczej i społecznej danego obszaru, dzięki realizacji ukierunkowanego procesu inwestycyjnego, zastanego stanu infrastrukturalnego, dotychczasowych koncepcji rozwoju), jak i przyszłościowym (najczęściej na podstawie nowych kierunków rozwoju, które albo określają nowy kierunek, który uzupełnia dotychczasowy rozwój, albo wynikają z ewolucyjnych zmian zachodzących na danym obszarze, np. przejście od jednego sektora do innego, bardziej efektywnego). Widoczne to jest, gdy m.in. analizowane są kolejne strategie rozwoju społeczno-gospodarczego dla danego obszaru.

W wielu przypadkach przy opracowywaniu kolejnych strategii rozwój opiera się na nowych założeniach, zgodnie z którymi gospodarcza funkcja usługowa jest coraz bardziej dominująca i wiodąca. Nie oznacza to, że realizowane wcześniej funkcje zanikły (np. przemysłowe czy rolnicze). Wielokrotnie jest tak, że poprzednie funkcje nadal są realizowane, ale dana struktura gospodarcza jest już optymalnie ukształtowana i nie podlega istotnym przemianom. Jednocześnie władze samorządowe dochodzą do wniosku, że niezbędne jest znalezienie nowych kierunków rozwoju, które jeszcze lepiej przyczynią się do wykorzystania posiadanych zasobów endogenicznych.

Jednym z takich sektorów gospodarczych, który w coraz większym stopniu znajduje się w obszarze zainteresowania lokalnych samorządów, jest gospodarka turystyczna. Rozwój turystyki i związanej z nią infrastruktury usługowej (np. noclegowej, rekreacyjnej, gastronomicznej, logistycznej, obsługującej turystów) stanowi od wielu lat jedno z najważniejszych zagadnień rozwojowych polityki społeczno-gospodarczej władz różnego szczebla, od krajowego przez regionalny, aż po lokalny, w szczególności gminny. Powodem tego jest fakt, że coraz częściej turystyka traktowana jest jako ważny czynnik lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego (turystyka jako ważne lub główne miejsce pracy lokalnej społeczności, jako przestrzeń do komercjalizacji poprzez przedsiębiorczość pomysłów biznesowych, jako źródło przychodów budżetowych, jako ukierunkowany rozwój). Coraz częściej dotyczy to także obszarów, na których turystyka dotychczas nie odgrywała istotnej roli, zwłaszcza gospodarczej (w przestrzeni tychże gmin dominowały inne formy gospodarowania i aktywności gospodarczej, w tym zarobkowej, które były kształtowane i rozwijane od lat).

Wzrost znaczenia ruchu turystycznego oraz intensywny rozwój wielu lokalnych destynacji turystycznych spowodował, że turystykę traktuje się jako jedno z głównych narzędzi rozwoju gospodarczego, w tym usługowego na szczeblu lokalnym, przede wszystkim gminnym i powiatowym. Dotyczy to zwłaszcza obszarów, które wcześniej

miały np. charakter rolniczy, a obecnie borykają się z problemami strukturalnego bezrobocia, szukają sposobów na aktywizację gospodarczą, kreowanie nowych miejsc pracy itp. Często w tych przypadkach industrializacja ze względu na lokalizację lub brak surowców jest utrudniona, a inne formy aktywności gospodarczej są nieopłacalne. Rozwój musi się opierać na posiadanych zasobach endogenicznych, głównie przyrodniczych, naturalnych, których jedynym sposobem zagospodarowania jest turystyka i związane z nią usługi (Głębiński, Duda, Szostak, 2017).

W związku z tymi uwarunkowaniami do badania wybrano gminę Moryń (województwo zachodniopomorskie, powiat gryfiński). Celem artykułu jest wskazanie roli i miejsca planowania strategicznego w tworzeniu i rozwijaniu potencjału usługowego gminy w oparciu o turystykę, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju gminy Moryń. Hipoteza badawcza brzmi następująco: najskuteczniejszym narzędziem kształtowania funkcji usługowej gminy jest aktywne stosowanie narzędzia planowania rozwoju, jakim jest strategia rozwoju lokalnego. Dlatego też celem niniejszego artykułu jest udowodnienie postawionej tezy na przykładzie funkcjonowania jednej z gmin leżących w województwie zachodniopomorskim. Do analizy wybrano usługową funkcję turystyczną, kształtowaną za pomocą opracowanej i wdrażanej w życie strategii rozwoju.

USŁUGI TURYSTYCZNE JAKO CZYNNIK I NARZĘDZIE ROZWOJOWE LOKALNEJ GOSPODARKI

Usługi, w tym usługi turystyczne, stanowią w wielu krajach, a zwłaszcza w wymiarze lokalnym, dominujący obszar działalności gospodarczej, przejawiającej się zazwyczaj w postaci potrzeby planowania ukierunkowanego rozwoju (Tokarz, 2003: 5). Rozwój lokalnego sektora usług następuje pod wpływem wielu czynników, będących konsekwencją zmian demograficznych, społecznych, gospodarczych i politycznych.

Jak zauważają eksperci, w światowej gospodarce odnotowuje się dynamiczny rozwój turystyki jako sektora usługowego wielu gospodarek lokalnych, w którym rośnie liczba odwiedzających i turystów (przede wszystkim w celach turystycznych), a w związku z tym wzrasta liczba miejsc pracy, zarówno w skali globalnej, jak i lokalnej. Dlatego też turystyka jest niejednokrotnie traktowana nie tylko jako element składowy lokalnych gospodarek, gdzie tworzy się i sprzedaje usługowy produkt turystyczny, ale również istotny jest czynnik lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego, który coraz częściej brany jest pod uwagę przy opracowywaniu i realizacji lokalnych strategii rozwoju (Rapacz, Jaremen, 2009: 211).

Zależność lokalnych jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów) od turystyki i rozwoju usługowej gospodarki turystycznej jest tym większa, im wyższy jest poziom atrakcyjności turystycznej danego obszaru. Na atrakcyjność turystyczną składają się przede wszystkim: występowanie na danym terenie walorów oraz jakość i pojemność infrastruktury turystycznej i paraturystycznej. W przypadku wielu gmin i powiatów turystyka staje się coraz częściej istotną dziedzina lokalnej gospodarki, a przez to staje się akceleratorem rozwoju lokalnego.

Praktycznym obrazem takiego stanu jest to, że obok infrastruktury typowo turystycznej (np. baza noclegowa) dzięki turystyce rozwijają się inne dziedziny lokalnej gospodarki, jak handel, usługi towarzyszące i uzupełniające (gastronomia, transport, rekreacja, rozrywka itp.).

Turystyka może pełnić również funkcję stymulującą i dotyczy tych gmin i powiatów, które postrzegają ją jako czynnik pobudzający lokalny rozwój społeczno-gospodarczy. Zdarza się, że obszary te nie były wcześniej traktowane jako destynacje turystyczne, ale dzięki pojawieniu się nowych funkcji stymulujących lokalną gospodarkę stają się stopniowo atrakcyjne dla ruchu turystycznego, a niekiedy stają się alternatywą dla obszarów turystyki masowej (Grabowska, 2016: 75–76).

Władze samorządowe lokalnego szczebla są głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za rozwój lokalny, a gdy turystyka odgrywa stymulacyjną rolę rozwojową, za kreowanie lokalnej polityki turystycznej. Takie podejście wynika przede wszystkim z faktu, że turystyka staje się w wielu miejscach sposobem na tworzenie nowych miejsc pracy, a usługi turystyczne stają się produktami eksportowymi lokalnych gospodarek. Dlatego też w gminach i powiatach szczególnie miejsce w zaspokajaniu potrzeb turystów zajmują podmioty prowadzące działalność gospodarczą w turystyce. Odpowiednie oddziaływanie władz lokalnych na postępowanie tychże podmiotów pozwala na realizację poszczególnych celów zawartych w lokalnych strategiach rozwoju. Oddziaływanie to może polegać na zachęcaniu do podejmowania aktywności gospodarczej w turystyce, w tym na wyborze określonego rodzaju działalności gospodarczej w tej dziedzinie, inwestycjach w infrastrukturę turystyczną, tworzeniu nowych miejsc pracy w branży turystycznej i współudziale w budowaniu i promocji lokalnego produktu turystycznego (Rapacz, Jaremen, 2009: 211–213).

W wielu gminach, powiatach i województwach turystyka – zarówno w aspekcie społecznym, jak i ekonomicznym – staje się istotnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego, a zwłaszcza rozwoju lokalnego sektora usługowego. Efektem tego jest przyrost ilościowy i jakościowy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej, która następnie wykorzystywana jest nie tylko przez turystów, ale i przez mieszkańców w ich codziennym życiu. Infrastruktura ta w istotny sposób podnosi poziom i jakość życia lokalnych społeczności, gdyż przyczynia się pośrednio, a czasami bezpośrednio, do zwiększenia dostępności infrastruktury komunalnej (gazowej, elektrycznej, telefonicznej, kanalizacji, drogowej itp.) (Szostak, 2011: 248–249).

Rozwój turystyki przyczynia się także do lepszego i bardziej racjonalnego zagospodarowania zasobów naturalnych i kulturowych. Społeczności lokalne uzyskują również większy dostęp do usług handlowych, medycznych, rozrywkowych itp. Bardzo często działanie władz samorządowych, polegające na opracowaniu strategii rozwoju turystyki i na aktywizacji turystycznej gminy lub powiatu (np. poprzez tworzenie nowych miejsc pracy czy punktów obsługi turystycznej), może być przejawem wzrostu znaczenia turystyki dla lokalnej gospodarki (np. dana gmina ewoluuje z gminy rolniczej, poprzez bycie gminą rolniczo-turystyczną, do gminy wyłącznie turystycznej. Jest to przykład zjawiska autonomizacji celów, tj. zmiany jednych celów rozwojowych na inne równie ważne cele, bazujące na zmianie znaczenia i sposobie wykorzystania swoich zasobów).

Niekiedy władze samorządowe potrzebują bodźca zewnętrznego do podjęcia tego typu działań. Może nim być aktywność partnera lub sąsiada zagranicznego (czasem wynikająca z transgranicznego położenia), który stara się o dofinansowanie swoich przedsięwzięć turystycznych, np. ze środków funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Inicjatorem lokalnych działań proturystycznych mogą być również krajowe organizacje turystyczne różnego szczebla. Dla wielu lokalnych decydentów turystyka staje się też ważna wtedy, gdy coraz bardziej zauważalne stają się sukcesy odnoszone w tej

dziedzinie przez inne samorządy, nie tylko te konkurencyjne, ale przede wszystkim te, które mogą stać się wzorcem rozwojowym. Bodziec konkurencyjności regionalnej i niechęć do pozostawania w tyle przyczyniają się często do przyspieszenia działań aktywizujących władze samorządowe do rozwoju turystycznego (Szostak, 2004: 67–72).

Co istotne dla gminnych i powiatowych władz samorządowych, rozwój turystyki i realizacja inwestycji turystycznych sprzyjają również działaniom dywersyfikującym lokalną gospodarkę. Powinny one zostać poprzedzone inwentaryzacją zasobów naturalnych, kulturowych i turystycznych gminy lub powiatu. Inwentaryzacja ta pozwoli następnie przeprowadzić analizę SWOT takiego obszaru pod kątem turystycznym i pomoże wskazać kierunki dalszego rozwoju turystycznego tego regionu. Niewłaściwe byłoby inicjowanie działań proturystycznych, a następnie świadczenie usług turystycznych, które nie spełnią potrzeb turystów. Pożądane jest, aby władze samorządowe zachęcały lokalnych przedsiębiorców i społeczności do aktywnego angażowania się w działania prorozwojowe i proturystyczne. Brak chęci lub niezrozumienie problemu przez lokalnych przedsiębiorców może przyczynić się do porażki tego przedsięwzięcia. Działania proturystyczne w wielu gminach i powiatach powinny stanowić element długofalowej strategii rozwoju regionalnego i lokalnego.

Zarządzanie lokalną turystyką jako sektorem gospodarczym wiąże się z realizacją szeroko rozumianej polityki turystycznej jako zespołu ukierunkowanych działań i narzędzi (w tym również strategii i różnego rodzaju planów). Polityka turystyczna, jako pojęcie szersze niż zarządzanie, obejmuje nie tylko działania ściśle związane z turystyką, ale również takie, które mają jakikolwiek związek z rozwojem tego sektora i które są wykorzystywane w tymże zarządzaniu. Jest to więc zespół działań regulujących procesy mające miejsce w turystyce i z nią związane.

Istotą lokalnej polityki turystycznej jest m.in. kształtowanie lokalnego systemu podaży turystycznej. Głównym problemem jest wykreowanie lokalnych produktów turystycznych, które byłyby bezpośrednio kojarzone z określonym miejscem. Działania związane z tworzeniem produktów turystycznych powinny się wiązać z aktywnością władz lokalnych (w tym lokalnych organizacji turystycznych). Obszar turystyczny, np. gminę lub powiat jako produkt, można analizować na kilku poziomach. Tworzą je:

- dziedzictwo – zasoby obszaru niezwiązane genetycznie z rozwojem turystyki, istniejące od zawsze, przekazywane z pokolenia na pokolenie, ale tworzące tę część potencjału rozwojowego obszaru, dzięki któremu w ogóle możliwy jest rozwój turystyki, np. przyroda, kultura, historia, gospodarka, kapitał ludzki,
- infrastruktura – zasoby obszaru związane z rozwojem turystyki, uzupełniające elementy pierwotne, uatrakcyjnijające ofertę turystyczną, np. baza noclegowa, gastronomiczna, paraturystyczna, a także różnego rodzaju inwestycje będące pośrednim efektem napływu turystów (poprawa dostępności komunikacyjnej regionu, muzea, wystawy, wydarzenia),
- wartość dodana – atrybuty obszaru przynoszące określoną satysfakcję psychiczną turystom, w przypadku braku unikalnego dziedzictwa czy infrastruktury umożliwiają odróżnienie obszaru od sąsiednich terenów, których oferta jest bardzo podobna lub wręcz identyczna (np. miejscowości nadmorskie), najważniejsze elementy symboliczne tworzą:
  - aktualny wizerunek miejsca i funkcjonujące na jego temat stereotypy,
  - pomysł na produkt, czyli główna idea spajająca wszystkie działania w zakresie turystyki na danym terenie,

- elementy programu identyfikacji produktu: nazwa, logo, slogan reklamowy, dźwięk, zakres i kontekst działań promocyjnych,
- tożsamość marki – wyjątkowe wartości, cechy, które powinny być trwale kojarzone z obszarem, a docelowo mają stać się częścią wizerunku całego terenu,
- organizacja i zarządzanie – wszelkie struktury i działania pozwalające funkcjonować powyższym elementom jako produkt turystyczny (Stasiak, Włodarczyk, 2003: 26).

PLANOWANIE JAKO FUNKCJA ZARZĄDZANIA NA POZIOMIE LOKALNYM

Planowanie jest podstawową i pierwotną funkcją zarządzania, niezależnie od tego, czy dotyczy to podmiotów biznesowych (komercyjnych, głównie firm), czy też innego rodzaju podmiotów – głównie jednostek samorządu terytorialnego różnego szczebla. Planowanie, aby było skuteczne, powinno być bliźniaczo skorelowane z inną funkcją zarządzania, a mianowicie z kontrolą. Dlatego też każdy dobry i skuteczny plan powinien uwzględniać narzędzia weryfikacyjne, kontrolne lub wdrożeniowe, zanim rozpocznie się procedura wdrażania go w życie. Wiele strategii ma moduły monitorowania ich wdrażania, co ma w praktyce zwiększyć skuteczność osiągania przyjętych założeń. Jest to jeden z istotniejszych czynników determinujących realizację lokalnych strategii rozwoju turystyki (Głąbiński, Szostak, Zalewski, 2016).

Planowanie w swojej istocie podnosi skuteczność działania i racjonalizuje dalsze funkcje zarządzania (m.in. organizowanie). Szczególne znaczenie planowania jest widoczne w przypadku analizy różnych aspektów rozwojowych jednostek samorządu terytorialnego, w szczególności w gminach. Proces planowania w gminach ma różne przyczyny i funkcje. Z jednej strony władze lokalne planują działania lub określony rozwój, gdyż wymaga tego ustawa lub inne dokumenty prawne, a z drugiej strony – gminy, które chcą się rozwijać w sposób ukierunkowany, powinny planować metodę eksploatacji swoich zasobów, na bazie których zamierzają np. rozwijać jakieś formy gospodarowania lub aktywności gospodarczej (Szostak, 2016).

Na władzach gminy spoczywa obowiązek aktywnego sterowania różnymi procesami lokalnego rozwoju przede wszystkim przez działania regulacyjne, inicjujące, organizujące oraz stymulująco-rozwojowe. W związku z tym władze gminne powinny stosować nowoczesne narzędzia zarządzania (w tym strategicznego) oraz aktywnie oddziaływać na skalę i tempo rozwoju zawiadywanego przez siebie obszaru, m.in. przez skuteczne planowanie. Skuteczne zarządzanie wymaga stosowania koncepcji zarządzania strategicznego (m.in. opracowywanie strategii rozwoju lokalnego, strategii rozwoju konkretnej dziedziny gospodarki np. turystyki).

Dzięki skutecznemu i efektywnemu planowaniu w dziedzinie turystyki gmina może jak najlepiej wykorzystać własne walory i zasoby turystyczne w dłuższej perspektywie. Podstawą rozwoju turystyki jest właściwe wykorzystanie własnego (endogenicznego) potencjału. Działania strategiczne w kwestii turystyki pozwalają na kształtowanie turystycznych procesów rozwojowych gminy i rozwiązywanie zdefiniowanych problemów w długim horyzoncie czasu. Dzięki planowaniu strategicznemu gospodarki turystycznej gminy można uzyskać maksymalne wykorzystanie endogenicznych czynników lokalnego rozwoju (głównie walorów naturalnych i antropogenicznych) oraz miejscowych podmiotów gospodarczych i mieszkańców. Kluczowym aspektem przy tego typu działaniach jest stan wiedzy władz danej gminy na temat korzyści z rozwiązywania

problemów rozwojowych w oparciu o usługi, w tym turystyczne, oraz determinacja w praktycznym stosowaniu procesu planowania (Ziółkowski, 2015).

Planowanie w praktyce działania władz lokalnych odnosi się do dwóch podstawowych płaszczyzn:

- płaszczyzny aspektów i zasobów twardych gminy, na które składają się m.in. kontrola kosztów, planowanie i alokacja zasobów (np. endogenicznych), wyznaczenie odpowiednich celów do realizacji, zapotrzebowanie na kapitał itp.; w większości przypadków strategię rozwoju turystyki odnoszą się do zagospodarowania tego typu zasobów będących w posiadaniu gminy i znajdujących się na jej terenie;
- płaszczyzny aspektów miękkich gminy, w skład których wchodzi przede wszystkim funkcja motywująca, czyli plan dający motywację do działania (władzom lokalnym, odpowiedzialnym za wdrażanie planów osobom i organizacjom lokalnym, mieszkańcom gminy), zaspokajający potrzebę wysiłków i starań; sprawne działanie na poziomie lokalnym wymaga najczęściej skutecznego i odpowiedniego planu działania; gdy gmina chce się rozwijać w jakiejś sferze, powinna mieć plan, który najczęściej jest najlepszym motywatorem do działania; plan służy nie tylko do tego, aby osiągnąć zamierzone cele, ale również staje się narzędziem przetrwania w konkurencyjnym i coraz bardziej nieprzewidywalnym otoczeniu rynkowym (Jarmuż, Tarasiewicz, 2017: 192–204).

CHARAKTERYSTYKA POTENCJAŁU ENDOGENICZNEGO GMINY MORYŃ JAKO PODSTAWA REALIZACJI TURYSTYCZNEJ FUNKCJI USŁUGOWEJ

Gmina Moryń położona jest w południowo-zachodniej części województwa zachodniopomorskiego, na pograniczu Pojezierza Myśliborskiego i Równiny Gorzowskiej. Leży ona w granicach administracyjnych powiatu gryfińskiego i sąsiaduje z następującymi gminami: Cedynia, Chojna, Trzcińsko-Zdrój i Mieszkowice. Charakteryzuje się bogatymi zasobami środowiska przyrodniczego i kulturalnego. Gmina Moryń obejmuje 18 miejscowości oraz 9 sołectw: Gądnio, Witnicę, Bielin, Stare Objezierze, Nowe Objezierze, Kłępicz, Przyjezierze, Dolsko, Mirowo. Moryń jest siedzibą władz gminy. Brak zakładów przemysłowych oraz brak przekroczenia wartości dopuszczalnych dla dwutlenku siarki, dwutlenku azotu pyłu zawieszonego PM10 (wyjątkiem jest benzo(a)piren, którego wartość przekracza dopuszczalne normy) sprawia, że gmina jest ekologicznie czysta. Sąsiedztwo Cedyńskiego Parku Krajobrazowego wraz z mocno urozmaiconym krajobrazem polodowcowym sprawia, że Moryń i cała gmina należy według znawców tejsze tematyki do najpiękniej położonych miast tej części Pomorza Zachodniego.

Moryń zachował średniowieczny układ urbanistyczny, pełen wieniec murów obronnych, domy ryglowe z XVIII i XIX wieku. Najcenniejszy obiekt architektury romańskiej na Pomorzu Zachodnim to granitowa bazylika z XII wieku. W 1874 roku w południowo-zachodniej części miasta dr Ch.F. Koch ufundował dom opieki dla dzieci, który funkcjonuje do dziś (przed zakładem wychowawczym postawiono popiersie fundatora).

Ślady przeszłości, i tej odległej z okresu średniowiecza, i nowszej z XIX i początku XX wieku, odnaleźć też można w większości wsi położonych w obrębie gminy. W Bielinie, Dolsku, Kłępiczu, Mirowie, Przyjezierzu, Starym i Nowym Objezierzu, Witnicy zachowały się kamienne świątynie z XIII i XIV wieku. W Gądnio i Przyjezierzu przetrwały

stare klasyczne siedziby rodów związanych z dziejami Morynia, a wraz z nimi duże parki, które zachowały się również w Bielinie, Witnicy, Mirowie i Przyjezierzu.

Gmina Moryń jest regionem o największej jeziorności w całym powiecie gryfińskim (49% powierzchni gminy stanowią akweny). Ukształtowanie terenu jest silnie urozmaicone, co przy niewielkiej lesistości (27,3% – po Gryfinie najmniej w powiecie) sprawia, że krajobraz jest bardzo bogaty w punkty widokowe (pięć). Na terenie gminy Moryń naliczono aż 52 pomniki przyrody (najwięcej w powiecie) i 32 pomnikowe głazy narzutowe. Gmina obfituje w cenne walory geologiczne i geomorfologiczne, związane z zachowanymi formami polodowcowymi i dużą liczbą głazów narzutowych. Większą część gminy obejmuje teren geoparku – rejonu, w którym szczególna uwaga skierowana jest na walory geologiczno-geomorfologiczne.

W samym Moryniu w ramach współpracy transgranicznej istniejącego geoparku „Kraina polodowcowa nad Odrą” funkcjonuje: aleja gwiazd plejstocenu (10 tablic przedstawiających ssaki epoki lodowcowej), centrum geoparku (odremontowany budynek obok ratusza miejskiego) wraz z wystawą prezentującą przeszłość geologiczną regionu, lapidarium olbrzymich głazów narzutowych zebranych z najbliższej okolicy.

Gmina Moryń jest rejonem występowania kamiennych budowli średniowiecznych (świątyń oraz budowli fortyfikacji miejskich w Moryniu). Spośród 10 zabytkowych kościołów w gminie 9 powstało w XIII i XIV wieku z kamieni polnych. Dwa z nich (w Moryniu i Dolsku) mają w portalu ciosy granitowe z zachowanym znakiem szachownicy. W gminie Moryń zanotowano także największą liczbę zachowanych (również jako ruina) założeń zamkowych, pałacowych i dworskich w całym powiecie (pięć obiektów – ruina w Przyjezierzu, w Bielinie, Witnicy, Gądnie i ruiny zamku w samym Moryniu).

Warto podkreślić, że gmina Moryń dość mocno promuje swoje walory kultury niematerialnej, tworząc szlak tematyczny związany z lokalnymi legendami (szlak legend moryńskich). Gmina ma największy z całego powiatu gryfińskiego zasób tradycyjnych opowiadań, legend i historii związanych z obiektami i miejscami (centralne miejsce zajmuje legenda o Raku, młodym morynianinie, który uratował miasto i zginął z rąk najeźdźcy, a w ciepłe, letnie noce wychodzi z jeziora pod postacią wielkiego skorupia-ka; motyw z rakiem był wykorzystywany np. na przedwojennych pocztówkach). Dumą gminy Moryń jest jeden z najstarszych kościołów województwa zachodniopomorskiego – kościół pw. Świętego Ducha – romańsko-gotycka świątynia zbudowana według podań w miejscu dawnej świątyni Światowida. Dzięki temu, że Moryń uniknął zniszczeń w czasie II wojny światowej, zachował się w mieście średniowieczny układ urbanistyczny i prawie pełny obwód miejskich murów obronnych, które otaczają miasto kołem o średnicy około 300 m.

Gmina Moryń ma długą tradycję turystyczną i dobrze zagospodarowaną przestrzeń. Znajduje się tu jeden hotel oraz siedem ośrodków i pensjonatów, jak również gospodarstwa agroturystyczne. Baza gastronomiczna reprezentowana jest przez osiem lokali o różnym standardzie i ofercie. Nad jeziorem Morzycko działają również: kąpielisko, miejsca wykorzystywane do kąpieli, wyciąg do wakeboardingu oraz wypożyczalnia sprzętu. Do bazy turystycznej zaliczyć także należy stadniny koni i ośrodki jazdy konnej (dwa obiekty). Przez teren gminy przechodzą dwa znakowane szlaki piesze i dwa rowerowe. Funkcjonują tu również szlaki tematyczne, w tym najważniejszy z punktu widzenia rozwoju turystycznego gminy – geologiczny, związany z geoparkiem, i tematyczny szlak legend moryńskich.

Większość gminy Moryń, tj. około 80%, leży w otulinie Cedyńskiego Parku Krajobrazowego, a pozostała część, tj. około 20%, należy do samego parku. Dzięki temu gmina ma ponadlokalne i regionalne walory przyrodnicze. Gmina leży na zachodnim skraju makroregionu Pojezierze Zachodniopomorskie i mezoregionu Pojezierze Myśliborskie. Dominuje tu krajobraz morenowy ukształtowany przez ostatnie zlodowacenie.

Największym przyrodniczym skarbem gminy jest jezioro Morzycko, jedno z najgłębszych jezior w Polsce (58,5 m – kryptodepresja). Oprócz tego gmina obfituje w jeziora o średniej i małej powierzchni.

Obszar wokół Morynia cechuje urozmaicony krajobraz dzięki wzgórzom, jeziorom i malowniczym zabudowaniom wiosek. Centralnie położone, duże jezioro Morzycko tworzy wraz z otaczającymi wzniesieniami, lasami i zabudową Morynia malowniczy widok. Przed wojną była to miejscowość o charakterze uzdrowskim.

Pod względem geobotanicznym teren gminy zaliczany jest do krainy Pojezierze Pomorskie, okręgu Myśliborskiego (północna część gminy) i krainy: Pomorski Południowy Pas Przejściowy, okręg Brzeg Pradoliny Noteckiej (część południowa gminy). Położenie na granicy dwóch krain geobotanicznych daje ogromne bogactwo roślinne gminy. Spotykamy tu zarówno element atlantycki, jak np. kłoc wiechowata, lasy z dużym udziałem buka, jak i typowe bory sosnowe. Lasy tego typu nadają się do rekreacji i są stosunkowo odporne na antropopresję.

Jezioro Morzycko, o powierzchni lustra wody 342,7 ha, jest siedliskiem m.in. sielawy, ryby charakterystycznej dla jezior bardzo czystych. Duże obszary dna porastają rzadkie już zespoły lilii wodnych z grążelem żółtym, grzybieniem białym oraz bardzo rzadkim grzybieniem północnym. Dla ochrony najcenniejszych fragmentów tych zbiorowisk planowane jest uznanie ich za stanowiska florystyczne (w Moryniu, u ujścia rzeki Słubii i w Starym Objezierzu).

Rzeka Słubia to czysty, bystro płynący potok przepływający przez Morzycko, o czym świadczy występowanie tu pstrąga potokowego oraz rzadkiego gatunku krasnorostu: *Hildenbrandia rivularis* (*hildenbrandia* rzeczna). Koryto cieku porastają także kolonie słodkowodnych gąbek i mszywiołów. W założeniach Cedyńskiego Parku Krajobrazowego jest utworzenie tu rezerwatu przyrody.

Niezapomnianych wrażeń dla pływaków dostarczą podwodne łąki i ogromne, przypominające rafy koralowe kolonie gąbek występujące w południowej części Morzycka oraz na Jeziorze Bielińskim Dużym.

W gminie Moryń doskonałe warunki znajdują ornitolodzy, obserwatorzy i miłośnicy ptaków. Na południowym zachodzie gminy znajduje się wyjątkowo cenny kompleks śródleśnych jezior eutroficznych, projektowany rezerwat przyrody Łabędzin o powierzchni 11 ha. Swoje ostoje mają tu rzadkie gatunki ptaków, jak: bączek, wodnik, cyraneczka, bąk, perkoz, płaskonos, błotniak stawowy czy kureczka zielonka.

STRATEGIA ROZWOJU GMINY MORYŃ DO 2022 ROKU JAKO NARZĘDZIE DZIAŁAŃ PROTURYSTYCZNYCH I KREOWANIA NOWYCH PRODUKTÓW USŁUGOWYCH¹

Jak wspomniano we wprowadzeniu do artykułu, jednym z najważniejszych narzędzi rozwoju lokalnego w oparciu m.in. o rozwój produktów turystycznych bazujących na endogenicznych zasobach stała się *Strategia rozwoju gminy Moryń do 2022 roku*,

¹ Podrozdział napisany na podstawie: *Strategia...* (2019).

której opracowanie w 2015 roku zleciły, a następnie wdrożyły ją gminne władze samorządowe. Strategia ta w znacznej mierze specjalizuje gminę Moryń jako gminę usługową z dominującą funkcją turystyczną, opartą na walorach jeziora Morzycko i innych dobrach przyrodniczych oraz kulturowych. Poprzednia strategia, tj. strategia rozwoju gminy Moryń z 2007 roku, za cel strategiczny stawiała wszechstronny rozwój gminy poprzez wykorzystanie miejscowych walorów krajobrazowo-kulturowych, bazy turystycznej, arealu urodzajnych gruntów ornych oraz potencjału zintegrowanej społeczności. Gmina nie miała, jak obecnie, głównie charakteru turystycznego, ale przede wszystkim turystyczno-rolny, odnoszący się w zdecydowanej części do tradycji rolnych (dominujących przed 2007 rokiem). Na podstawie analizy dokumentów sprzed 2007 roku oraz dwóch strategii – tej z 2007 roku i obecnej – można zauważyć świadomą i ukierunkowaną ewolucję gminy Moryń i jej władz w sferze gospodarczo-usługowej od charakteru typowo rolniczego, poprzez turystyczno-rolny do usługowo-turystycznego, z dużym naciskiem na potrzeby tworzenia infrastruktury niezbędnej do świadczenia usług turystycznych opierających się na endogenicznym potencjale i wysokiej atrakcyjności turystycznej.

Strategia rozwoju gminy Moryń do 2022 roku wskazała kluczowe problemy rozwoju związane z turystyką, a które koncentrują się na dwóch kwestiach, tj. rozwoju gospodarczym i potencjale turystycznym. Niski poziom rozwoju gospodarczego objawia się przede wszystkim:

- niewystarczającą liczbą inwestorów turystycznych,
  - brakiem mikroprzedsiębiorczości opartej na turystyce,
  - niskim poziomem zamożności mieszkańców gminy,
  - brakiem wiary w sukces biznesu turystycznego.
- Niewykorzystany potencjał turystyczny gminy odnosi się do:
- funkcjonowania niewykorzystanych turystycznie i gospodarczo dawnych ośrodków turystycznych, gruntów proturystycznych,
  - niewykorzystania w pełni potencjału obiektów historycznych,
  - niepełnego rozwoju bazy turystycznej gminy i infrastruktury na podstawie zasobów przyrodniczych i kulturowych,
  - występowania wysokiej sezonowości w lokalnej branży turystycznej (obsługa turystyczna koncentruje się głównie w miesiącach letnich),
  - braku zintegrowanych działań zmierzających do kreacji markowych lokalnych i regionalnych produktów turystycznych.

Turystyka potwierdziła swoje strategiczne miejsce w rozwoju społeczno-gospodarczym gminy Moryń przede wszystkim w postaci umiejscowienia jej wizji i misji. Wizja gminy przedstawia się następująco: „Gmina Moryń to atrakcyjne miejsce do inwestowania i rozwijający się rynek pracy, dysponująca przyjazną infrastrukturą społeczną i techniczną, posiadająca utrwaloną pozycję na rynku usług turystycznych, stanowiących ważne źródło dochodów mieszkańców ceniących sobie wysoką jakość życia”. Z kolei misja gminy brzmi: „Wszechstronny rozwój gminy Moryń poprzez wykorzystanie miejscowych walorów krajobrazowo-kulturowych, bazy turystycznej oraz potencjału zintegrowanej społeczności gminy”.

Zakładając, że władze gminy, realizując strategię rozwoju społeczno-gospodarczego, dążą do rozwoju gospodarki turystycznej, bazującej na potencjale walorów naturalnych i antropogenicznych (w tym kulturalnych), można określić kilka celów strategicznych w zakresie turystyki. Są to mianowicie:

- wspomaganie rozwoju turystyki i promocja oferty turystycznej gminy,
- tworzenie szerokiej oferty turystycznej i współpraca w tym zakresie z ościennymi gminami,
- tworzenie i rozbudowa infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej,
- instytucjonalne wspieranie rozwoju turystyki.

Na podstawie przeprowadzonej analizy SWOT (jako część analityczna strategii) można stwierdzić, że najmocniejszymi stronami gminy Moryń są:

- trwała ochrona wybitnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych gminy w obszarze i otulinie Cedyńskiego Parku Krajobrazowego,
- posiadanie produktów turystycznych oraz walorów naturalnych i antropogenicznych o znaczeniu ponadgminnym, np. geopark, jezioro Morzycko.

Walory środowiska przyrodniczego oraz walory kulturowe i historyczne stanowią silną przesłankę rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Moryń, w tym w zakresie preferowanej przez władze turystyki, w szczególności w obszarze realizacji strategii. Walory te powinny być wykorzystywane i odpowiednio zagospodarowane, jako stymulator rozwoju, np. w zakresie przyciągania inwestorów, rozwijania lokalnej przedsiębiorczości i sprzedawania produktów gminnych na zewnątrz (tj. promowanie eksportu turystycznego i aktywne przyciąganie turystów, wydłużanie sezonu turystycznego, stopniowe podnoszenie zamożności mieszkańców, kreowanie stałych i całorocznych miejsc pracy i zmniejszanie bezrobocia).

Z kolei najbardziej niepokojącymi, słabymi stronami o charakterze turystycznym, które uwidoczniły się w gminie Moryń okazały się:

- słabe lub niewystarczające zagospodarowanie turystyczne (np. jezior i rzek) dla rozwoju różnych form turystyki, w tym dekapitalizacja części obiektów turystycznych i kulturowych,
- sezonowość popytu i ruchu turystycznego.

Mimo istotnych walorów przyrodniczych i kulturowych Morynia oraz korzystnej konfiguracji przestrzennej ich rozmieszczenia – słabością obszaru jest również brak odpowiedniej bazy do rozwoju różnych form turystyki, zwłaszcza w rejonach o dużym potencjale przyrodniczo-kulturowym (okolice jeziora Morzycko). Oczywiście w wyniku rozwijających się procesów gospodarczych powstają pojedyncze obiekty świadczące wybrane usługi z tego sektora (noclegowe czy też gastronomiczne) – jednak pełne wykorzystanie turystyczne potencjału gospodarczego gminy Moryń jest nadal utrudnione.

Do najistotniejszych szans rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Moryń zaliczyć można:

- rozwój współpracy gospodarczej i społecznej w obszarze przygranicznym i w aspekcie transgranicznym,
- dostępność funduszy strukturalnych Unii Europejskiej i z innych źródeł na rozwój społeczno-gospodarczy,
- rozwój alternatywnych, pozarolniczych źródeł utrzymania mieszkańców wsi (np. agroturystyka, produkcja i handel kulinariami),
- postępujący rozwój ekonomiczny regionów transgranicznych.

Natomiast najważniejszymi zagrożeniami, z jakimi należałoby walczyć i je niwelować, są:

- duże obciążenie gminy realizacją narzuconych ogólnie zadań własnych (brak środków na inne zadania, np. rozwój lokalnej gospodarki turystycznej),

- występujący wśród mieszkańców mniejszych gmin i powiatów (najczęściej konserwatywnych, monogospodarczych) opór przed zmianami społeczno-gospodarczymi.

Przedstawiona analiza rozwoju turystycznego gminy Moryń wskazuje na znaczny potencjał rozwojowy gminy, zwłaszcza w obszarze gospodarki turystycznej. Moryń ma duży potencjał rozwojowy, w tym turystyczny (np. dzięki lokalizacji w strefie transgranicznej, dużemu zaangażowaniu władz lokalnych w rozwój turystyki i poszukiwaniu dróg rozwoju), przy czym widoczny jest pewien niedorozwój w zakresie funkcjonowania na terenie gminy infrastruktury turystycznej, przede wszystkim bazy noclegowej oraz gastronomicznej. Niedorozwój ten, jeśli nie będzie niwelowany, może doprowadzić do pogłębienia się różnic między silnymi i słabymi stronami, z przewagą tych drugich.

Wiele słabych stron wynika z niedorozwoju infrastruktury ogólnej. Posiadanie określonych walorów turystycznych (np. jezioro Morzycko, parki krajobrazowe) i antropogenicznych (historycznych i kulturowych) oraz atrakcyjna lokalizacja całej gminy (strefa przygraniczna) nie stanowią jeszcze o odniesieniu sukcesu społeczno-gospodarczego. Bardzo ważne są inwestycje drogowe, zwiększenie dostępności komunikacyjnej oraz kreowanie działań proturystycznych, których efektem jest powstawanie infrastruktury turystycznej i sportowej typu szlaki rowerowe, punkty widokowe, punkty informacji turystycznej. Końcowym elementem powinny być działania komercjalizujące w postaci markowych produktów turystycznych promowanych w zintegrowany sposób.

Zaplanowane na najbliższe lata działania proturystyczne w gminie Moryń mają doprowadzić do uzyskania infrastruktury tworzącej kulturowy produkt turystyczny oraz wprowadzić ów produkt do obrotu gospodarczego (jego skomercjalizowanie poprzez m.in. rozwój usług turystycznych). Działania bezpośrednio związane z produktem swoim zasięgiem obejmują historyczny obszar miasta, warowny gród z podzamczem i łączący je trakt. Tworzą potencjał infrastrukturalny i instytucjonalny produktu. Największa kosztowo, a jednocześnie niezbędna dla produktu jest rekonstrukcja historyczna grodu zamkowego i podzamcza, która warunkuje wyznaczenie szlaku dydaktycznego, stanowiącego oś produktu.

Działania pośrednie porządkują przestrzeń wokół produktu i tworzą jego związki z innymi produktami turystycznymi. Wszystkie są wobec siebie komplementarne. Realizowane będą przez różne podmioty: lokalny samorząd, gestorów usług turystycznych, gestorów usług okołoturystycznych. Część zadań, szczególnie tych związanych z przygotowaniem kwater dla turystów w mieście w obrębie murów, może być realizowana przez właścicieli nieruchomości (mieszkańców). Działania związane z promocją i obsługą produktu tworzą możliwości włączenia w proces tworzenia i obsługi produktu lokalnych stowarzyszeń. Działania związane z rewitalizacją tkanki miejskiej i porządkowaniem przestrzeni architektonicznej realizowane będą we współpracy z uczelniami.

PODSUMOWANIE

Rozwój i planowanie turystyki na poziomie lokalnym, zwłaszcza gminnym, wymaga od lokalnych władz myślenia i działania nieoperacyjnego, tj. nie z sezonu na sezon, ale w dużej mierze strategicznego, czego przykładem powinien być dobrze opracowany plan rozwojowy gminy lub też poświęcona turystyce strategia (Szostak, 2017). Proces długoletniego planowania (zwłaszcza o charakterze strategicznym, jak pokazała gmina

Moryń) w obszarze rozwoju lokalnej usługowej gospodarki turystycznej pozwala na wskazanie wielu praktycznych korzyści i efektów dla poszczególnych gmin, a mianowicie pozwala na:

- identyfikację podstawowych oraz kluczowych problemów rozwojowych lokalnych gospodarek i społeczności;
- identyfikację strategicznych turystycznych potencjałów rozwojowych danej gminy;
- dokładną inwentaryzację turystycznego potencjału endogenicznego gminy (jakie konkretnie zasoby ma dany obszar i do czego mogą służyć);
- identyfikację kluczowych turystycznych szans i zagrożeń rozwojowych;
- skoordynowanie i ukierunkowanie działań wszystkich uczestników procesów rozwojowych gminy (władz, społeczności i lokalnego biznesu) wokół powyższych uwarunkowań i wyznaczonych celów do realizacji;
- wskazanie narzędzi niezbędnych do realizacji przedsięwzięć turystycznych uznanych za najważniejsze dla rozwoju lokalnego;
- koordynację w czasie i przestrzeni owych przedsięwzięć poprzez identyfikację głównych centrów rozwojowych i przypisanie im czasowych ram realizacji;
- integrację tej dominującej części społeczności lokalnej wokół wizji i szczegółowych koncepcji rozwoju lokalnego oraz wspólnych działań na jej rzecz (Sztando, 2015: 106–107).

Dlatego też opracowywanie i wdrażanie lokalnej usługowej strategii rozwoju opartej na turystyce powinno przyczyniać się do:

- wskazania obszarów działalności turystycznej, zapewniających największe lokalne korzyści społeczno-gospodarcze,
- zrozumienia, dlaczego różne inicjatywy w różnych obszarach działalności turystycznej przyniosły sukces rynkowy lub niepowodzenie,
- wskazania, jakich kwalifikacji i zasobów endogenicznych brakuje na lokalnym rynku turystycznym lub są one niewystarczające,
- wskazania grup docelowych turystów, o których najbardziej trzeba się troszczyć, i którzy będą beneficjentami rozwoju lokalnego turystycznego produktu usługowego,
- tworzenia lokalnych produktów turystycznych na bazie potencjału endogenicznego (Szostak, Zalewski 2017).

Wszystkie działania związane z planowaniem rozwoju lokalnego produktu turystycznego wpływają bezpośrednio na wykorzystanie potencjału endogenicznego (głównie kulturowego i przyrodniczego), którego różnorodne zasoby przyporządkowują jednemu celowi, jakim jest rozwój turystyczny gminy, i w innowacyjny sposób przekształcają je w spójny, jednorodny produkt usługowy. Mimo tego, że gmina bezpośrednio nie świadczy usług turystycznych, to jednak może aktywnie współuczestniczyć w oferowaniu produktu turystycznego obszaru (np. poprzez planowanie i tworzenie niezbędnej gminnej infrastruktury turystycznej) i wpływać na ruch turystyczny, co powinno wywoływać określone konsekwencje dla lokalnego życia społeczno-gospodarczego mieszkańców, tj. tworzenie miejsc pracy (Majewska, 2012: 36).

Żeby takie działanie było skuteczne, potrzebne jest właściwe planowanie na poziomie centralnym, tj. gminnym, a niekiedy również powiatowym i wojewódzkim. Jak pokazuje praktyka, wiele gmin planuje swój rozwój, opracowując, a następnie wdrażając strategię rozwoju społeczno-gospodarczego z turystyką uwzględnioną w misji

(przykład gminy Moryń) lub decyduje się na opracowanie konkretnej strategii rozwoju turystyki (przykład powiatu gryfińskiego czy też gminy Karlino).

Podsumowując, można stwierdzić, że na przykładzie gminy Moryń widoczne jest określone i ukierunkowane działanie proturystyczne, którego celem jest:

- w pełni wykorzystać istniejący potencjał w postaci wybitnych walorów przyrodniczo- krajobrazowych gminy (głównie jezioro Morzycko);
- w nowy sposób i w pełni wykorzystać potencjał dziedzictwa kulturowego gminy;
- w pełni wykorzystać potencjał tkwiący w zbieżności charakterów istniejących i planowanych do utworzenia ofert turystycznych i możliwości zbudowania – przy współpracy kilku podmiotów – dużego produktu turystycznego, który będzie tworzył wewnętrzne impulsy rozwoju dla gminy;
- w pełni wykorzystać potencjał wynikający z powiązań z innymi produktami turystycznymi o charakterze regionalnym, zlokalizowanymi w sąsiedztwie (m.in. trasa rowerowa pojezierna/tysiąca jezior, szlak samochodowy zachodniopomorskie pojezierza), co będzie tworzyło dodatkowe, zewnętrzne impulsy rozwoju dla gminy i regionu.

Budowa usługowego produktu turystycznego, w kontekście powyższych uwarunkowań i związków, w znaczący sposób może przyczynić się do pobudzenia społeczno-gospodarczego gminy i regionu oraz zwiększać potencjał powstawania nowych miejsc pracy i prowadzić do poprawy dostępności rynku pracy, zarówno w skali lokalnej, jak i w regionie województwa zachodniopomorskiego. Działaniom *stricte* turystycznym muszą jednocześnie towarzyszyć inne działania infrastrukturalne, mające wpływ na jakość prowadzenia działalności turystycznej na terenie gminy (np. gospodarka wodno-ściekowa, lokalne drogi).

Literatura

References

- Głąbiński, Z., Duda, T., Szostak, D. (2017). *Strategia rozwoju turystyki dla gminy Karlino do 2025 roku*. Karlino.
- Głąbiński, Z., Szostak D., Zalewski, T. (red.) (2016). *Strategia rozwoju turystyki na poziomie lokalnym. Przykład powiatu gryfińskiego*. Warszawa: CeDeWu.
- Grabowska, A. (2016, 15 marca). *Lokalna gospodarka turystyczna a rozwój regionów*. Pozyskano z www.ue.katowice.pl
- Jarmuż, S., Tarasiewicz, M. (2017). *Alfabet mitów menadżerskich, czyli o pułapkach bezrefleksyjnego działania*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Majewska, J. (2012). *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu funkcji turystycznej gminy*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Rapacz, A., Jaremen, D.E. (2009). Oddziaływanie samorządu lokalnego na rozwój turystyki i branży turystycznej w wybranych gminach powiatu jeleniogórskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 46.
- Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2003). Produkt turystyczny – miejsce. *Turyzm*, 1. Za: J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk. (2005). *Produkt turystyczny. Pomysł – organizacja – zarządzanie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Strategia rozwoju gminy Moryń na lata 2016–2022* (2019, 15 kwietnia). Urząd Miejski w Moryniu. Pozyskano z <http://bip.moryn.pl/strony/5600.shtml>
- Szostak, D. (2004). Rola lokalnej polityki turystycznej w tworzeniu i promocji markowych produktów turystycznych. W: A. Panasiuk (red.). *Markowe produkty turystyczne*. Szczecin–Niechorze: Katedra Zarządzania Turystyką Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Szostak, D. (2011). Finansowanie inwestycji turystycznych – wybrane zagadnienia. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 666, *Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 19.

- Szostak, D. (2016). Strategia rozwoju turystyki jako narzędzie kreowania lokalnej marki turystycznej na przykładzie powiatu gryfińskiego. *Marketing i Zarządzanie*, 4(45).
- Szostak, D. (2017). Czynniki endogeniczne gminy jako podstawa rozwoju przestrzeni turystycznej na przykładzie gminy Moryń. *Marketing i Zarządzanie*, 1(47).
- Szostak, D., Zalewski, T. (2017). Tworzenie lokalnych produktów turystycznych na bazie potencjału endogenicznego na przykładzie gminy Moryń. *Roczniki Chojeńskie*, 9.
- Sztando, A. (2015). Współczesne bariery zarządzania strategicznego rozwojem lokalnym w Polsce. *Nauki o Zarządzaniu*, 4(25).
- Tokarz, A. (2003). *Ekonomika usług*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Witkowski, K., Starościc, D. (2008). *System infrastruktury społecznej gminy*. Sulechów: Instytut Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
- Ziółkowski, M. (2015) (2018, 24 kwietnia). *Strategiczne zarządzanie rozwojem gminy*. Pozyskano z pressto.amu.edu.pl

Daniel Szostak, dr, Uniwersytet Szczeciński, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki przestrzennej, Zakład Turystyki i Rekreacji. Zainteresowania badawcze: ekonomika turystyki, strategie rozwoju turystyki, hotelarstwo, planowanie w turystyce, finansowanie turystyki, rozwój lokalny i regionalny, turystyka w gospodarce przestrzennej, zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej, funkcjonowanie przedsiębiorstwa turystycznego, zarządzanie ludźmi, komunikacja interpersonalna, skuteczne metody poszukiwania pracy, aktywność przedsiębiorcza studentów oraz osób bezrobotnych.

Daniel Szostak, PhD. Research interests: tourism economics, tourism development strategies, hotel management, tourism planning, tourism financing, local and regional development, tourism in spatial economy, establishing and running a business, tourism company operation, HR management, interpersonal communication, effective job search methods, pro-entrepreneurial activity of students and the unemployed.

ORCID: 0000-0002-2912-2672

Adres/address:

Uniwersytet Szczeciński
Wydział Nauk o Ziemi
Instytut Geografii Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Turystyki
ul. Mickiewicza 16, 70-383 Szczecin, Polska
e-mail: daniel.szostak@usz.edu.pl

DIANA TYRNA

Politechnika Śląska, Gliwice, Polska
Silesian University of Technology, Gliwice, Poland

ŁUKASZ GAWOR

Politechnika Śląska, Gliwice, Polska
Silesian University of Technology, Gliwice, Poland

MAREK MARCISZ

Politechnika Śląska, Gliwice, Polska
Silesian University of Technology, Gliwice, Poland

PIOTR DOLNICKI

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Krakow, Poland

Zmiany rzeźby terenu pod wpływem zwałowisk pogórnich w powiecie mikołowskim

Changes of the Geomorphology of the Area under the Influence of Post-Mining Dumping Grounds in the Mikołów Poviát (Poland)

Streszczenie: Tradycje górnictwa węglowego na Górnym Śląsku datują się na XVI wiek, z którego pochodzą pierwsze wzmianki o wydobywaniu węgla kamiennego w sąsiedztwie Rudy Śląskiej, Katowic i Mikołowa. Intensywny rozwój górnictwa w poprzednich wiekach był nie tylko źródłem zysków ekonomicznych, ale spowodował także wyraźne zmiany w środowisku przyrodniczym regionu. Te zmiany to głównie szkody górnicze w postaci osiadań, zasolenia wód powierzchniowych czy ruchów górotworu oraz przekształcenia wynikające z procesów technologicznych – np. deponowanie odpadów wydobywczych i przerobczycch na zwałowiskach. Celem artykułu jest ocena wpływu deponowania odpadów górniczych na powierzchnię terenu powiatu mikołowskiego, a także przedstawienie zmian w strukturze przemysłu wydobywczego w skali lokalnej. Treść artykułu zawiera opis budowy geologicznej obszaru badań, przedstawienie stopnia przekształcenia powierzchni terenu przez działalność górnictw, ocenę wpływu deponowanych odpadów na rzeźbę terenu i środowisko przyrodnicze, a także ocenę stanu rekultywacji opisywanych obiektów. Na podstawie badań wykonano przekroje obrazujące wpływ deponowania odpadów na powierzchnię terenu. Zmiany struktury przemysłu wydobywczego w skali lokalnej przedstawiono na przykładzie odzysku węgla z jednego ze zwałowisk, usytuowanego w północnej części powiatu mikołowskiego.

Abstract: The traditions of coal mining in Upper Silesia date back to 16th century, with the first mentions about coal extraction in the neighbourhood of Ruda Śląska, Katowice and Mikołów. Strong development of mining through centuries was not only the source of economic gains, but also the cause of significant changes in the natural environment of the region. Such changes are mainly various types of damage, e.g. subsidence, water salinity, rock mass disruptions, as well as changes resulting from the technological process – i.e. post-mining dumping grounds. The aim of this article is to assess the impact of the deposition of mining waste and its effects on the terrain of Mikołów poviát and show the changes of the structure of extractive industry in the local scale. The subject field consists of defining the localisation and geological structure of the study area, expressions of degradation of the terrain caused by mining activity, assessment of the impact of mining waste tipping on the terrain and natural environment and evaluation of the reclamation state of degraded areas. As a result of the research, a geomorphological profile has been made. The changes of the

structure of extractive industry in the local scale is exemplified on the case study of recovery of coal from one dump in the northern part of Mikołów powiat.

Słowa kluczowe: Górnośląskie Zagłębie Węglowe; odpady pogórnice; powiat mikołowski; zwałowiska pogórnice

Keywords: Mikołów powiat; mining wastes; post-mining dumping grounds; Upper Silesian Coal Basin

Otrzymano: 29 grudnia 2018

Received: 29 December 2018

Zaakceptowano: 28 kwietnia 2019

Accepted: 28 April 2019

Sugerowana cytacja/Suggested citation:

Tyrna, D., Gawor, Ł., Marcisz, M., Dolnicki, P. (2019). Zmiany rzeźby terenu pod wpływem zwałowisk pogórnich w powiecie mikołowskim. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 111–123. doi: 10.24917/20801653.332.8

WSTĘP

Tradycje górnictwa węglowego Górnego Śląska sięgają XVI wieku, z którego pochodzi pierwsza wzmianka o wydobywaniu węgla kamiennego na terenie Rudy Śląskiej. Początkowo węgiel wydobywano na potrzeby drobnych zakładów rzemieślniczych i przemysłowych, takich jak kuźnie, cegielnie czy wapienniki. Dopiero udoskonalenie maszyny parowej przez szkockiego inżyniera Jamesa Watta i wykorzystanie jej w różnych zakładach przemysłowych oraz zastosowanie koksu i węgla do wytopu surowki w hutnictwie żelaza zapoczątkowało wyraźny wzrost zapotrzebowania na węgiel. W XIX wieku nastąpił szybki rozwój górnictwa na terenach Górnego Śląska, powstało również wiele kopalń prywatnych, pozostających w rękach górnośląskich magnatów. Eksploatacji nie przerwała nawet II wojna światowa – prowadzili ją Niemcy na potrzeby eksportowe. Silny rozwój górnictwa na przestrzeni wieków stanowił nie tylko źródło ekonomicznych korzyści dla mieszkańców, ale też przyczynę znacznych zmian w środowisku naturalnym regionu. Najczęściej są to takie szkody, jak powstawanie niecek osiadania, zasolenie wód, wstrząsy górotworu, jak również zmiany wynikające z procesu technologicznego – czyli powstawanie zwałowisk odpadów poeksploatacyjnych. Jednakże odpowiednio prowadzona polityka ekologiczna pozwala na niwelację negatywnych efektów poprzez rekultywację terenów pogórnich.

Celem niniejszego artykułu jest ocena wpływu deponowania odpadów górniczych na zmiany rzeźby terenu powiatu mikołowskiego, a także przedstawienie zmian w strukturze przemysłu wydobywczego w skali lokalnej.

Przedmiotem badań są zwałowiska odpadów po górnictwie węgla kamiennego zlokalizowane w powiecie mikołowskim – w miastach Mikołów oraz Łaziska Górne.

W zakres tematyczny artykułu wchodzi określenie lokalizacji oraz budowy geologicznej obszaru badań, przejawów degradacji powierzchni terenu spowodowanych działalnością górnictwem, określenie wpływu składowania odpadów górniczych na rzeźbę terenu i środowisko naturalne oraz stanu rekultywacji terenów zdewastowanych. W rezultacie przeprowadzonych badań wykonany został profil geomorfologiczny uwzględniający wpływ antropopresji na rzeźbę terenu. Zmiany struktury przemysłu wydobywczego w skali lokalnej przedstawiono na przykładzie odzysku węgla z jednego ze zwałowisk usytuowanego w północnej części powiatu mikołowskiego.

POŁOŻENIE OBSZARU BADAŃ

Obszar badań położony jest w południowo-zachodniej części województwa śląskiego, na terenie powiatu mikołowskiego (rycina 1). Pod względem fizycznogeograficznym obszar badań położony jest na Wyżynie Śląskiej, w mezoregionie Wyżyny Katowickiej. Wyżyna znajduje się na wysokości około 250–300 m n.p.m. Najwyższe wzniesienia to: ostaniec Progu Środkowotriasowego – Góra św. Doroty – 382 m n.p.m., Wzgórze Wandy w Katowicach – 357 m n.p.m. i Góra św. Wawrzyńca w Orzeszu – 355 m n.p.m. Wyżyna Katowicka jest jednostką silnie pociętą uskokami tektonicznymi, w jej budowie występują liczne garby, wzgórza i płaskowyże, rozdzielone kotlinami zapadliskowymi. W rzeźbie Wyżyny wyróżnia się przede wszystkim: Płaskowyż Bytomsko-Katowicki, Zrąb Mikołowski, Kotlinę Mysłowicką i Wysoczyzny Przywyzynne (Kondracki, 1998).

Powiat mikołowski zlokalizowany jest na Garbie Mikołowskim, z wyjątkiem jego północnej części, która położona jest w dolinie Kłodnicy. Centrum Mikołowa leży

Rycina 1. Położenie obszaru badań

Źródło: opracowanie własne na podstawie map ze strony mapy.geoportal.gov.pl

w zagłębieniu terenu wyżłobionym przez źródłiska rzeki Jamny. Na południe od centrum przebiega główny dział wodny Polski pomiędzy dorzeczami Wisły i Odry. Pozostałe dzielnice zlokalizowane są na północnym stoku Garbu Mikołowskiego, który na północy przechodzi w dolinę Kłodnicy. Teren poprzecinany jest dolinami rzek Jamny, Promnej, Jasienicy oraz Potoku Bujakowskiego. Występują liczne wzgórza i obniżenia terenu, wśród których na uwagę zasługują Fiołkowa Góra (340 m n.p.m.) i Sośnia Góra (329 m n.p.m.). Wysokość bezwzględna najwyższego punktu wynosi 343 m n.p.m. (wzgórze przy granicy z Łaziskami Górnymi – dzielnicą Łaziska Dolne), natomiast wysokość bezwzględna najniższego punktu wynosi 221,5 m n.p.m. (poziom rzeki Kłodnicy przy granicy z miastami Ruda Śląska i Zabrze). Deniwelacja terenu wynosi zatem około 121,5 m (Dulias, Hibszer, 2004).

BUDOWA GEOLOGICZNA

Gmina Mikołów położona jest w północnej części masywu górnośląskiego, w zasięgu występowania utworów karbonu produktywnego Górnośląskiego Zagłębia Węglowego (Kondracki, 1998).

W budowie geologicznej powiatu mikołowskiego można wyróżnić dwa piętra strukturalne: waryscyjskie i pokrywowe. Do piętra waryscyjskiego zalicza się utwory karbonu górnego, natomiast piętro pokrywowe tworzą osady pochodzące z okresów triasu, paleogenu, neogenu oraz czwartorzędu. Ze względu na intensywną działalność człowieka, w podłożu można spotkać również grunty pochodzenia antropogenicznego, powstałe z okruszków skał naturalnych oraz prefabrykowanych, takich jak betony, cegły, asfalty i inne (Kondracki, 1998; Dulias, Hibszer, 2004).

Skały osadowe okresu karbonu występują na całym obszarze powiatu mikołowskiego. Charakteryzują się znaczną miąższością, licznie występującymi pokładami węgla kamiennego i znacznym zróżnicowaniem litologicznym. Karbon górny, zwany również produktywnym, reprezentowany jest przez osady paraliczne (w dolnej części) oraz limniczne (w górnej części). W obrębie osadów karbonu górnego wydzielono cztery serie litostratygraficzne:

- serię paraliczną – zbudowaną z iłowców, mułowców oraz piaskowców wzajemnie się przeławicających,
- górnośląską serię piaskowcową – składającą się głównie z piaskowców i zlepieńców z grubymi pokładami węgla,
- serię mułowcową – charakteryzującą się przewagą utworów iłowcowych i mułowcowych nad piaskowcami,
- krakowską serię piaskowcową – zbudowaną z piaskowców, piaskowców zlepieńcowatych i zlepieńców z przewarstwieniami iłowców i mułowców oraz niewielkimi pokładami węgla kamiennego (Buszman, Buszman, 2006; Gabzdyl, Gorol, 2008).

Na obszarze powiatu mikołowskiego węgiel eksploatowany jest w Kopalni Węgla Kamiennego Bolesław Śmiały. Kopalnia ta wydobywa dobowo około 6000–7000 mg węgla. Do roku 2000 eksploatowano w niej dwa złoża: Bolesław Śmiały oraz Łaziska. Obecnie eksploatacja odbywa się w złożu Łaziska na obszarze górniczym o powierzchni 29,65 km². Kopalnia zatrudnia 1411 osób (2017) i wchodzi w skład Polskiej Grupy Górniczej (2018).

METODYKA BADAŃ

Prace rozpoczęto od studium literaturowego (zagadnieniem zajmowali się m.in.: J. Szczepańska, I. Twardowska, 1999, 2004; M. Sikorska-Maykowska, 2001; Ł. Gawor, 2004, 2011; J. Korski, R. Friede, P. Henslok, 2006; W. Gabzdy, M. Gorol, 2008; Ł. Gawor, W. Warcholik, P. Dolnicki, 2014) oraz dokładnej analizy map obszaru badań i ortofotomap badanych zwałowisk (mapy topograficzne w skali 1 : 25 000 oraz ortofotomapy pozyskane z informacji katastralnej powiatu mikołowskiego). Następnie przeprowadzono rekonesans terenowy, podczas którego wykonano dokumentację fotograficzną, w tym niskopoziomowe zdjęcia lotnicze z wykorzystaniem bezzałogowego statku powietrznego (drona). Wykorzystano sprzęt badawczy DJI Go Phantom 4 Pro.

Na podstawie przeprowadzonych badań wykonano profil geomorfologiczny uwzględniający wpływ antropopresji na rzeźbę terenu. Do sporządzenia profilu wykorzystano zbiory danych dotyczących numerycznego modelu terenu województwa śląskiego udostępnione publicznie przez Centralny Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej (www.codgik.pl). Pobrane dane przekonwertowano w programie SAGA GIS (2.1.2) do formatu SDAT, umożliwiająccego dalsze przetwarzanie. W kolejnym kroku przygotowane dane zaimportowano jako warstwę rastrową do programu QGIS 2.12 Lyon, w którym z kolei (przy użyciu wtyczki Profile Tool) wygenerowano dane wysokościowe wzdłuż wybranej linii, umożliwiające wykreślenie profilu.

WPŁYW ZWAŁOWISK ODPADÓW GÓRNICZYCH NA RZEŻBĘ OBSZARU BADAŃ

Charakterystyka zwałowisk

Zwałowisko Panewniki znajduje się przy północnej granicy miasta Mikołów. W najwyższym punkcie osiąga wysokość bezwzględną 290 m n.p.m., względną około 30 m. Ze względu na prowadzony na zwałowisku odzysk zgromadzonego materiału, jego wysokość maksymalna ulega zmianom na przestrzeni lat. W odległości około 70–170 m wzdłuż południowo-zachodniej skarpy składowiska przepływa potok Jamna należący do zlewni Odry.

Jeszcze przed II połową ubiegłego stulecia obszar zajmowany obecnie przez zwałowisko był całkowicie pokryty lasem. W latach pięćdziesiątych XX wieku na potrzeby KWK „Wujek” rozpoczęto odkrywkową eksploatację warstwy piasku o miąższości 3–4 m, którą zakończono w latach 1961–1972. Wówczas w wyrobiskach nieczynnej piaskowni rozpoczęto składowanie odpadów powstałych w procesie technologicznym na KWK „Halemba”. Składowanie przebiegało dwuetapowo: najpierw usypany został pierwszy poziom o powierzchni około 118 ha. Złożono na nim przede wszystkim piaskowce, mułowce, łupki karbońskie i popiół. Wysokość tej warstwy sięgnęła 262–264 m n.p.m., a jej miąższość wyniosła 8 m. Drugą warstwę odpadów tworzących na powierzchni około 58 ha. Rzędna wysokościowa jej powierzchni wyniosła 279–284 m n.p.m. Etap ten nie został ukończony, gdyż w 2006 roku przerwano gromadzenie odpadów na zwałowisku „Panewniki” (Sikorska-Maykowska, 2001; Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Katowicach, 2019).

W roku 2008 firma HALDEX S.A. uruchomiła na części zwałowiska (o powierzchni 3,5 ha) Zakład Przerobu Odpadów Wydobywczych, obecnie funkcjonujący pod nazwą Zakład Przeróbczy nr 12 HALDEX-Panewniki (fotografia 1). Celem działalności zakładu

Fotografia 1. Zwałowisko Panewniki. W tle widoczny zakład przeróbczy. Niskopoziomowe zdjęcie lotnicze

Źródło: Ł. Gawor

Fotografia 2. Zwałowisko Skalny – niskopoziomowe zdjęcie lotnicze

Źródło: Ł. Gawor

jest pozyskanie węgla oraz kwalifikowanych kruszyw z materiału zgromadzonego na zwałowisku (Haldex S.A., 2018).

Zwałowisko Skalny znajduje się w mieście Łaziska Górne, na terenie należącym do KWK Bolesław Śmiały, w rejonie ulicy Zwałowej (fotografia 2).

Jego wysokość bezwzględna w najwyższym punkcie wynosi 398 m n.p.m., natomiast względna – około 92 m, co klasyfikuje obiekt Skalny jako jedno z najwyższych zwałowisk odpadów pogórnictwa w Europie (najwyższe to zwałowisko Szarlota w Rydułtowach). W okolicy zwałowiska nie przepływa żaden ciek wodny, jednak na jego szczycie

Fotografia 3. Zwałowisko Waleska – niskopoziomowe zdjęcie lotnicze

Źródło: Ł. Gawor

znajduje się mały zbiornik retencyjny. Zwałowisko zajmuje powierzchnię 32 ha (Miasto Łaziska Górne, 2018).

Od strony południowo-wschodniej stoją budynki i instalacje przyzakładowe KWK „Bolesław Śmiały”. Deponowanie odpadów na „Skalnym” odbywało się w latach 1912–1998. Jednak można przypuszczać, że prawdziwe początki składowania sięgają okresu początków łaziskiego górnictwa, czyli drugiej połowy XVIII wieku. Co najmniej od lat pięćdziesiątych XX wieku na zwałowisku miały miejsce intensywne zjawiska termiczne, powodowane samozapłonem zgromadzonych odpadów. Do atmosfery emitowane były takie gazy, jak np. tlenek węgla, dwutlenek siarki oraz tlenki azotu, które przez swój charakterystyczny zapach znacznie pogarszały jakość życia mieszkańców Łazisk i były jedną z przyczyn, dla których miasto otrzymało miano „wrota piekieł”. W celu ugaszenia pożarów na zwałowisku zastosowano kilka nowatorskich metod. Zagęszczono zgromadzone odpady i zbudowano szczelne nasypy izolacyjne, urabiano materiał zgromadzony na zwałowisku w celu jego późniejszego wykorzystania (odzyskiwano np. materiał skalny na potrzeby robót budowlanych). Wykonano otwory iniekcyjne i rowy chłonne, które wypełniono medium gaśniczym (pulpą wodno-popiołową, stanowiącą mieszaninę popiołów z pobliskiej elektrowni i wody). W ramach prac wykonano również wierzchnią okrywą rekultywacyjną, na której zasadzono roślinność, wskutek czego zwałowisko zostało doszczelnione, a jego stabilność została zwiększona (Gawor, 2004; Korski, Friede, Hensłok, 2006; Łączny, Olszewski, Gogola, Bajerski, 2011).

Zwałowisko Waleska znajduje się na terenie miasta Łaziska Górne, w dzielnicy Łaziska Średnie, w rejonie ulic Wyrskiej i Marta Waleska. Jego wysokość bezwzględna w najwyższym punkcie wynosi 334 m n.p.m., natomiast względna – około 30 m (fotografia 3). W okolicy zwałowiska nie przepływa żaden ciek wodny, nie ma również żadnego zbiornika wodnego. Zwałowisko zajmuje powierzchnię 20 ha (Miasto Łaziska Górne, 2018).

W okolicy zwałowiska znajdują się tereny zajmowane przez budynki gospodarcze oraz ogródki działkowe, od wschodu otaczają je pola uprawne. Z pozostałych stron zwałowisko otoczone jest lasem. Dobór technologii składowania odpadów został przeprowadzony z uwzględnieniem analiz oddziaływania na środowisko. Projekt budowy i składowania kilkakrotnie zmieniano, aż wybrano optymalny pod względem korzyści i uciążliwości dla środowiska. W profilaktyce przeciwpożarowej wykorzystano doświadczenia ze zwałowiska Skalny, na którym intensywne zjawiska termiczne notowano już od lat pięćdziesiątych XX wieku. Przyjęty projekt zgodny z nowymi, bardziej restrykcyjnymi standardami, powinien wyeliminować możliwość wystąpienia zjawisk termicznych.

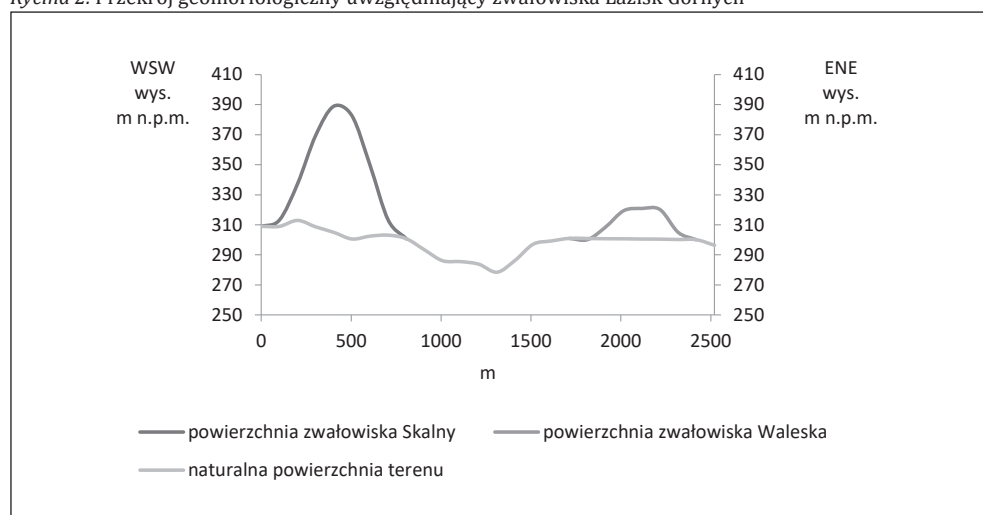
WPŁYW ZWAŁOWISK NA UKSZTAŁTOWANIE TERENU

Zwałowisko Panewniki zlokalizowane jest w północnej części miasta, gdzie teren jest rozległą równiną o wysokości bezwzględnej około 260 m n.p.m., porośniętą lasem. Wysokość względna zwałowiska jest stosunkowo niewielka (30 m), jest to jednak jedyne wzniesienie w okolicy, wobec czego odznacza się w ukształtowaniu powierzchni tego rejonu. Z drugiej strony, nie zaznacza się silnie w krajobrazie, z powodu lasu, który otacza zwałowisko i częściowo je maskuje.

Ze względu na ogólne urozmaicenie powierzchni Łazisk Górnych i położenie na terenie wyżynnym zwałowisko Waleska nie odznacza się zanadto w krajobrazie. Jego stosunkowo niewielka wysokość względna (30 m) powoduje, że jego wysokość bezwzględna nie jest zauważalna. Zwałowisko Skalny (wysokość względna około 92 m) jest zauważalne z wielu obszarów powiatu, stanowi dominantę krajobrazową i – jak wspomniano – należy do najwyższych zwałowisk Górnośląskiego Zagłębia Węglowego.

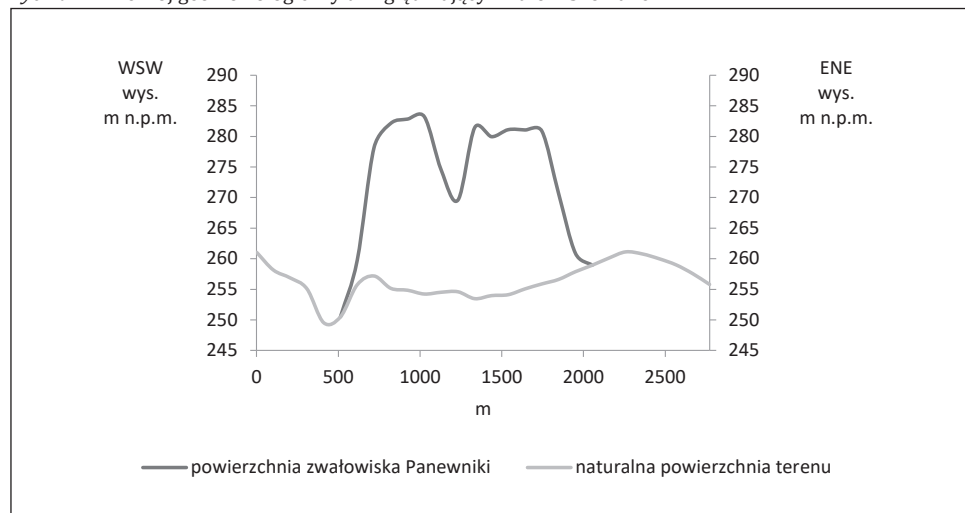
W celu zobrazowania wpływu zwałowisk na ukształtowanie powierzchni terenu powiatu mikołowskiego wykonano przekroje geomorfologiczne. Efekt działań przedstawiają ryciny 2 i 3.

Rycina 2. Przekrój geomorfologiczny uwzględniający zwałowiska Łazisk Górnych

Źródło: opracowanie własne

Rycina 3. Przekrój geomorfologiczny uwzględniający zwałowisko Panewniki

Źródło: opracowanie własne

Na przekrojach widoczne jest wyraźne oddziaływanie zwałowisk odpadów po górnictwie węgla kamiennego. Najbardziej intensywny wpływ na rzeźbę terenu można zaobserwować w przypadku zwałowiska Skalny w Łaziskach Górnych, gdzie wysokość względna obiektu (około 92 m) sprawia, że naturalne zróżnicowanie terenu różni się od wierzchowiny zwałowiska o około 30%.

ZMIANY CHARAKTERU PRZEMYSŁU W SKALI LOKALNEJ NA PRZYKŁADZIE PROCESÓW ODZYSKU WĘGLA

Zmiany charakteru przemysłu w skali lokalnej przedstawiono na przykładzie zakładu odzysku węgla, który funkcjonuje na zwałowisku Panewniki. Przeanalizowano również przemiany największych zakładów przemysłowych w powiecie mikołowskim. Zestawienie tych podmiotów gospodarczych przedstawiono w tabeli 1.

Miasto Łaziska Górne jako główny ośrodek przemysłowy powiatu mikołowskiego jest unikalnym takim ośrodkiem w skali kraju, gdyż na niewielkim obszarze koncentrują się trzy duże zakłady przemysłowe: Kopalnia Węgla Kamiennego Bolesław Śmiały, Elektrownia Łaziska i Huta Łaziska (wraz z firmą Re Alloys). Na przestrzeni dziejów struktura przemysłu w powiecie mikołowskim uległa dużym zmianom. Głównie polegały one na likwidacji licznych kopalń węgla kamiennego, działających aż od roku 1779 (pozostała jedynie działająca od 1937 roku KWK Bolesław Śmiały), a także na przekształceniach strukturalnych i własnościowych huty oraz elektrowni (tabela 1). Nowym elementem na mapie zakładów przemysłowych powiatu mikołowskiego jest zakład odzysku węgla, prowadzony przez firmę Haldex S.A. na zwałowisku Panewniki (fotografia 4).

Jest on przykładem zmian strukturalnych przemysłu w skali lokalnej – przechodzenia od tradycyjnej działalności wydobywczej do reeksploatacji antropogenicznych złóż wtórnych (zwałowisk pogórnich). W nomenklaturze anglojęzycznej i niemieckojęzycznej zjawisko to nazywane jest *post-mining* lub *Nachbergbau*, w dosłownym

tłumaczeniu „pogórnictwo” (może lepsze byłoby w wolnym tłumaczeniu „ponowne górnictwo”, czy re-górnictwo).

Zakład odzysku węgla jest nowoczesnym przedsiębiorstwem przemysłowym, przynoszącym zyski i wykorzystującym technologie górnicze i przerobcze stosowane powszechnie w górnictwie węglowym, zarówno węgla kamiennego, jak i brunatnego. Biorąc pod uwagę, że na obszarze Górnośląskiego Zagłębia Węglowego zlokalizowano 226 zwałowisk odpadów pogórnictwa, podobna działalność gospodarcza będzie się rozwijać na obszarze różnych powiatów Górnego Śląska (Gawor, 2011; Gawor, Warchołik, Dolnicki, 2014).

Tabela 1. Zakłady przemysłowe z sekcji B (górnictwo i wydobywanie; grupa 05.10 – wydobywanie węgla kamiennego) oraz sekcji C (przetwórstwo przemysłowe; dział 24 – produkcja metali) na obszarze powiatu mikołowskiego

Dawne zakłady przemysłowe	Współczesne zakłady przemysłowe
Liczne kopalnie węgla kamiennego działające od 1779 roku, w tym KWK Bolesław Śmiały (od 1937 roku)	– KWK Bolesław Śmiały (początkowo w strukturach Kompanii Węglowej S.A., obecnie wchodzi w skład Polskiej Grupy Górniczej)
Huta Łaziska i Elektrownia Łaziska (od 1917 roku) – przedsiębiorstwo państwowe	Huta Łaziska (samodzielna od 1949 roku). Obecnie funkcjonuje jako Huta Łaziska i przedsiębiorstwo Re Alloys sp. z o.o. Elektrownia Łaziska (w 1996 roku została przekształcona z przedsiębiorstwa państwowego w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa. Od 28 grudnia 2000 roku Elektrownia Łaziska weszła w skład Południowego Koncernu Energetycznego S.A.
–	Zakład odzysku węgla na zwałowisku Panewniki – Haldex S.A.

Źródło: opracowanie własne

Fotografia 4. Eksploatacja zwałowiska Panewniki – widoczne: zbiornik wody technologicznej i drogi technologiczne

Źródło: Ł. Gawor

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Zwałowiska odpadów po górnictwie stanowią jeden z głównych i charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Górnego Śląska, funkcjonujących w nim od wieków. Są nieodłącznym efektem eksploatacji i przeróbki węgla kamiennego. Ich obecność związana jest z negatywnym wpływem na środowisko przyrodnicze, a także zdrowie mieszkańców regionu.

Opisane obiekty w znaczący sposób oddziałują na rzeźbę terenu powiatu mikołowskiego, zmiany w rzędnych terenu, związanych z deponowaniem odpadów na zwałowiskach, osiągają ponad 90 m wysokości względnej.

Procesy odzysku węgla mogą być istotnym przykładem zmian przemysłu na obszarze badań.

W minionych dekadach można było z jednej strony zaobserwować likwidację zakładów górniczych oraz ograniczenie wydobycia węgla kamiennego, z drugiej strony powstają nowe zakłady przemysłowe (np. instalacja do odzysku węgla ze zwałowiska), będące przykładem eksploatacji antropogenicznych złóż wtórnych.

Miejsca deponowania odpadów, ujęte w statystykach jako: „zdegradowane i zdezastrowane”, stają się miejscem prowadzenia ekonomicznie uzasadnionej działalności gospodarczej, tzw. ponownego górnictwa (*post-mining*).

Po zakończonych sukcesem procesach odzysku obszar zwałowisk powinien być zrekultywowany oraz mogą (i powinny) być mu nadane nowe funkcje (np. sportowe, edukacyjne czy komercyjne).

Literatura References

- Buszman, B., Buszman, J. (2006). *Powiat mikołowski: przewodnik krajoznawczy*. Eco Consensus. Agencja Analiz i Strategii Systemowych.
- Centralny Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej (2019, 29 grudnia). Pozyskano z www.codgik.pl
- Dulias, R., Hibszer, A. (2004). *Województwo Śląskie: przyroda, gospodarka, dziedzictwo kulturowe*. Krzeszowice: „Kubajak”.
- Gabzdyl, W., Gorol, M. (2008). *Geologia i bogactwa mineralne Górnego Śląska i obszarów przyległych*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Gawor, Ł. (2004). Wybrane zagadnienia sozologii górniczej w Zagłębiu Ruhry i Górnośląskim Zagłębiu Węglowym (GZW) na przykładzie zwałowisk pogórnich – studium porównawcze. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 260, 97–108.
- Gawor, Ł. (2011). *Der Einfluss von Rechtsvorschriften auf Rekultivierung und Folgenutzung von Bergehalden am Beispiel des Oberschlesischen Steinkohlebeckens und des Ruhrgebietes*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Gawor, Ł., Warcholik, W., Dolnicki, P. (2014). Możliwości eksploatacji złóż wtórnych (zwałowisk pogórnich) jako przykład zmian w sektorze przemysłu wydobywczego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 27.
- HalDEX S.A. (2018). Pozyskano z www.haldex.com.pl
- Kondracki, J. (1998). *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Korski, J., Friede, R., Hensłok, P. (2006). Likwidacja egzogenicznych ognisk pożarowych składowiska odpadów pogórnich „Waleska” w Łaziskach Górnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 271(1715), 83–96.
- Łączny, J., Olszewski, P., Gogola, K., Bajerski, A. (2011). Czynniki wpływające na wybór technologii prewencyjnych, profilaktycznych i gaśniczych stosowanych na obiektach uformowa-

nych z odpadów powęglowych. *Prace Naukowe Głównego Instytutu Górnictwa. Górnictwo i Środowisko*, 4.

Miasto Łaziska Górne (2018, 29 grudnia). Pozyskano z www.laziska.pl

Polska Grupa Górnicza (2018, 29 grudnia). Pozyskano z www.pgg.pl

Sikorska-Maykowska, M. (2001). *Waloryzacja środowiska przyrodniczego i identyfikacja jego zagrożeń na terenie województwa śląskiego*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny, Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego.

Szczepańska, J., Twardowska, I. (1999). Distribution and environmental impact of coal mining wastes in Upper Silesia, Poland. *Environmental Geology*, 38(3), 249–258.

Szczepańska, J., Twardowska, I. (2004). Mining waste. W: I. Twardowska et al., *Solid waste: assessment, monitoring and remediation*. Amsterdam: Elsevier, 319–386.

Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Katowicach (2019). Pozyskano z www.katowice.pios.gov.pl

Diana Tyrna, inż., Politechnika Śląska, Wydział Automatyki, Elektroniki i Informatyki. Inżynier górnictwa i geologii, specjalność: geologia górnicza i poszukiawcza. Zainteresowania naukowe: rekultywacja i zagospodarowanie zwałowisk pogórnich. Inne zainteresowania: turystyka górską, windsurfing.

Diana Tyrna, engineer, student, Silesian University of Technology, Faculty of Automatic Control, Electronics and Computer Science. Research interests: reclamation and use of post-mining dumping grounds. Other interests: mountain tourism, windsurfing.

ORCID: 0000-0002-3968-5831

Adres/address:

Politechnika Śląska
Wydział Automatyki, Elektroniki i Informatyki
ul. Akademicka 16, 44-100 Gliwice, Polska
e-mail: diantyr537@student.polsl.pl

Łukasz Gawor, dr, adiunkt, Politechnika Śląska, Katedra Geologii Stosowanej. Dr nauk technicznych w dyscyplinie górnictwo i geologia inżynierska, mgr geografii, specjalność: kształtowanie i ochrona środowiska. Zainteresowania naukowe: sozologia górnicza, przepisy prawne dotyczące rekultywacji, rekultywacja i zagospodarowanie zwałowisk pogórnich, geoturystyka. Inne zainteresowania: turystyka wysokogórska, wyprawy polarne, bieganie, narciarstwo biegowe.

Łukasz Gawor, PhD, assistant professor, Silesian University of Technology, Chair of Applied Geology. Research interests: mining sozology, legal regulations regarding reclamation, reclamation and use of post-mining dumping grounds, geotourism. Other interests: high mountain tourism, polar expeditions, running, ski running.

ORCID: 0000-0002-2244-9322

Adres/address:

Politechnika Śląska
Wydział Górnictwa i Geologii
Katedra Geologii Stosowanej
ul. Akademicka 2, 44-100 Gliwice, Polska
e-mail: lukasz.gawor@polsl.pl

Piotr Dolnicki, dr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Turystyki i Badań Regionalnych. Doktor nauk o Ziemi, pracownik Zakładu Turystyki i Badań Regionalnych Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Zainteresowania naukowe: geomorfologia, badania polarne, turystyka w obszarach polarnych.

Piotr Dolnicki, PhD in Earth Sciences, Pedagogical University of Krakow, Institute of Geography, Department of Tourism and Regional Studies. Currently employed at Department of Tourism and Regional Studies at the Pedagogical University of Krakow. Research interests: geomorphology, polar research, tourism in polar regions.

ORCID: 0000-0001-5729-6621**Adres/address:**

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Turystyki i Badań Regionalnych
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: dolnicki@up.krakow.pl

Marek Marcisz, dr hab. inż., adiunkt, Politechnika Śląska, Wydział Górnictwa i Geologii, Katedra Geologii Stosowanej. Dr hab. nauk technicznych w dyscyplinie naukowej górnictwo i geologia inżynierska w zakresie geologia kopalniana. Zainteresowania naukowe: geologia złóż, geostatystyka, stosowanie technik informatycznych w geologii górniczej, szacowanie jakości węgla kamiennego podczas jego eksploatacji i przeróbki, petrologiczna ocena procesów wzbogacania i przetwórstwa węgla. Inne zainteresowania: gry komputerowe, muzyka z zakresu „hard” i „heavy”, fantastyka w literaturze i filmie.

Marek Marcisz, PhD, DSc, Eng., assistant professor, Silesian University of Technology, Faculty of Mining and Geology, Chair of Applied Geology. Research interests: ore geology, geostatistics, application of computer techniques in mining geology, hard coal quality estimation during mining and processing, petrological assessment of hard coal processing. Other interests: computer games, “hard” and “heavy” music genres, fantasy in literature and films.

ORCID: 0000-0002-8178-880X**Adres/address:**

Politechnika Śląska
Wydział Górnictwa i Geologii
Katedra Geologii Stosowanej
ul. Akademicka 2, 44-100 Gliwice, Polska
e-mail: marek.marcisz@polsl.pl

NATALIA SYSOEVA

Irkutsk Scientific Center, Sochava Institute of Geography of the Siberian Branch,
Russian Academy of Science, Russia

Foreign Enterprises in the Siberian Economy

Abstract: The purpose of the article is to identify the spatial character of foreign investment in Siberia where a considerable part of Russian export goods is produced for the markets of Europe and the Asia-Pacific region. A microeconomic approach was used, and the types and activities of enterprises with foreign capital were analysed. The main features were presented: the predominance of offshore investments, officially identified as foreign investment in the basic industries; increase in the share of investment into the mining industry and increasing dependence on China when moving east; high level of individual's investment in services with fast capital turnover and minimal capital costs which forms a specific survival environment in the border areas with Mongolia and China. Three patterns of foreign investment in the Siberia are identified – western, central and eastern. The western pattern is characterised by a diversity of donor countries and investment in processing industries, the central one is based on the offshore capital in energy and semi-product industries, and in the eastern pattern investment into mining and logging prevails. The last type of investment is not receptive to innovations and new technologies, conserves and deepens the resource specialisation of industry for Asian markets of raw materials.

Keywords: enterprises with foreign capital; foreign direct investment; legal entity; motives for investment; offshore companies; regional development

Received: 18 December 2018

Accepted: 23 May 2019

Suggested citation:

Sysoeva, N. (2019). Foreign Enterprises in the Siberian Economy. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* [Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society], 33(2), 124–131. doi: 10.24917/20801653.332.9

INTRODUCTION

Foreign investment plays a significant role in all countries that have undergone transformational shocks. Foreign capital made it possible to integrate post-socialist countries into the global economic system and features of the development of the investment process and its impact on the host economy are widely discussed in the literature (Piroznik, 2015; Choromides, 2018; Avioutsikii, 2016; Demirbag, McGuinness, et al., 2015; Caputo, Pellegrini, 2016). Russia is the largest country with economy in

Figure 1. FDI balances in Siberian Federal District on January 1, 2018 (billion dollars)

transition and it accounts for 64% of such investments, since the opening of the Russian economy till 2017 (UNCTAD, 2018). Russia has a vast territory, and foreign investment plays a different role in various regions of the country for the development of the territory. A particular role belongs to Siberia, which has a significant natural resource potential with developed industry, constructed mainly in the post-war years. At present, Siberia's involvement in world economic relations is relatively low and, in terms of direct foreign investment, the Siberian Federal District (SFD) is inferior to most other federal districts, being ahead of only the Volga Federal District and the least developed North Caucasus and Southern Districts. According to the Central Bank of RF the balance of foreign direct investment (FDI) of the Siberian Federal District as of January 1, 2018 is \$34.4 billion or 6.5% of country's FDI (CBR, 2018). The specificity of integration of the Siberian regions with the outside world is also conditioned by geographical factors expressed in its relative remoteness from the main world markets and proximity to a limited number of Asian countries dominated by China. The leaders of the Siberian Federal District in attracting foreign direct investment are the Krasnoyarsk Territory, the

Kemerovo and Novosibirsk regions. On the other hand, there are subjects of SFD who receive very small amounts of investment (Figure 1).

The paper discusses the spatial differences in the nature of investment, the origin of capital and kind of activities where foreign enterprises are concentrating, the patterns in their allocation and what are the prospects for strategic interaction with the countries of the Asia-Pacific region, both for the Eastern part of the country and for the country as a whole.

RESEARCH METHOD

In the analysis of foreign investment, most attention is usually paid to macroeconomic indicators – its volume and structure by countries and regions. The official statistics of foreign investment in Russia is unstable in recent years. Since 2014 the Federal Service of State Statistics of Russia has stopped publishing data on the volumes and structure of inbound foreign investment, presenting indicators on foreign direct investment only, as well as the Central Bank of Russia, although the structure of foreign investments is always dominated by “other foreign investment” (commercial and other loans). Besides, the Central Bank does not allocate a significant part of the investment coming to the regions by country of origin for confidential reasons. For example, the share of investment not distributed among donor countries for the Krasnoyarsk Territory on January 1, 2018 is 65%. Also, in the open statistics of the Central Bank some of the regional information on FDI is not distributed by type of activity.

Under these conditions, it is more practical to analyse the role of foreign investment in the economy of Siberian regions on the basis of information on the activities of enterprises with foreign capital. They give an idea not only about the macroeffect, but also show the problems of interaction between economic agents in a particular territory. The work is based on empirical methods using the functional approach. The subject of the research is a variety of enterprises with foreign capital and their relationship with the host economy of the regions within the borders of the Siberian Federal District (SFD). At the end of 2018, two regions from SFD were transferred to the Far Eastern Federal District, however in this paper the SFD is analysed within the previous boundaries.

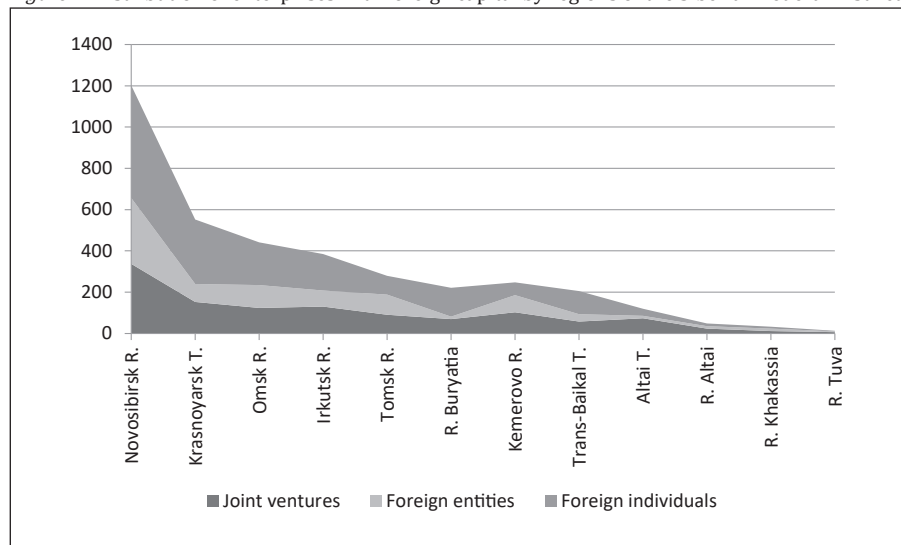
Two categories of such entities were distinguished – foreign enterprises, fully owned by foreign investors, and joint ventures where foreign companies and citizens own a part of assets. The special attention was paid to type of investor, since an effect for import of new technologies and raising of export revenues is expected mainly from transnational corporations and other foreign companies, while a considerable part of the enterprises formed by individuals brings about the import of labour more than the import of capital, since these investors work themselves in Russia.

Data on the enterprises with foreign capital were provided by the national Agency of economic information “Prime” (AEI, 2017).

RESULTS AND DISCUSSION

At the end of 2016 about 4,000 enterprises with foreign capital operated in the Siberian Federal District, two thirds of these were purely foreign enterprises; joint ventures with Russian economic actors were two times fewer. The Novosibirsk region is

Figure 2. Distribution of enterprises with foreign capital by regions of the Siberian Federal District

Source: AEI "Prime" (2017)

distinguished by their total number (Figure 2). But the share of all these enterprises in the output of the regional economy is small and varies by about 1%. Enterprises owned by legal entities are two times fewer, but they are larger in output and number of employees, therefore they determine the character of the FDI impact on the regional economy.

The largest number of foreign companies is expected to be concentrated in the wholesale – more than 800 and almost half of them are in the Novosibirsk region, an unofficial capital of Siberia (Table 1). The same is true for joint ventures. Retail follows wholesale but the number is significantly lower. In the third place is the construction, followed by car trade and harvesting and processing of wood.

Table 1. Number of enterprises in leading sectors

Activity	Foreign enterprises	Joint ventures	Regions of concentration
Wholesale	811	358	Novosibirsk (498), Omsk (161), Krasnoyarsk (132), Irkutsk (106)
Retail	185	69	Novosibirsk (89), Krasnoyarsk (46), Chita (26), Omsk (25)
Construction	177	55	Novosibirsk (75), Krasnoyarsk (38), Omsk (24), Ulan-Ude (22), Chita (22)

Source: AEI "Prime" (2017)

This distribution cannot be compared with the amount of invested capital, because, as mentioned above, the Central Bank publishes data with a significant proportion of unallocated investments. But in terms of the cost of production the leaders are industrial enterprises. These enterprises are inferior in quantity, but they determine the high concentration of production created by foreign capital, where legal entities prevail.

Table 2. The largest foreign entities operating in Siberia

Legal entity	Country of registration	Output in 2016 (million rubles)	Activity
Eurosibenergo	Cyprus	31,766	Power generation
SUEK-Krasnoyarsk	Cyprus	21,630	Coal mining
Vtorresourcepererabotka	Cyprus	19,018	Waste and scrap
Metalloenergofinance	Luxembourg	13,299	Electricity trading

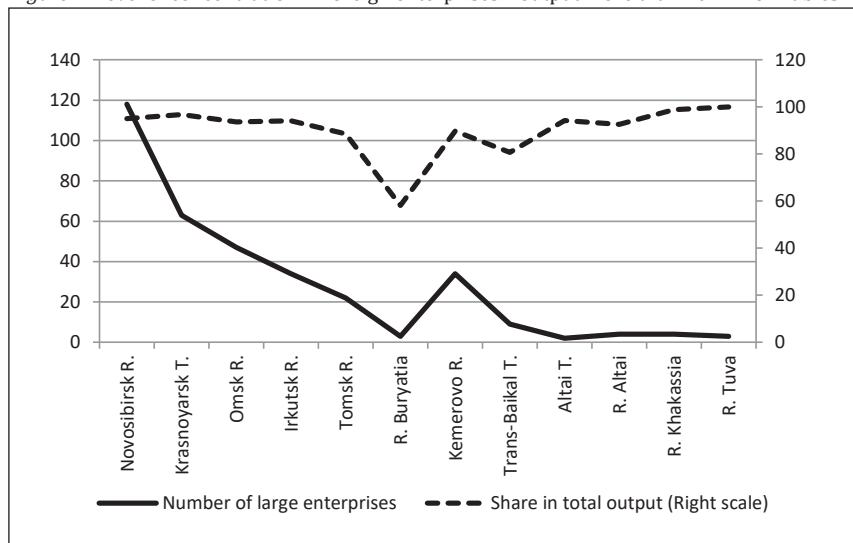
Source: AEI "Prime" (2017)

In most regions a high level of production concentration is provided by industrial enterprises with annual revenues of more than 1 billion rubles (Tuva – 100%; Khakassia – 92,8%; Krasnoyarsk Territory – 86%; Kemerovo Region – 82,7%; Irkutsk Region – 80%). Figure 2 presents data on large enterprises of the SFD, to which were attributed those with the annual revenues of more than 100 million rubles in 2016. This share is significant everywhere except in Buryatia, but three enterprises here also provide more than half of the revenue of foreign enterprises.

It is important to highlight the business services which determine innovative development – telecommunications, software, information technologies. There are lot of them in software – 40 foreign enterprises and 29 joint ventures, but they are spatially concentrated in the western part of Siberia – in Novosibirsk (half of the total account), Tomsk and Omsk. There are also several ventures in Krasnoyarsk and Irkutsk. Other kinds of business services are not numerous and are placed more evenly throughout the Siberia. In the rest of the services, the abundance of all types of real estate firms in almost all regions is striking. Individuals' enterprises predominate in trade and construction, but there also large ones.

The contribution of various countries to investing in Siberian economy is characterised by the predominance of offshore companies. The greatest enterprises of main

Figure 2. Level of concentration in foreign enterprises – output more than 10 million rubles

Source: AEI "Prime" (2017)

industrial regions belong to offshore companies – Cyprus, Seychelles, British Virgin Islands etc. (Tab. 2). They include all the leading branches of industrial regions – energy in the Irkutsk region and the Krasnoyarsk Territory, coal industry in the Kemerovo regions that were constructed in the Soviet period.

But there are a lot of entities that are not created by offshore companies, in which the real FDI is presented. Germany is the leader in Western part of Siberia in forming both foreign and joint ventures. Its presence is going down to the East. It should be noted that in Western Siberia there are comparatively many German enterprises not only in industry, but also in the trade supplying industrial equipment. Here also the US and Kazakhstan are sporadically present. There are many Chinese enterprises in Siberia, but most of them are individual businesses in the tertiary sector. In Novosibirsk, the centre of Siberia there are about 130 Chinese enterprises, in the Krasnoyarsk Territory – more than 180, in Buryatia – 135, in the Trans-Baikal Territory – more than 90. At the same time, the number of enterprises formed by Chinese legal entities is increasing in the eastern direction. There are no such enterprises in Novosibirsk, in the Krasnoyarsk Territory there are 6 of them, in the Irkutsk Region – 5, and in the Trans-Baikal Territory – 13. The Trans-Baikal Territory is developing precisely by the Chinese industrial capital.

In Buryatia and in the Republic of Altai the Mongols are added to Chinese investors, and in Western Siberia they are forced out by the citizens of Kazakhstan and of other states of the Central Asia, Belarus and Ukraine. Some of the peculiarities include the abundance of Mongolian firms in Buryatia, declaring consulting services in the field of business with zero or insignificant revenue.

At the same time, the weak representation of Japan and South Korea should be noted. Their enterprises are rare and it is impossible to conclude about their impact on the regional economy. Meanwhile, these are the countries with a high level of development closest to Siberia, which have not joined the sanctions against Russia. Currently, Japanese firms are cooperating with the Irkutsk Oil Company, but co-processing has not yet begun.

CONCLUSIONS

In the analysis of foreign investment, considerable attention is paid to the motives for investing abroad, and they usually refer to goals that are set by international and transnational corporations. A. Tobolska (2014) brought together various approaches to their justification, which are mainly based on the four goals identified by Dunning (1994), from which orientation on decrease in cost of production and expenses on a labour (Domanski, 2000) are most often allocated.

Different combinations of investment incentives are characteristic for different parts of Siberia, according to which three types can be distinguished – western, central (offshore) and eastern ones. The first type of investment is characteristic of the Western part of Siberia, where incentives to search for economic efficiency in investments in industrial processing are fairly represented, as well as the search for markets, as evidenced by the concentration of intermediary firms, including wholesale trade. Among the West Siberian regions only Novosibirsk and Tomsk Regions have an obvious non-primary export structure, although the role of foreign investment is not decisive.

However, even in Novosibirsk Region the share of fuel in exports is increasing, while that of mechanical equipment and computers is declining.

On the contrary, the foreign enterprises in the central part of Siberia which includes the Krasnoyarsk Territory, the Kemerovo and Irkutsk regions form the base for regional economies. This area has a high industrial potential, which came under the control of offshore firms during the privatisation process. In this case, the traditional factors of investment placement associated with search for natural resources or local labour force overlap with the motives of the opposite nature, forcing to withdraw property rights in foreign jurisdiction. The main reasons for leaving into foreign jurisdiction are tax reductions, avoiding a raider distribution of property, but it is also a concealment of business owners. And here is a set of institutional problems resulting in absence of mechanisms for accumulating investment potential in regions with developed industry.

The eastern type of investment mainly focuses on the search for raw materials for processing outside the country receiving the investment. However, it should be added that there is an increased share of interest in real estate and other assets, which is concentrated in the sector of individual entrepreneurship, whose share is highest in the regions bordering on China and Mongolia – Buryatia and Trans-Baikal Territory. This phenomenon is aimed not so much at development, but at the joint survival of both representatives of the host country and countries of investors – China, Central Asia or other post-Soviet republics. This type of investment does not contribute to technological renovation of production and creates additional challenges for development, since the Chinese resource investment projects are followed by the workforce from China which often causes discontent among the local population. These projects raise many environmental concerns as well (Glazyrina, Lavlinskii, 2017).

The prospects for the development of the Eastern part of Siberia are determined by two circumstances. First of all it is the China's activity in the promotion of a megaproject "One belt – one way" where one of proposing economic corridors is to go to Transbaikalia through Mongolia. This project will strengthen the dependence of the border regions of Siberia along with Mongolia on the Chinese economy. The project promises new cross-border investments, but they are more likely to go to transit infrastructure to facilitate export flows.

Secondly, the transfer of the Eastern Siberian regions to the Far Eastern Federal District will strengthen their peripherality in relation to the industrial potential of central Siberian regions. It will also lead to dependence on the Chinese market, since Buryatia and the Trans-Baikal Territory are less competitive to attract investment from Korea and Japan compared with the Far East regions. All of this may contribute to the disintegration of the Eastern part of the country as a whole.

References

- AEI (Agency of economic information) "Prime" (2017, 20 December). Retrieved from <https://bir.1prime.ru/>
- Avioutskii, V., Tensaout, M. (2016). Does politics matter? Partisan FDI in Central and Eastern Europe. *Multinational business review*, 24(4), 375–398.
- Caputo, A., Pellegrini, M., Dabic, M., et al. (2016). Internationalisation of firms from Central and Eastern Europe. A systematic literature review. *European business review*, 28(6), 630–631.
- CBR (2018, 10 December). *Ostatky po subjectam Rossijskoj Federatsii v razreze instrumentov i stran-partnerov [Balances by regions of Russian Federation in the context of tools and part-*

- ner countries]. Retrieved from http://www.cbr.ru/statistics/?ch=PAR_17218&prtid=svs#-CheckedItem
- Choromides, C. (2018). The impact of the institutional framework quality on the ownership strategy. Evidence from EU foreign direct investments in South and Central Eastern Europe. *Journal of urban and regional analysis*, 10(1), 25–60.
- Demirbag, M., McGuinness, M., Wood, G., Bayyurt N. (2015). Context, law and reinvestment decisions: Why the transitional periphery differs from other post-state socialist economies. *International Business Review*, 24, 955–965.
- Domansky, B. (2000). Types of investment and locational preferences of European, American and Asian manufacturing companies in Poland. In: J. Parysek, T. Stryjakewicz (eds.). *Polish economy in transition: spatial perspectives*. Poznan: Bogucki Wydawnictwo Naukowe S.C., 29–39.
- Dunning, J.H. (1994). Re-evaluating the benefits of foreign direct investment. Transnational corporations. *United Nations Publications*, 3(1), 23–52.
- Glazyrina, I., Lavlinskii, S. (2017). Economic and ecological models in Russia's mining sector. *Regional research of Russia*, 7(2), 180–187. doi: 10.1134/S2079970517020034
- Pirozhnik, I. (2015). Foreign direct investment in transitional economies: the regional structure and peculiarities of development in Belarus. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego [Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society]*, 29(1), 113–125.
- Tobolska, A. (2014). Choice of Locations by Foreign Investors: Motives for and Factors of Starting a Manufacturing Activity (the Example of Selected Factories in Poland). *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego [Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society]*, 25, 230–250.
- UNCTAD (2018, 10 December). *Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual*. Retrieved from <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx>

Natalia Syssoeva, PhD in Geography, Irkutsk Scientific Center of Siberian Branch, Russian Academy of Science, Department Head; chief researcher of the Sochava Institute of Geography SB RAS; professor of Irkutsk State University. Graduated from the Moscow State University and since 1975 she is a member of Institute of Geography research staff (now the Sochava Institute of Geography SB RAS). In 2008 she was appointed the head of the Department of Regional Economic and Social Problems in the Irkutsk Scientific Center of SB RAS. Her research focuses on economic geography and regional economy, planning of spatial development, especially on problems of resource regions and institutional issues of the regional policy on federal level.

ORCID: 0000-0003-2090-8043

Address:

Irkutsk Scientific Center SB RAS
ul. Lermontova, 134, 664033 Irkutsk, Russia
e-mail: syssoeva@oresp.irk.ru

ALEXANDER BURNASOV

Ural Federal University, Ekaterinburg, Russia

MARIA ILYUSHKINA

Ural Federal University, Ekaterinburg, Russia

YURY KOVALEV

Ural Federal University, Ekaterinburg, Russia

ANATOLY STEPANOV

Ural Federal University, Ekaterinburg, Russia

GULNARA NYUSSUPOVA

Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

The Transformation of Economic Development in the Border Regions of Russia and Kazakhstan in the Post-Soviet Period

Abstract: The prospects and trends for the development of border regions of the former Soviet Union have become one of the profound research areas in the field of economic geography recently. In the conditions of planned economy in the Republics of the USSR, a vertical system of industrial complexes was formed, with the focus on performing national economic tasks. There have been some significant changes in the border regions of independent post-Soviet States in the process of transition to the market economy model. The analysis of the industrial and territorial structure is done on the example of Russia and Kazakhstan. The formation of a common market on the basis of the Eurasian Economic Union allowed the border regions to make the most of their competitive advantage in attracting investments. The unique geographical particularity of the research object is manifested in the fact that there are no analogues of the longest land border in the world as between Russia and Kazakhstan. The new forms of production organisation are implemented in the border regions of the studied countries over more than 7,000 km. More than a quarter of a century later, transformation processes are clearly observed in the mining and manufacturing industries, agriculture, transport and services. As a result, the "regional asymmetry" of industrial development can be observed when manufacturing regions with high added value become the "cores" of economic development of cross-border relations between Russia and Kazakhstan.

Keywords: border regions; Eurasian Economic Union; integration; Kazakhstan; Russia

Received: 18 December 2018

Accepted: 16 May 2019

Suggested citation:

Burnasov, A., Ilyushkina, M., Kovalev, Y., Stepanov, A., Nyussupova, G. (2019). The Transformation of Economic Development in the Border Regions of Russia and Kazakhstan in the Post-Soviet Period. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* [Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society], 33(2), 132–141. doi: 10.24917/20801653.332.10

INTRODUCTION

Relevance of cross-border cooperation between the countries of the Eurasian Economic Union is obvious. For centuries, there has been an intensive economic, social and

cultural exchange between the territories of these countries. In the recent years Russia and Kazakhstan have formed a unique economic space. Many economic projects were implemented within the administrative structure of the republics of the former USSR. Due to the regionalisation of the world economy, the formation of economic blocs, the deterioration of relations with the West, the Eurasian project of Russia and Kazakhstan has almost no alternatives.

The aim of the research is to analyse modern trends and perspectives of the development of the border regions of the Russian Federation and Kazakhstan. The focus of the research lies within specific changes in the territorial and industrial structures of the above mentioned areas in terms of the direction from planned and administrative models of economy towards market economy. Moreover, the researchers have made an attempt to point out the most developing regions which successfully follow the market reality and have become attractive for further investment not only for the global actors, but also for some countries of CIS respectively. World experience of regional integration (UN, NAFTA and ASEAN) has played an important role and has become an essential instrument for the development of the Eurasian Economic Union (EAEU), which border territories prosper under various social and economic conditions, but have all the necessary prerequisites for wellbeing

METHODS

The theoretical basis of this study is based on traditional and modern concepts of inter-state cooperation and, above all, the theory of international integration. Integration theories help to determine the factors of the evolution of integration processes, to identify their main actors, and to predict the future development of inter-country cooperation processes (Newrly, 1998). Modern concepts of integration have two main directions of integration science – the theory of functionalism (Mitrany, 1943) and its opposite concept – the theory of intergovernmentalism (Haas, 1961). Despite their differences, all integration theories state that it is possible to preserve peace between States and increase the welfare of cooperating nations on the basis of the principles of self-organisation of societies and the search for optimal ways of their development. The methods of achieving these goals remain different. While in the theory of intergovernmentalism the main actor of integration processes is the state, in the theory of functionalism the interstate activity of social groups plays a decisive role in integration processes. The founder of the theory of functionalism, the American researcher D. Mitrani rejects “state fetishism” in matters of inter-country cooperation. He claims that cross-border integration begins with the activities of residents of border regions. Their economic, social and cultural ties form the basis of inter-state cooperation. These are the theories of functionalism and neofunctionalism that have priority in our study in explaining the phenomenon of cross-border cooperation between Kazakhstan and Russia.

Functional relations at the lowest political level between the states of the world (economic, social, technical) provide the basis for long-term peace and well-being of nations. D. Mitrani in his work “A working Peace System” says that the cross-border exchange of goods, people, ideas form the system of the active world (Mitrany, 1943). Regular common cross-border actions strengthen the integration processes between nations, promote the growth of their mutual understanding, weaken mistrust, destroy stereotypes and national prejudices. On the contrary, the destruction of cross-border

interactions, the establishment of “hard” borders increases the conflict potential on both sides of the border, stimulates the growth of aggressive consciousness towards the border people. Therefore, the goal of functionalism is the elimination of national borders, unhindered cross-border exchange of goods, services, people, and ideas (Kaufmann, 1997). Inter-state conflicts can only be resolved through close cross-border cooperation. The impetus for such cooperation should come not from the central government, but from the domestic national need for inter-country cooperation, which brings peace and prosperity to all nations. This kind of understanding is especially high among the population of border areas. Cross-border interaction of this national communities group shows the diversity and richness of forms, models of inter-country cooperation, their evolutionary dynamics, new levels of development. The main factor for the continuation of cross-border cooperation is the vision of collaborative tasks and goals, the definition of common prospects for the future of cross-border cooperation.

The development of the ideas of functionalism continues in the works of E. Haas, D. Mitrani’s follower, the theorist of “neo-functionalism”. The conceptual development of neo-functionalism was associated with the processes of European integration. However, the theoretical “bias” in the new theory was made in the study of the regional rather than the international integration. According to E. Haas, the goal of regional political integration is the creation of a new autonomous political system with its independent institutional framework (Mattli, 1999). Political elites play the main role in integration processes. They initiate processes of integration and cross-border cooperation for their political reasons (political capital at the expense of cross-country interaction). In this case, the processes of cooperation expand, moving from one sector of interaction to another (the spill-over effect). Lang shows through the example of the EU that the initiated projects in the economic sphere (the European Coal and Steel Association – ECSA) have moved further into the integration projects in the political, social, technological, cultural and other spheres (Lang, 1982). Thus, the effect of the overflow creates the basis for comprehensive and deep integration of the border states.

Along with the processes of mutual exchange between the people of the border countries, there are processes of training of political elites within the countries that adjust their political actions from the successes or failures of inter-country interactions. In the EU, until 2015, the national political elite benefited from an integration policy. However, uncontrolled migration caused an irreparable “blow” to the integration policy of the EU, demonstrated all the shortcomings of the system of open borders and free migration, which led to the strengthening of centrifugal tendencies in the region (Brexit).

Thus, the theories of functionalism and neo-functionalism explain the mechanisms of integration processes between countries, show that cross-border communication at the lowest level, common goals and interests of people are the driving force of integration, guarantee of peace and well-being of the population. It is the border population, personal contacts, tourism, network, postal and transport communications that play the main role in international interactions (Deutsch, 1968).

The object of the study is the cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan. Cross-border cooperation processes have both functional and non-functional bases. The experience of positive cross-border integration processes in the countries of the European Union (through the creation of the so-called Euroregions) shows that the dynamics of economic interaction of border regions can be obtained only with the “multiplicative effect” of neighbouring countries, interested in deepening the “competitive

advantages” of neighbouring regions. It is a well-known fact that the European border (cross-border) regions received “accelerated development” only when “transnational capital” could receive “economic preferences” on both sides of the borders. In this context, it is interesting to see how the Russian capital over the past 26 years was able to transform the “economic landscape” of the “post-Soviet” countries bordering the Russian Federation. The border regions of the Republic of Kazakhstan, actively interacting in various directions not only economic, but also political, social, cultural, educational nature should be considered the most interesting vector of geographical research.

CROSS-BORDER COOPERATION BETWEEN RUSSIA AND KAZAKHSTAN

Russia has the longest border with Kazakhstan – 7,512 km that determines the special significance of cross-border cooperation between these countries. 12 Russian regions (Republic of Altai, Altai Territory, Novosibirsk, Omsk, Tyumen, Kurgan, Chelyabinsk, Orenburg, Samara, Saratov, Volgograd, Astrakhan Regions) and 7 Kazakhstan regions (Aktyubinsk, Atyrau, West Kazakhstan, Kostanai, Pavlodar, North Kazakhstan, East Kazakhstan oblasts) are involved in the economic cross-border cooperation. These regions of Russia and Kazakhstan are of great importance for national economies and in many respects determine the level of their competitiveness. More than 32 million people live in the boundary regions, and the cumulative gross product of the Russian-Kazakhstan border area exceeds \$ 350 billion. At the same time, the GRP (Gross Regional Product) of the boundary regions of Kazakhstan is 40% of Kazakhstan's GDP (Gross Domestic Product), and the GRP of boundary regions of the Russian Federation is 15% of the country's GDP. As A.M. Nosov has aptly noted: “... The GRP of the border of the Russian Federation is more diversified than the GRP of the border of Kazakhstan. The share of the manufacturing industry and services of the GRP of the border of Kazakhstan is much smaller” (Nosov, 2016).

In the current period of time between the boundary regions of the countries under consideration, special emphasis is placed on: “... strengthening the interrelationship of intergovernmental cooperation and the formation of intergovernmental subregional entities by means of the example of boundary regions. The latter is a manifestation of a cross-border agglomeration effect, which results in higher labour productivity, the production of higher quality goods and services and the accelerating of the commodity-money turnover. The concentration of production-technological interactions and imposition of cooperative chains in such spatial formations (subregional international regions) turns the region into an informal core of integration processes. The more such regions, the deeper and more stable the integration process” (Vardomsky, 2014).

The creation of the Customs Union of Russia, Belarus and Kazakhstan in 2010 became a qualitatively new step in the development of integration cooperation. The implementation of the agreements signed within the framework of the Customs Union allowed for the unifying of export-import tariffs and ensure the transfer of all types of coordinated state control from the internal to the external borders of the Customs Union from July 1, 2011. From January 1, 2012, the Common Economic Space began to operate with the participation of three states, within which includes the provision of not only the free movement of goods, but also of services, capital and labor forces, and the implementation of coordinated monetary and macroeconomic policies in the long term (Chassovsky, 2014).

Cross-border cooperation of the countries of the Eurasian Economic Union should lead to: Manifestation of economic, social and political integration between the states at the subregional level within the competence of local authorities; Compensation through the cooperation of local authorities and communities of the negative barrier effect of borders; The solution of local problems through cross-border interaction (economic and social mobility of the population living in a 100–150 km radius on both sides of the border); The development of the peripheral territories of the countries through the stimulation of the economic activity of priority sectors of regional specialisation; Intensification of information exchange and the best examples expansion of cross-border cooperation.

However, cross-border economic processes between the Russian Federation and Kazakhstan cannot be viewed as identical due to the “asymmetry of economic vectors” between the above-mentioned countries. An analysis of the economic situation shows that Russian-Kazakh border economic relations are built primarily on the basis of industrial enterprises created in the era of planned administrative economy of the former USSR. This position is determined by a combination of a number of objective factors: geopolitical location of two countries, cultural and civilisational specificities, complementarities of their economic interests, the presence of a sufficiently high level of scientific, educational and technological ties, relatively extensive infrastructure formed in Soviet times, which unite Kazakhstan and Russia.

V. Dodonova claims, “...the industrial structure of investments in Kazakhstan from the EEU countries, primarily from Russia, differs significantly from the investments of TNCs in other countries. Unlike in Europe, investments in the mining industry and professional, scientific and technical activities (in which exploration activities are reflected) from the Russian Federation make up only 24%. Investments in the manufacturing industry and trade have approximately the same share; in addition, their significant shares fall on financial activities, transport and warehousing, as well as such activities as electricity, gas, steam and air conditioning. As a result, Russian investments are much more diversified compared to European ones, which are concentrated almost exclusively in the field of mineral extraction. Within the context of the investment cooperation impact on the modernisation of the Kazakhstani economy and the social progress caused by it, it can be noted that the role of European investments in the development of progressive manufacturing sectors with highest priority for Kazakhstan is much more modest than the existing potential (Dodonov, 2017). Although the share of the largest Russian TNCs is relatively small, the analysis of the table clearly demonstrates that the Russian capital through small and medium businesses is actively presented in the economy of the Republic of Kazakhstan.

As for the cross-border interaction of the states mentioned above, the collaborative engagement of the border agglomerations should be included in the priorities in the context of the “growth poles” creating. As a result, synergistic effects can be created, expressed in the formation of joint ventures, cooperation networks, industrial and regional clusters, common educational spaces, etc. Regional differences of coterminous countries are important resources of cross-border cooperation by their position in the global economy, in the level and ratio of domestic prices, tax and investment legislation, household income, etc.

Table 1. The role of the EU and EAEU corporations in Kazakhstan's business in 2016, valid legal entities

	Including			Total
	small	middle	large	
Total number of valid legal entities	227,613	6,128	2,362	236,103
Total number of valid legal entities with foreign partnerships	20,644	588	551	21,783
Total number from the EU	3,938	209	256	4,403
EU share in foreign valid entities, %	19.1	35.5	46.5	20.2
EU share in total number of valid entities, %	1.7	3.4	10.8	1.9
Total number from the EAEU	8,059	161	73	8,293
EAEU share in foreign valid entities, %	39.0	27.4	13.2	38.1
EAEU share in total number of valid entities, %	3.5	2.6	3.1	3.5
Russia	7,072	149	69	7,290

Source: Dodonov (2017)

CROSS-BORDER COOPERATION BRANCH SPECIFICS

Within the context of the economic processes studied, the interaction of industrial enterprises branch specifics along the states border is emphasised. At present time, it is worth mentioning that "Western China – Western Europe" transport route construction (8,400 km) will affect the economic and geographical position of the coterminous regions. The "logistical advantage" will come into a sharp focus on the "Orenburg – Ak-tobe" route, where a burst of economic activity should be expected due to the production of high value-added products.

According to the fact that there are more than 6,000 joint ventures established by 2016 between the Russian Federation and Republic of Kazakhstan (Nosov, 2016), it is necessary to pinpoint the so-called cross-border image-building projects integrating high money of both countries within the Eurasian Economic Union. The major border areas industrial development investment efforts are:

- development of the Orenburg gas-chemical network manufacturing natural gas of the Aktyubinsk region; formation of the Kazakhstan branch of Kazrosgaz LLP in the Orenburg region. In 2014, Kazrosgaz LLP accepted and ensured the processing of raw gas from the Karachaganak field at the facilities of the Orenburg gas-chemical network in the amount of 8,594 billion cubic meters. There is the production of granulated sulfur for the chemical industry among the prospects for the development of the enterprise;
- the main volume of Kazakh oil transit to foreign markets is carried out through the territory of Russia – "Atyrau – Samara" pipeline (at least 15.5 million tons per year) and through the "Makhachkala – Tikhoretsk – Novorossiysk" pipeline system (up to 5.5 million tons per year). The oil pipeline has been in demand in the field of the fuel and energy complex of both countries for almost 50 years. Since the completion of the "Atyrau – Samara" pipeline construction in 1970, also known as "Uzen – Guriev – Kuybyshev", which has become unique in length (about 1,500 km) and technical solutions, its value has invariably increased. Today, the "Atyrau – Samara" oil trunk

pipeline is the main destination for the export of Kazakh oil through the KazTransOil system. Despite the new oil pipeline and oil transshipment capacities creation (thanks to which the companies operating in the republic significantly diversified oil supply directions) the volume of oil transportation in this direction continues to grow. However, it is necessary to solve a number of issues to increase the attractiveness of the route: improve the tariff policy in accordance with the terms of the intergovernmental agreements, maintain the quality of oil through to the final shipping point (or create an amends system for deteriorating quality);

- in 2010, an intergovernmental agreement on joint activities at the “Imashevskoye” transboundary gas condensate field was signed. In accordance with the terms of the license agreement, after obtaining a license from “Gazprom” and NK “KazMunayGas”, the preparation of geological works will be organized. The project total is \$5.6 billion;
- the release of chromium by the Novotroitsk Plant of Chromium Compounds, which boosted production of high value-added products (metallic and electrolytic chromium) by increasing imports of chromium ore from the Aktyubinsk region in recent years;
- the production of medical equipment (X-ray diagnostic equipment) by the Aktyubrentgen plant, engaged in scientific cooperation with OOO “Uralrentgen”, Orenburg, should be considered a successful business project;
- the formation and development of the agro-industrial cluster, which specialises in deep processing of Russian and Kazakh grain based on an already formed border bioplex in the Omsk Region. Within the framework of integrational cooperation, vegetable gelatin, starch, glucose, feed lysine, amino acids, and alcohol are to produce there. In the future, the “synergistic effect” will show itself as a gasoline eco agents production cluster;

“KAMAZ-Engineering” is one of the first largest and successful Kazak-Russian joint projects on automotive vehicles production in Kokshetau city. The enterprise was established on June 2, 2005, the first tip lorry and bus were assembled on August 5, and later that year the first stock car rolled off the assembly line. All manufactured products are sold on the domestic market of the Republic of Kazakhstan. “KAMAZ-Engineering” was created on the basis of a license agreement between “Kamaz” and “Nefaz” public companies, according to which, design and technological documentation were transferred to its Kazakhstan partner and assembly process is organised. The production is equipped with modern control and diagnostic mechanisms;

the formation of a car clusters in East Kazakhstan is based on AO “Asia Auto Kazakhstan” in Ust-Kamenogorsk city. The launch of the enterprise will take place in 2018, as planned. The enterprise is to become a fully-featured regional production center, since capacities are included in the long-term development strategy of the “Renault – Nissan – Avtovaz” alliance. It is known that one workplace created in the automotive industry automatically creates four jobs in the related industries. This plant will give an additional economic push to the metallurgical and chemical enterprises of the border regions such as Altai Krai and East Kazakhstan Region. The range of cars will include Avtovaz promising models “LADA Vesta” and “LADA XRAY”.

Thus, for that matter it is impossible to disagree with V.S. Bilchak in his statement that “... the criterion for the cross-border integration attainment is the degree of market mechanisms freedom and, therefore, the level of regulatory influence of state bodies”

(Bilchak, 2014). In brief, cross-border cooperation, based on resource and geo-economic situation “differences” and commonality adjacency, plays an important role in the border areas economy development.

CONCLUSION

The development of the CIS near-border regions is one of the most important research areas in economic geography. Under the conditions of a centrally planned economy in the republics of the former USSR, a vertically integrated system of industrial networks was formed with an emphasis on the implementation of both national and regional economic issues. In the process of transition to a market economy model, there were significant changes in the border regions of Russia and Kazakhstan, due to both governmental and non-governmental objects of international relations. The formation of a single market based on the Eurasian Economic Union stimulated the border regions to use their competitive advantages for investment generation. The processes of integration and transformation are obvious in extraction and manufacturing industries, agriculture, transport and service sector for more than 27 years after the collapse of the USSR. As a consequence, there is an industrial development “regional asymmetry”. The regions manufacturing high value-added products are becoming the core of Russia and Kazakhstan cross-border relations economic development.

References

- Bashmakov, A.A. (2013). *From border cooperation to Eurasian economic integration*. Alma-Aty: Kazakh Institute of strategic research.
- Biidzhanova, E. (2015). Russian and Kazakhstan border territories: social analyses. *Economic and social changes: facts, trends and perspectives*, 6(42), 224–231.
- Bylchak, V. (2014). Theoretical aspects of border economic cooperation on the basis of intergration processes. *The Baltic Region*, 3 (21), 83–94.
- Chasovsky, V. (2014). Transborder economic cooperation between Russian and Belarus regions. *Pskov regional journal*, 17, 108–117.
- Deutsch, K.W. (1968). *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs. New Jersey.
- Dodonov, V. (2017). *Economic collaboration between Kazakhstan and EU and social and rconomic effects*. Almaty: Fr, Ebert's Fund.
- Gusev, L., Kazantsev, A. (2015). Russian and Kazakhstan relations: problems and perspectives. *Management consulting*, 1(73), 29–40.
- Guzenkova, T., Sytina, A. (2014). Border ties: resources of Euroasian intergration and interstate collaboration. *Problems of national strategy*, 1(22), 7–30.
- Haas Ernst, B. (1961). International Integration: The European and the Universal Process. *International Organization*, 15(3), 366–392.
- Kaufmann, F-X. (1997). *Herausforderungen des Sozialstaates*. Frankfurt am Main.
- Khnykina, T. (2016). *Perspectives and trends in the development of border cooperation between Russia and Kazakhstan*. Samara. Retrieved from <https://regrazvitie.ru/wp-content/uploads/2016/01/Hnykina.pdf>
- Lang, W. (1982). *Der internationale Regionalismus: Integration und Desintegration von Staatenbeziehungen in weltweiter Verflechtung (Forschungen aus Staat und Recht)*. Wien.
- Mattli, W. (1999). *The Logic of Regional Intergration*. Cambridge.
- Mitrany, D. (1943). *A working Peace System*. New York.
- Newrly, P. (2002). *Transnationaler Regionalismus*. Münster.
- Nosov, A.M. (2016). *Border cooperation of the regions of Russia and Kazakhstan. Problems in the development of border regions of Russia*. Retrieved from http://artno.ucoz.ru/Download/mars_2016_1.pdf

Vardomsky, L. (2014). *Regionalisation of economic ties in Russia and neighbouring countries*. Moscow.

Yuvitsa, N. (2013). Experience and perspectives of border cooperation between Kazakhstan and Russia. *Omsk State University*, 8(157), 76–81.

Alexander Burnasov, PhD, Deputy Head of the Department of Theory and History of International Relations, associate professor, Chair of International Relations, Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin, Yekaterinburg, Russia. Research interests: development of transport logistics in the context of globalisation, international communication and international cooperation, history, economy, logistics, globalisation. Author of over 30 works in this field, including 3 monographs.

ORCID: 0000-0002-9568-4542

Address:

Ural Federal University
Department of Theory and History of International Relations
St. Lenin 51, office 386, 620083 Yekaterinburg, Russia
e-mail: burnasov@mail.ru

Ilyushkina Maria, associate professor, Chair of Linguistics and Professional Communication in Foreign Languages, Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin, Yekaterinburg, Russia. Research interests: cross-cultural communication, linguistics, world economy and clusters. Author of over 30 works in this field, including 2 monographs.

ORCID: 0000-0003-4612-3025

Address:

Ural Federal University
Department of Theory and History of International Relations
St. Lenin 51, office 386, 620083 Yekaterinburg, Russia
e-mail: ilyushkina_maria@mail.ru

Yury Kovalev, PhD in Geography, associate professor, Chair of International Relations, Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin, Yekaterinburg, Russia. Research interests: innovative regions of the world, processes of convergence and divergence in the world economy, problems of modern economic geography, economic geography, world civilisations. Author of over 40 works in this field, including 5 monographs.

ORCID: 0000-0002-2272-104X

Address:

Ural Federal University
Department of Theory and History of International Relations
St. Lenin 51, office 386, 620083 Yekaterinburg, Russia
e-mail: yykowaljow@gmail.com

Anatoly Stepanov, PhD in Geography, professor, Head of the Chair of Economics of Institute of Further Education and Vocational Training, Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin, Ekaterinburg, Russia. Research interests: socio-economic asymmetry in the economic development of the regions, the impact of globalisation on the transformation of regions, theory of clusters and cluster strategies, world economy, globalisation, cluster policy, economic geography. Author of over 360 works in this field, including 6 monographs.

ORCID: 0000-0002-6501-1072

Address:

Ural Federal University
Institute of Further Education and Vocational Training
St. Turgenev 4, office 350, 620083 Yekaterinburg, Russia
e-mail: anatoly_stepanow@mail.ru

Gulnara Nyussupova, professor, Head of the Chair of Geography, Land Management and Cadastre, Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan. Research interests: socio-economic asymmetry in the economic development of the regions, the impact of globalisation on the transformation of regions, GIS technology, economic geography. Author of over 300 works in this field, including 5 monographs.

ORCID: 0000-0001-5294-2671

Address:

Al-Farabi Kazakh National University
71 Al-Farabi avenue, 050040 Almaty, Kazakhstan
e-mail: Gulnara.Nyusupova@kaznu.kz

JANINA PACH

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Krakow, Poland

Istota rajów podatkowych w kontekście optymalizacji podatkowej polskich firm

The Notion of Tax-Havens in the Context of Tax Optimisation of Polish Companies

Streszczenie: Raje podatkowe wzbudzają wiele kontrowersji, przede wszystkim ze względu na zmniejszanie dochodów budżetu państwa z tytułu podatku dochodowego od osób prawnych (CIT) i od osób fizycznych (PIT). Jednakże w ten sposób wiele firm, lokalizując swoją działalność poza terytorium własnego kraju, zmniejsza zobowiązania podatkowe, a tym samym obniża własne koszty funkcjonowania i może realizować dodatkowo jeszcze inne cele. Artykuł jest próbą odpowiedzi na szereg pytań badawczych, w tym przede wszystkim:

- co to jest optymalizacja podatkowa i na czym polega,
- jaka jest geneza i rodzaje rajów podatkowych,
- kiedy raje podatkowe stanowią legalne narzędzie optymalizacji podatkowej,
- w jakim zakresie polskie firmy wykorzystują raje podatkowe do optymalizacji podatkowej,
- jakie działania podejmowane są w Polsce w celu racjonalizacji korzystania przedsiębiorców z rajów podatkowych.

Uzyskane odpowiedzi pozwolą rozróżnić nielegalne sposoby niepłacenia podatków, w tym oszustwa podatkowe, od legalnych działań firm w zakresie optymalizacji podatkowej. W tym kontekście bowiem dokonana zostanie analiza praktyk dotyczących lokalizowania swojej działalności przez polskie firmy w wybranych krajach, określanych mianem rajów podatkowych.

Abstract: Tax havens are highly controversial, first of all with respect to the decrease of the state budget revenues coming from corporate income tax (CIT) and personal income tax (PIT). Many companies, however, locate their business activity outside the territory of their own country thus decreasing their tax liabilities, which leads to the reduction of their own running costs and the possibility of pursuing some other objectives. The aim of the paper is to find an answer to a number of research questions, including:

- what is tax optimising and what does it involve?
- what is the genesis of tax havens and what are their types?
- when are tax havens a legal tool for tax optimising?
- to what extent do the Polish companies use tax havens for tax optimising?
- what actions are undertaken in Poland in order to rationalise the use of tax havens by Polish entrepreneurs?

The answers given in the study will allow to discern between ways of optimisation, including tax frauds, and legal activities aimed at tax optimizing. This distinction will provide the context for the analysis of the practices of locating the activity of some companies in selected countries referred to as tax havens.

Słowa kluczowe: budżet; optymalizacja podatkowa; raje podatkowe; system podatkowy; unikanie opodatkowania

Keywords: budget; fiscal optimisation; tax evasion; tax haven; tax system

Otrzymano: 3 stycznia 2019

Received: 3 January 2019

Zaakceptowano: 12 maja 2019

Accepted: 12 May 2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Pach, J. (2019). Istota rajów podatkowych w kontekście optymalizacji podatkowej polskich firm. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(2), 142–159. doi: 10.24917/20801653.332.11

WSTĘP

Podatki stanowią najważniejsze źródło dochodów budżetu państwa. Ich udział w budżecie zależy od wielu czynników, w tym przede wszystkim od:

- ilości obowiązujących podatków oraz ich konstrukcji podmiotowo-przedmiotowej,
- wysokości stawek opodatkowania,
- zakresu ulg i zwolnień podatkowych,
- sytuacji gospodarczej kraju (dynamiki PKB),
- ściągalności podatków,
- skali unikania opodatkowania.

Jest wiele metod unikania opodatkowania, zarówno legalnych, jak i nielegalnych. Jednym z wielu legalnych sposobów jest przeniesienie działalności gospodarczej do rajów podatkowych, państw (terytoriów) o bardzo liberalnych i przyjaznych dla podmiotów zagranicznych systemach podatkowych. Są one szeroko wykorzystywane przez osoby prawne i fizyczne prowadzące działalność gospodarczą do optymalizacji podatkowej. Podatki są bowiem dochodem dla budżetu państwa (budżetów samorządowych), ale wydatkiem (kosztem) dla przedsiębiorców. Dlatego strategia podatkowa przygotowywana jest już na etapie planowania działalności gospodarczej.

Celem artykułu jest przybliżenie natury podatków jako daniny publicznej, czynników wpływających na ciężar podatkowy, przyczyn i rodzajów optymalizacji podatkowej firm oraz zbadanie, w jakiej skali i które raje podatkowe wykorzystywane są do optymalizacji podatkowej przez polskie firmy.

Hipoteza badawcza brzmi następująco:

Wykorzystanie rajów podatkowych do celów optymalizacji podatkowej przez polskich przedsiębiorców determinowane jest: strategią podatkową firmy, konkurencyjnym i liberalnym systemem podatkowym poszczególnych rajów w porównaniu z krajowym systemem podatkowym, oferowanymi przez raje podatkowe rozwiązaniami o charakterze bankowym, prawnym i organizacyjnym, które stymulują przedsiębiorczość.

W artykule wykorzystano zróżnicowane metody badawcze, obejmujące analizę literatury przedmiotu, aktów prawnych i materiałów źródłowych oraz studium przypadku.

Konstrukcja artykułu nakierowana została na realizację celów badawczych i weryfikację sformułowanej hipotezy badawczej.

Praca składa się ze wstępu zawierającego zarys problemu badawczego, cel i hipotezę badawczą oraz z trzech zasadniczych części i podsumowania. Część pierwsza przybliża istotę podatków, ich funkcje, rodzaje oraz kwestie ciężaru podatkowego w Polsce i czynników go determinujących. W części drugiej zaprezentowana została próba rozróżnienia nielegalnych i legalnych sposobów zmniejszania ciężaru podatkowego, ze szczególnym uwzględnieniem optymalizacji podatkowej oraz jej granic legalności określonych prawem. Podkreślono, że z punktu widzenia danego podmiotu gospodarczego optymalizacja podatkowa stanowi element jego strategii podatkowej o określonych implikacjach. Z kolei w trzeciej części artykułu dokonano charakterystyki rajów podatkowych oraz ich klasyfikacji i starano się odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu i które raje podatkowe są wykorzystywane przez polskie firmy do celów optymalizacji podatkowej, a także na czym polega ich atrakcyjność fiskalna dla polskich firm. Podsumowanie zawiera najważniejsze wnioski z rozważań i badań nakierowane na pytania badawcze i weryfikację hipotez zawartych we wstępie artykułu.

PODATKI, ICH TREŚĆ EKONOMICZNA I FUNKCJE

Podatki budzą wiele kontrowersji, gdyż z jednej strony są dochodem budżetu państwa (budżetów lokalnych), finansującym określone dobra publiczne, obronność i bezpieczeństwo, służbę zdrowia, administrację, sądownictwo, infrastrukturę i wiele innych. Z drugiej strony zaś są uszczupleniem dochodów obywateli, firm, jak również w pewnej mierze ograniczeniem dóbr prywatnych na rzecz publicznych, których rodzaj i zakres nie zawsze jest zgodny z preferencjami podatników. Wiąże się z tym kwestia narzuconych wyborów podatnikowi i bezpośredniego przełożenia wielkości płaconych podatków na zakres korzystania z dóbr publicznych. Jaka jest zatem istota i natura podatków?

Podatki to szczególny rodzaj daniny publicznej, ukształtowanej na przestrzeni wieków i definiowanej na wiele sposobów. Podstawy nakładania podatków w Polsce są określone w art. 217 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Zgodnie z tym przepisem nakładanie podatków, innych danin publicznych, określanie podmiotów, przedmiotów opodatkowania i stawek podatkowych, a także zasad przyznawania ulg i umorzeń oraz kategorii podmiotów zwolnionych od podatków następuje w drodze ustawy. Każdy podatek w ramach systemu podatkowego regulowany jest stosowną ustawą. W myśl ustawy o Ordynacji podatkowej z dnia 29 sierpnia 1997 roku „podatek to publicznoprawne, przymusowe, nieodpłatne oraz bezzwrotne świadczenie pieniężne na rzecz Skarbu Państwa, województwa, powiatu lub gminy, wynikające z ustawy podatkowej”.

Te cechy podatku powodują, że podatnik nie zawsze dostrzega związek pomiędzy wydatkami publicznymi państwa (samorządów terytorialnych) a podatkami, które zobowiązany jest płacić.

Podatki są ważnym narzędziem polityki państwa, pełnią funkcje fiskalną, regulacyjną i stymulacyjną. Należy podkreślić, iż podatki, pełniąc funkcję fiskalną polegającą na zasilaniu budżetu państwa (samorządów), nie powinny charakteryzować się nadmiernym fiskalizmem, rodzącym negatywne skutki społeczno-gospodarcze. Na uwadze należy mieć również ich regulacyjny wpływ na kształtowanie dochodu i majątku podatników oraz stymulujące oddziaływanie na działalność gospodarczą, przedsiębiorczość i innowacyjność (Wolański, 2016: 28–31).

Podatki różnią się od siebie podmiotem opodatkowania (czyli kogo dotyczy podatek), przedmiotem (czyli co i w jakim zakresie podlega opodatkowaniu) oraz sposobem poboru podatku (czyli bezpośrednim bądź pośrednim trybem i warunkami płatności). Jednakże wszystkie rodzaje podatków tworzą pewną całość zarówno w sensie prawnym, jak i ekonomicznym, kształtując system podatkowy. W Polsce aktualnie obowiązuje 13 podatków klasyfikowanych według wielu kryteriów, pobieranych w różny sposób. Cztery z nich to podatki pośrednie: podatek od towarów i usług, podatek akcyzowy, podatek od gier oraz podatek od środków transportu – przerzucane na cenę towaru lub usługi. Pozostałe to podatki bezpośrednie: podatek dochodowy od osób fizycznych (PIT), podatek dochodowy od osób prawnych (CIT), podatek od spadków i darowizn, podatek od czynności cywilnoprawnych, podatek rolny, podatek leśny, podatek od nieruchomości, podatek od środków transportowych, podatek tonażowy, podatek od wydobycia niektórych kopalin. Z punktu widzenia przedmiotu opodatkowania można podzielić podatki na: przychodowe, dochodowe, konsumpcyjne i majątkowe.

Ciężar podatkowy stanowi sumę wszystkich wymienionych podatków płaconych przez podatnika. Determinowany jest wieloma innymi czynnikami: zakresem podmiotowym i przedmiotowym danego podatku, stawkami podatkowymi, rodzajem i zakresem ulg i zwolnień w danym podatku i innymi elementami konstrukcyjnymi danej daniny. Ciężar podatkowy nie jest wielkością raz daną, lecz jest wielkością, na którą można wpływać poprzez kształtowanie stanu faktycznego, korzystanie z praw wyboru przyznanych przez ustawodawstwo podatkowe.

Badania Konfederacji Lewiatan pokazały, że 64,4% badanych przedsiębiorców uznało za zbyt wysokie obciążenia z tytułu podatku dochodowego, a 73,8% spośród nich wskazało, że wysokość podatku od towarów i usług (VAT) stanowi utrudnienie w prowadzeniu działalności gospodarczej (Iniewski, 2013: 4). To potwierdza, że podatki są poważnym kosztem dla przedsiębiorców i należy zarządzać nimi podobnie jak kosztami osobowymi czy materiałowymi.

Z kolei według Centrum im. Adama Smitha obciążenie przeciętnego obywatela podatkami pośrednimi i bezpośrednimi w Polsce w 2009 roku wyniosło 44,8% (Zawadzka, 2018). Ponadto badania wskazują na dużą uciążliwość stosowanych w Polsce rozwiązań związanych z rozliczaniem należności podatkowych. W rankingu uciążliwości podatkowej w 2008 roku Polska została sklasyfikowana na trzecim miejscu (po Włoszech i Turcji) wśród krajów OECD (Bessard, 2009).

Według raportu opracowanego w 2010 roku przez Deloitte na zlecenie Ministerstwa Gospodarki obciążenie administracyjne polskich przedsiębiorstw oszacowano na 37,3 mld zł, czyli 2,9% PKB. Przeciętną firmę obsługa obowiązków na rzecz administracji publicznej kosztuje ponad 10 tys. zł, zaś przeciętny przedsiębiorca poświęca na nie jedną trzecią czasu pracy i napotyka na dużą uciążliwość podatkową. Wskazano na skomplikowany i niejasny system podatkowy w Polsce oraz wysokość płaconych podatków stanowiących główną barierę rozwoju przedsiębiorczości.

Potwierdzają to także wyniki raportu *Paying Taxes 2012*, przygotowanego przez ekspertów Banku Światowego we współpracy ze specjalistami Pricewaterhouse Coopers (Paying Taxes 2012, 2019). Autorzy tego raportu uznali Polskę za kraj niesprzyjający prowadzeniu działalności gospodarczej. W badaniu poddana została ocenie przyjazność systemów podatkowych w 183 krajach z całego świata, uwzględniająca: wysokość wszystkich podatków i składek odprowadzanych na rzecz państwa przez średniej wielkości przedsiębiorstwa, liczbę płatności podatkowych w roku oraz czas poświęcany

na dopełnienie formalności podatkowych. W rankingu tym Polska zajęła 127 miejsce, plasując się za wieloma krajami słabo rozwiniętymi (Pach, 2017: 230–243).

Wszyscy podatnicy, a szczególnie przedsiębiorcy, chcieliby legalnie płacić niższe podatki, przy wykorzystaniu możliwości, jakie dają przepisy podatkowe, obniżając w ten sposób koszty funkcjonowania oraz całkowity ciężar podatkowy i poprawiając wynik finansowy. Dotyczy to przede wszystkim podatków dochodowych, podatku od towarów i usług oraz częściowo podatków majątkowych. W każdej grupie tych podatków możliwości w tym zakresie są inne.

Jak płacić niższe podatki w firmie, jaką przyjąć strategię, która pozwoli legalnie minimalizować obciążenia na rzecz fiskusa? To problem, z którym mierzy się niemal każdy przedsiębiorca. Podatki stanowią nieodłączną część działalności gospodarczej. Ich rodzaj, liczba i wysokość obowiązujących stawek bezpośrednio wpływają na sytuację finansową firmy. W tym kontekście ważne stają się z jednej strony działania optymalizacyjne, polegające na „inteligentnym stosowaniu przepisów w celu legalnego zmniejszenia obciążeń podatkowych”, poprawiające sytuację firm, chociaż z drugiej strony budzą one wiele kontrowersji jako te, które są co prawda przeprowadzane zgodnie z literą prawa, ale za to nie zawsze zgodnie z jego duchem.

OSZUSTWO PODATKOWE A OPTYMALIZACJA PODATKOWA

Pojęcie optymalizacji podatkowej pojawia się często w kontekście niepłacenia podatku, unikania opodatkowania czy wręcz oszustw podatkowych. Pojęcia te nie są jednak tożsame, nie jest więc prawidłowe ich zamienne stosowanie bądź rozumienie. Niepłacenie podatku może przyjąć postać legalnego unikania opodatkowania przy wykorzystaniu elementów konstrukcyjnych danego podatku, czyli ulgi, zwolnienia podatkowego oraz odliczenia, lub niewchodzenia w obowiązek podatkowy, np. zaniechania działalności gospodarczej lub zmiany jej formy organizacyjno-prawnej czy miejsca prowadzenia działalności gospodarczej. Szczególnym przykładem takiego unikania opodatkowania jest optymalizacja podatkowa, sama w sobie legalna, dozwolona (o ile nie przekracza granicy prawa), a często błędnie traktowana jako oszustwo podatkowe. Jednakże oszustwo podatkowe polega na unikaniu opodatkowania przez zastosowanie przez podatnika nielegalnych metod zmniejszenia jego ciężaru podatkowego. Przykładem są różne działania podatników, polegające na podawaniu nieprawdziwych danych, złej kwalifikacji kosztów uzyskania przychodów czy ulg, będące naruszeniem prawa i nadużyciem zaufania organów podatkowych.

Pojęciem związanym z nielegalnym niepłaceniem podatku jest uchylanie się od opodatkowania polegające na wzbranianiu się podatnika przed ujawnieniem i wykonaniem powstałego z mocy prawa obowiązku podatkowego. Jest to zachowanie podatnika zmierzające do całkowitej eliminacji ciężaru podatkowego poprzez nieujawnienie zdarzenia, z którym ustawa wiąże obowiązek podatkowy. Uchylanie się od opodatkowania jest zjawiskiem polegającym na złamaniu prawa i niemoralnym, stanowiącym określony rodzaj oszustw podatkowych (Kurzac, 2017: 11–22).

Reasumując: za oszustwo podatkowe w Polsce uznawane są zatem takie zachowania podatnika, które bezpośrednio oraz jawnie naruszają obowiązujące przepisy prawa podatkowego, świadomie wprowadzają w błąd lub też wykorzystują czyjś błąd dla uzyskania własnej korzyści (Wardak, 2014: 52). Polskie prawo skarbowe za oszustwa podatkowe uznaje (Kodeks karny skarbowy):

1. niezgłoszenie przedmiotu lub podstawy opodatkowania,
2. firmanctwo,
3. składanie nierzetelnych deklaracji podatkowych,
4. wyłudzenie zwrotu podatku.

Oszustwa podatkowe niosą za sobą szereg konsekwencji, nie tylko tych najczęściej wymienianych, wymiernych ubytków w dochodach budżetu państwa (budżetów samorządowych). Ich skutkiem niewątpliwie jest powstanie luki podatkowej, rozumianej jako różnica pomiędzy kwotą, która powinna wpłynąć z podatków do budżetu, a kwotą, która faktycznie została z nich uzyskana. Tym samym oszustwa podatkowe wpływają na zwiększenie deficytu budżetowego i zakłócenie równowagi finansów publicznych. Ponadto naruszają zasadę sprawiedliwości podatkowej, gdyż jedni ponoszą w pełni ciężar podatkowy, inni zaś się od niego uchylają, korzystając z dóbr publicznych.

Rodzi to następstwa w sferze mikroekonomicznej, konsumpcji i oszczędności gospodarstw domowych, wyborów produkcyjnych przedsiębiorstw, przenoszących się na funkcjonowanie całej gospodarki. W sferze makroekonomicznej grozi to powstaniem szarej strefy zaburzającej właściwą redystrybucję dochodów, zmniejszenie wpływów budżetowych przekładających się na ograniczenie finansowania dóbr publicznych a w konsekwencji konieczność podniesienia podatków (Kalinowski, 2001: 18–23).

Należy zatem stwierdzić, iż oszustwa podatkowe uderzają w całe społeczeństwo, w pewnym stopniu w każdego obywatela, gdyż uruchamiają niepożądaną redystrybucję dochodów od uczciwych do nieuczciwych obywateli.

Na czym więc polega optymalizacja podatkowa jako legalny sposób unikania i zmniejszenia opodatkowania oraz jakie są jej granice i implikacje? Generalnie korzystanie z optymalizacji podatkowej pozwala zmniejszyć ciężar podatkowy, a co za tym idzie, prowadzi do poprawy wyniku finansowego firmy. Stosując przykładowo odpis od podstawy opodatkowania usług doradczych (świadczonych często poza granicą kraju), usług z zakresu badania rynku, usług reklamowych, usług świadczonych zdalnie itp., podatnik zmniejsza dochód do opodatkowania i legalnie płaci niższe podatki. Równocześnie możliwość uwzględnienia w kosztach uzyskania przychodu powyższych wydatków oraz szeregu innych stwarza dodatkowe motywacje do korzystania z tego typu usług, wydatkowania środków na maszyny, urządzenia, innowacje oraz działania rozwojowe związane z uzyskaniem przychodu. Takie działania przedsiębiorstw są nie tylko potrzebne, lecz konieczne do ich przetrwania i rozwoju, poprawy innowacyjności i konkurencyjności.

Już bowiem na etapie organizowania działalności gospodarczej sytuacja firmy, jej pozycja konkurencyjna na rynku uzależniona jest od całkowitych obciążeń podatkowych. W związku z tym przedsiębiorstwo wcześniej musi dokonać symulacji obciążeń podatkowych i wyboru takiego rozwiązania (prawnie dopuszczalnego), które niesie najniższe obciążenie podatkowe, przekładające się na wielkość zysku i rentowność przedsiębiorstwa (Jamróży, Kudert, 2013). Może ono dotyczyć formy prawnej spółki, struktury planowanej transakcji w ramach i granicach obowiązującego prawa podatkowego, która pomogłaby zmniejszyć poziom obciążeń podatkowych. Punktem wyjścia do optymalizacji jest stworzenie strategii podatkowej.

Strategia podatkowa danego podmiotu (osoby prawnej lub fizycznej) to kompleksowy plan osiągania celu, jakim jest optymalizacja podatkowa. Jest to utworzony prawnie i ekonomicznie spójny zbiór formuł decyzyjnych, obejmujący cele i środki ich realizacji oraz umożliwiający optymalizację podatkową firmy (Wilimowska, Urbańska,

Tabela 1. Klasyfikacja strategii podatkowych według kryterium przedmiotowego

Lp.	Klasyfikacja przedmiotowa strategii podatkowych	Określenie celu oraz kierunków działania	Rodzaje strategii podatkowych – narzędzia realizacji celów
1.	Kosztowe	– zawyżenie kosztów uzyskania przychodu, aby zminimalizować dochód będący przedmiotem opodatkowania: $P - K = D$	– strategia wyceny rozchodu – strategia amortyzacji, – strategia kosztów wysokich – strategię związane, wykorzystujące różne elementy strategii rozchodu, amortyzacji i kosztów
2.	Preferencji i zwolnień podatkowych	– wykorzystanie ulg podatkowych przez realizację celów społecznych, których zakres jest zróżnicowany w różnych systemach podatkowych – wykorzystanie preferencji wynikających ze społecznej odpowiedzialności firm	– strategia finansowania badań – strategia fundacji naukowych, dzięki darowiznom – strategia innych fundacji wykorzystujących różne mechanizmy finansowania
3.	Formy organizacyjno-prawnej	– wykorzystanie różnic w opodatkowaniu osób fizycznych i prawnych – wykorzystanie różnic w opodatkowaniu różnych form organizacyjnych przedsiębiorstw z uwzględnieniem przedmiotu działalności – wykorzystanie prawnych możliwości umiętnego ukształtowania spraw w organizacji gospodarczej (Wilimowska, Urbańska, 2009)	– strategia wykorzystania osobowości prawnej – strategia możliwości tworzenia podatkowych grup kapitałowych – strategia kształtowania struktury zatrudnienia
4.	Wyboru miejsca działalności gospodarczej	– skorzystanie z ulg podatkowych, niższych stawek – skorzystanie z systemu poufności fiskalnej i bankowej – uniknięcie podwójnego opodatkowania – wykorzystanie międzynarodowego prawa podatkowego	– strategię krajowe wykorzystujące różnice w opodatkowaniu firm ze względu na lokalizację – strategię zagraniczne wykorzystujące rozwiązania z różnych systemów podatkowych
5.	Wyboru przedmiotu działalności gospodarczej	– wykorzystanie przedmiotu działalności w celu zastosowania preferencji podatkowych, np. produkcje leków, materiałów sanitarnych – działalność na rzecz ochrony środowiska naturalnego	– strategia zmiany przedmiotu działalności gospodarczej – strategia łączenia przedmiotów działalności w przedsiębiorstwach
6.	Pozaeconomiczne	– oddziaływanie sfer gospodarczych na sfery polityczne, decydujące o kształcie elementów konstrukcyjnych podatków (Wilimowska, Urbańska, 2009)	– strategię w sferze politycznej – strategię scenariuszowe – strategię wspólnotowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie Dębniak (2018), Wilimowska, Urbańska (2009)

2009). W praktyce między strategią podatkową a optymalizacją obciążeń podatkowych stawia się znak równości, mimo iż strategia podatkowa może być nakierowana na realizację szerszych celów niż optymalizacja. Strategie podatkowe można klasyfikować, według kryterium przedmiotowego, na: strategie kosztowe, preferencji zwolnień podatkowych, formy organizacyjno-prawnej, wyboru miejsca działalności gospodarczej, wyboru przedmiotu działalności gospodarczej oraz strategie pozaekonomiczne (por. tabela 1).

Cel strategii podatkowej i środki realizacji determinowane są: wielkością firmy, jej kapitałem, innowacyjnością, branżą i konkurencją, w której funkcjonuje firma, miejscem jej lokalizacji oraz szeregiem innych czynników. Każda z wymienionych strategii nakierowana jest na realizację określonych celów przy wykorzystaniu stosownych narzędzi (wymienionych w tabeli 1). Dana strategia niekoniecznie musi występować w czystej postaci. Przykładowo strategia kosztów może uzupełniać się ze strategią wyboru przedmiotu działalności.

W celu optymalizacji podatków dochodowych firmy wykorzystują najczęściej jednorazową amortyzację (Spoz, 2012: 237–240), uproszczenie zaliczki na poczet podatku dochodowego, rozliczenie strat podatkowych czy nawet umowy cywilnoprawne.

Jedną z najprostszych metod optymalizacji podatku dochodowego jest amortyzacja aktywów trwałych przedsiębiorstwa. Generalnie amortyzacja polega na rozłożeniu w czasie kosztów zużycia środków trwałych w okresie ekonomicznie uzasadnionej ich eksploatacji. Środki trwałe zużywają się stopniowo w procesie ich użytkowania. Wartość zużycia aktywów trwałych w danym okresie odzwierciedlają odpisy amortyzacyjne, które dokonywane systematycznie powiększają koszty przedsiębiorstwa. Wysokość odpisów determinowana jest rodzajem środka trwałego, przewidzianej dla niego stawki oraz przyjętej metody amortyzacji.

Do najczęściej stosowanych metod optymalizacji zalicza się:

- wybór i zastosowanie indywidualnych stawek amortyzacyjnych,
- możliwość dokonywania jednorazowych odpisów amortyzacyjnych,
- wybór i zastosowanie degresywnej metody amortyzacji,
- wybór i zastosowanie indywidualnych stawek amortyzacyjnych (Spoz, 2012: 237–240).

Każda z tych metod w odmienny sposób określa wielkość odpisów amortyzacyjnych i możliwość ich odliczenia od kosztów uzyskania przychodów danego podmiotu, a tym samym pomniejszenia dochodu do opodatkowania¹.

Przykładowo jednorazowa amortyzacja polega na odpisie całej wartości zużytych w ciągu roku środków trwałych zaliczanych do grupy od 3 do 8 Klasyfikacji środków trwałych (oprócz samochodów osobowych) w roku podatkowym, w którym zostały wprowadzone do ewidencji. Z amortyzacji mogą skorzystać nowe firmy oraz mali przedsiębiorcy, przy czym odpis nie może przekraczać 50 tys. euro. Z kolei rozliczanie strat podatkowych polega na obniżaniu dochodu w danym roku podatkowym o poniesioną stratę podatkową w kolejnych pięciu latach podatkowych, przy czym odliczenie nie może przekroczyć połowy straty.

¹ Metody amortyzacji, stawki oraz ustalenie wartości początkowej środka trwałego, od którego dokonywane są odpisy amortyzacyjne, regulują zapisy art. 22a–22m ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych i odpowiednio art. 16a–16m ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych.

Przedsiębiorcy wykorzystują również uproszczenie zaliczki na podatek dochodowy. Mają oni możliwość płacenia zaliczek miesięcznych w formie uproszczonej w wysokości 1/12 podatku należnego, który został wykazany w zeznaniu podatkowym z roku wcześniejszego. Jeżeli w zeznaniu nie wykazano podatku należnego, można skorzystać z tego zwolnienia na określonych zasadach.

Umowy cywilnoprawne, do których należą umowy zlecenia lub umowy o dzieło, są wykorzystywane przy zatrudnianiu pracowników, przez co obciążenia podatkowe (ze względu na wyższe koszty uzysku przychodu zmniejszające podstawę opodatkowania) i płatności do ZUS mogą być niższe.

Podsumowując, optymalizacja podatkowa to inteligentne stosowanie przepisów w celu legalnego zmniejszenia obciążeń podatkowych. Pomimo otaczających ją legend optymalizacja podatkowa pozwala na przetrwanie i rozwój wielu firm, wzrost ich inwestycji oraz w wielu przypadkach na umiędzynarodowienie i zrównanie warunków konkurencji polskiego biznesu z europejskim.

RAJE PODATKOWE ORAZ ICH WYKORZYSTANIE PRZEZ POLSKIE FIRMY DO CELÓW OPTYMALIZACJI PODATKOWEJ

Innym sposobem optymalizacji podatkowej, wzbudzającym najwięcej kontrowersji, jest wykorzystanie rajów podatkowych. W literaturze i w praktyce termin „raj podatkowy” używany jest zamiennie z innymi określeniami: oaza podatkowa czy z angielskiego *tax haven*, *offshore financial center*, *offshore tax haven*. Należy podkreślić, iż pojęcie raju podatkowego jest trudne do zdefiniowania, jednak na przestrzeni lat wypracowano pewne kryteria, dzięki którym jest możliwość wyodrębnienia obszarów sprzyjających szkodliwej konkurencji podatkowej (Burżacka, 2011).

M. Hampton (1996: 10) za raj podatkowy uważa jurysdykcję, w której jest całkowity brak podatków bądź występuje niskie opodatkowanie w porównaniu z porządkami prawnymi innych krajów. Natomiast w świetle innej definicji za raje podatkowe uznaje się kraje (obszary) cechujące się niskim opodatkowaniem, gdzie oferowane są zaawansowane technologie komunikacyjne i inne udogodnienia dla przedsiębiorców, a ponadto obszary, które same promują siebie jako centra *offshore*, często mają ustawodawstwo, które wspiera prowadzenie takiej działalności oraz tajemnicę bankową (Desai, Foley, Hines, 2005: 519).

W polskim systemie prawnym pojęcie raju podatkowego (*tax haven*) jest stosowane tylko potocznie i oznacza kraj, terytorium, obszar, który gwarantuje osobom fizycznym i prawnym korzyści podatkowe w zakresie podatku dochodowego lub spadkowego oraz daje szansę na obejście obciążeń podatkowych we własnym kraju, ewentualnie na zapłacenie w nim niższego podatku ze względu na obowiązujące na danym obszarze korzystniejsze rozwiązania fiskalne (Szczodrowski, 2007: 215). Natomiast formalnie, zgodnie z regulacjami prawnymi, używa się określenia „kraje i terytoria stosujące szkodliwą konkurencję podatkową” (rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 17 maja 2017 roku). Rozporządzenie to normuje katalog listy krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową (lista tzw. rajów podatkowych). Większość krajów, organizacji UE, OECD traktuje raje podatkowe jako groźną konkurencję, zmniejszającą wpływy podatkowe od osób fizycznych i prawnych do budżetu państwa, a poprawiającą sytuację firm z nich korzystających.

Akty prawne, liczne dokumenty, listy, raporty wyliczają państwa i terytoria, które w ocenie OECD oraz polskich organów skarbowych prowadzą szkodliwą politykę fiskalną. Dotyczyć ona może transferu kapitału do spółki zależnej, posiadającej siedzibę w raju podatkowym, nabywania korzyści umownych, transferu zysków, zmiany miejsca zamieszkania (*Raj podatkowy*, 2018). Poszczególne kraje i organizacje, w oparciu o określone kryteria szkodliwej polityki fiskalnej, budują listy takich obszarów i krajów. Na listę OECD (i polską zarazem) trafiają te kraje i terytoria, które nie współpracują z obcymi organami podatkowymi w zakresie wymiany informacji fiskalnych. Z czarnej listy znikają wówczas, kiedy utworzą ramy prawne współpracy z innymi fiskusami. Przykładowo w 2015 roku z polskiej listy zniknęło sześć państw, które rozpoczęły współpracę z obcymi organami podatkowymi: Belize, Bermudy, Gibraltary, Kajmany, Montserrat oraz Turks i Caicos (Rabiega, 2015).

Do głównych cech rajów podatkowych najczęściej zalicza się (Mazur, 2012: 99):

- a) dogodny system podatkowy charakteryzujący się brakiem podatków bądź niskimi stawkami podatkowymi i korzystnymi regulacjami prawnymi dla przedsiębiorców,
- b) łatwość założenia firmy, minimalne formalności oraz niskie koszty jej prowadzenia,
- c) przestrzeganie tajemnicy bankowej i finansowej²,
- d) brak efektywnej wymiany informacji podatkowych z innymi państwami,
- e) swobodny dostęp do kapitału, brak kontroli dewizowej, sprawozdań dewizowych i podatkowych.

Raje podatkowe można klasyfikować według różnych kryteriów, które mają charakter ekonomiczno-fiskalny lub geograficzny. Jednym z nich jest wysokość stawek podatkowych bądź w ogóle brak określonych podatków dochodowych lub majątkowych w odniesieniu do źródeł zagranicznych. Mogą one dotyczyć podmiotowych i przedmiotowych ulg i zwolnień podatkowych, z których zagraniczne firmy bądź osoby fizyczne mogą korzystać. Ważnym aspektem ekonomiczno-fiskalnego kryterium są udogodnienia finansowe, oferowane przez oazy podatkowe, w tym wysokie oprocentowanie lokat otwieranych w bankach bądź ograniczenia w dostępie do informacji bankowych oraz współpraca z urzędnikami skarbowymi z innych państw.

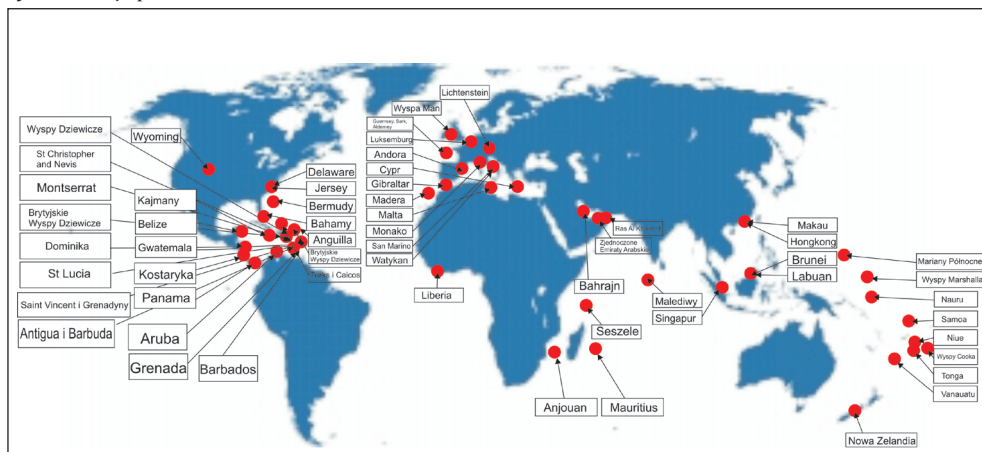
Raje podatkowe pod względem atrakcyjności oferowanych warunków³ można klasyfikować następująco (Pach, 2018: 175–189):

- a) raje podatkowe, w których osoby fizyczne mogą liczyć na łagodne traktowanie prawne, czyli Monako, Bahamy, Bermudy i Kajmany,
- b) raje podatkowe, w których majątek i dochód nie jest opodatkowany: Vanuatu i Kajmany,
- c) raje podatkowe, w których opodatkowane są tylko dochody uzyskane na swoim terytorium, natomiast pozostałe pozyskane za granicą nie podlegają opodatkowaniu: Filipiny, Panama, Kostaryka, Haiti, Liberia,
- d) obszary, które w wybranych dziedzinach działalności gospodarczej stosują preferencyjne stawki podatkowe: m.in. Anguilla, Jamajka.

² Banki w rajach podatkowych nie ujawniają informacji o swoich klientach organom państw trzecich. Ponadto w rajach podatkowych właściciel spółek ma zagwarantowany wysoki poziom poufności.

³ Rosnąca konkurencja międzynarodowa przyczyniła się do tego, że niektóre raje podatkowe uchwałyły specjalne akty prawne gwarantujące swoim klientom konkretne przywileje.

Rycina 1. Raje podatkowe na świecie

Źródło: *Raje podatkowe* (2018)

Wybór raju podatkowego na miejsce lokalizacji firmy poprzedzony jest wieloaspektową analizą, ściśle związaną z bieżącą i przyszłą strategią podatkową firmy, nakierowaną na zmniejszenie kosztów jej funkcjonowania, korzystanie z preferencji i zwolnień podatkowych, z danej formy organizacyjno-prawnej, wyboru miejsca i przedmiotu działalności gospodarczej itp. Warto zatem zwrócić uwagę, że decyzja o wyborze raju podatkowego jest uzależniona od wielu czynników: otoczenia prawnego, zasad opodatkowania, kosztów prowadzenia działalności, stabilności politycznej państwa i wielu innych.

Raje podatkowe to nie tylko odległe wysepki, ale również takie kraje jak: Singapur, Monako, Lichtenstein, Luksemburg, Cypr, Andora, Hongkong, Malta, a spora ich część znajduje się w Europie (por. rycina 1). Nawet jeżeli raj podatkowy jest małą wyspą na Pacyfiku lub Atlantyku, to najczęściej jest to terytorium należące do Wielkiej Brytanii czy Stanów Zjednoczonych – co podważa ich anonimowość.

W świetle danych pochodzących z badań Bisnode Polska na świecie jest około 60 rajów podatkowych, w których zlokalizowanych jest około 3 mln firm pochodzących niemal z całego świata (Otto, 2016). Dane te nie są kompletne, gdyż dotyczą tylko osób prawnych, a nie fizycznych, nie obejmują firm przenoszących pieniądze do rajów, zapewniających ochronę danych wspólników i menedżerów (np. stan Delaware w USA).

Z badań opublikowanych przez Bisnode wynika, że najpopularniejszym rajem podatkowym jest Hongkong, w którym zlokalizowanych jest ponad 2,8 mln firm, na drugim miejscu jest Mauritius z liczbą 97,6 tys. firm. Na trzecim miejscu znajduje się Bahrajn, z ponad 40,4 tys. zarejestrowanych firm (por. tabela 2).

Również Cypr (którego nie ma obecnie na liście krajów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową) cieszy się dużą popularnością, szczególnie ze strony Federacji Rosyjskiej, Francji, Polski – w kontekście realokacji kapitału. W kraju tym zarejestrowanych jest 348,5 tys. firm, w tym ponad 11 tys. należy do Federacji Rosyjskiej. Z danych wynika, że poza granicami naszego kraju w rajach podatkowych zarejestrowanych jest blisko 200 firm, które w ten sposób optymalizują podatki. Najpopularniejszym rajem pod względem poszczególnych jurysdykcji wśród polskich firm jest Liechtenstein, w którym zarejestrowanych jest aż 37,7% podmiotów z polskim kapitałem. Drugim

Tabela 2. Liczba firm zarejestrowanych w rajach podatkowych

Kraj	Liczba podmiotów	Polska	Niemcy	Wielka Brytania	Francja	USA	Włochy	Rosja
Hongkong	2 834 117	65	302	831	54	834	296	124
Mauritius	97 637	7	35	117	5	25	17	9
Bahrajn	40 499	0	7	39	5	128	3	1
Liechtenstein	36 093	74	376	217	161	363	253	110
Brytyjskie Wyspy Dziewicze	31 114	31	263	3967	574	690	253	1058
Panama	18 405	5	15	634	0	92	35	17
Bahamy	6 349	4	39	154	2	170	18	41
Monako	4 084	3	3	4	8	5	8	1
Barbados	3 088	0	3	12	0	29	0	0
Andora	2 688	0	0	0	1	4	0	0
Wyspy Marshalla	2 248	0	0	117	0	8	8	5
Seszele	2 216	0	1	136	0	1	1	34
Saint Kitts i Nevis	1 172	0	1	85	0	5	5	25
Liberia	1 028	0	0	1	0	6	1	0
Antigua i Barbuda	917	0	2	1	0	8	0	0
Malediwy	813	0	0	2	0	1	0	0
Saint Vincent i Grenadyny	758	0	1	12	0	3	0	2
Saint Lucia	754	0	0	9	0	7	0	0
Anguilla	728	0	1	17	0	1	1	0
Vanuatu	621	0	0	0	0	0	0	0
Dominika	459	0	1	139	0	1	0	10
Grenada	402	0	0	0	0	4	0	0
Wyspy Cooka	368	0	0	2	0	0	0	0
Tonga	214	0	0	0	0	0	0	0
Nauru	77	0	0	0	0	0	0	0
Samoa	6	0	0	0	0	0	0	0
Suma	3 086 855	189	1049	6496	810	2385	899	1437

Źródło: Gazeta Prawna (2017)

pod względem atrakcyjności miejscem optymalizacji podatkowej dla polskich firm jest Hongkong (33,1%), natomiast trzecim – Brytyjskie Wyspy Dziewicze (15,8%). Poza tym polski kapitał inwestowany jest w Monako (5,1%), na Mauritiusie (3,5%), w Panamie (2,5%) i na Bahamach (2%) (Otto, 2016).

Każdy z wymienionych rajów podatkowych, z których korzystają polskie firmy, ma swoją specyfikę i wpisuje się w określoną strategię podatkową. Liechtenstein uznawany jest za jeden z nielicznych europejskich rajów podatkowych⁴, o czym decyduje kilka sprzyjających przedsiębiorcom czynników (*Liechtenstein – raj podatkowy*, 2018):

⁴ W 2015 roku Unia Europejska i Lichtenstein podpisały umowę o wzajemnym przekazywaniu sobie informacji o posiadaczach kont bankowych, aby walczyć z unikaniem płacenia podatków.

- liczące się w skali światowej centrum finansowe, bogaty kraj,
- dynamicznie rozwijająca się i nowoczesna gospodarka, o dużym znaczeniu eksportu w PKB,
- rozbudowany system bankowy i sektor usług zarządzania majątkiem prywatnym osób zagranicznych połączony z wysokim poziomem obsługi księgowej,
- ogromna różnorodność w zakresie form prawnych firm w Liechtensteinie: spółki akcyjne (AG), zakłady (*Anstalt*, swoiste połączenie spółki kapitałowej i fundacji), fundacje (*Stiftung*) pełniące funkcje instytucji ochrony majątku i planowania dziedziczenia,
- przejrzyste zasady powoływania do życia spółki: obowiązek posiadania kapitału zakładowego, jego minimalnej wysokości (30 tys. franków szwajcarskich), uiszczania rocznej opłaty,
- korzystne reguły opodatkowania dla inwestorów: podatek dochodowy dla osób prawnych z siedzibą na terytorium Lichtensteinu – 12,5%, podatek od należności licencyjnych (0%), podatek od odsetek i dywidend (0%), podatek od zysków z licencji (2,5%), podatek od zysków kapitałowych (0%).

Atrakcyjnym miejscem lokalizacji przedsiębiorstw dla polskich przedsiębiorców jest również Hongkong ze względu na następujące czynniki:

- system podatkowy Hongkongu charakteryzuje się przyjaznością, przejrzystością oraz niskimi stopami podatkowymi;
- funkcjonują tam tylko trzy rodzaje podatków bezpośrednich: od dochodów przedsiębiorstw (maksymalnie 16,5%), od wynagrodzeń (maksymalnie 15%) oraz od nieruchomości (15%) (*System podatkowy w Hongkongu*, 2018). Nie występuje podatek VAT ani inne formy podatku od sprzedaży, nie ma podatku od dywidendy ani zysków kapitałowych, ani też podatku u źródła. Podatek dochodowy pobierany jest w oparciu o zasadę terytorialności, tzn. opodatkowaniu podlegają tylko dochody uzyskiwane na terytorium Hongkongu. W związku z tym fakt posiadania biura w Hongkongu nie jest równoznaczny z koniecznością płacenia tam podatku, jeżeli dochody pochodzą spoza terytorium Hongkongu. Zasada terytorialności dotyczy również dochodów osób fizycznych. Hongkong stosuje też szereg całościowych lub częściowych zwolnień z podatku dochodowego oraz ma system korzystnych odpisów i amortyzacji, dynamizujących inwestycje. Według rankingu obciążeń podatkowych przygotowanym przez „Forbes” w 2009 roku Hongkong zajmował pierwsze miejsce w Azji i trzecie na świecie pod względem najniższych obciążeń podatkowych (*Paying Taxes* 2009, 2019);
- szybki proces rejestracji spółki (*Rejestracja spółki...*, 2018); rejestracja odbywa się w ciągu 10 dni, kapitał nie jest wymagany i nie ma ograniczeń dotyczących narodowości założyciela firmy;
- zarządzanie spółką jest dogodne, gdyż nie ma wymogu posiadania siedziby w Hongkongu, firma może działać z dowolnego miejsca na świecie;
- bardzo dobrze jest rozwinięta infrastruktura bankowa, banki proponują klientom szereg ułatwień, m.in. możliwość założenia konta i dokonywania transakcji w dowolnej walucie, brak limitów na koncie, nie ma kontroli nad transakcjami, strzeżona jest tajemnica bankowa;
- dogodny system podatkowy, obejmujący podatek korporacyjny od zysku spółki *offshore* (stanowi 0% w przypadku firm dokonujących transakcji poza granicami

Hongkongu), a także podatek od spadku i darowizn za akcje posiadane przez osobę niebędącą rezydentem.

Dla polskich firm dogodnym miejscem lokalizacji są również Brytyjskie Wyspy Dziewicze (określane w skrócie BVI, od oficjalnej nazwy British Virgin Islands), stanowiące terytorium zależne Wielkiej Brytanii. Do zalet Brytyjskich Wysp Dziewiczych zliczyć należy:

- stabilność polityczną i gospodarczą,
- dobre połączenia międzynarodowe,
- brak przesadnej regulacji i restrykcji oraz kontroli dewizowej,
- bardzo wysoki poziom usług profesjonalnych w zakresie administrowania spółkami,
- brak podatku dochodowego od osób fizycznych i spółek.

W 2017 roku na jednego mieszkańca BVI przypadało 18 spółek *offshore*, co odzwierciedla atrakcyjność inwestycyjną tego regionu. Spółki te są modelowym przykładem International Business Company, przyciągającym zagranicznych inwestorów, którzy prowadzą dalsze interesy poza ich granicami, korzystając z licznych przywilejów podatkowych i korporacyjnych, jakie zapewniają im Brytyjskie Wyspy Dziewicze. Główne zalety lokalizacji takich spółek, to zwolnienie z podatku dochodowego oraz bardzo elastyczna struktura korporacyjna. Spółka wymaga tylko jednego członka zarządu i jednego udziałowca – obie te funkcje mogą być pełnione przez osobę prawną, tj. inną spółkę, pochodzącą z dowolnego państwa na świecie. Wymogiem jest, aby spółka miała na terytorium Wysp siedzibę i agenta rejestrowego, nie istnieje minimalna kwota kapitału, który powinien być wpłacony (*Zakładanie spółek...*, 2018). Spółka może prowadzić każdy rodzaj działalności bez konieczności uzyskiwania zezwoleń (z wyłączeniem działalności bankowej lub ubezpieczeniowej).

Jakie są korzyści podatkowe? Zgodnie z ustawodawstwem spółka oraz wypłacane przez nią dywidendy i odsetki zwolnione są z wszelkich form podatku dochodowego. Opodatkowaniu nie podlegają zyski kapitałowe w związku z jakimikolwiek udziałami czy innymi papierami wartościowymi emitowanymi przez spółkę⁵. Nie istnieje podatek od spadków, darowizn czy nieruchomości, ale spółki objęte są obowiązkiem sporządzania i składania do rejestru sprawozdań finansowych. Brytyjskie Wyspy Dziewicze cieszą się powodzeniem także wśród firm francuskich, włoskich i rosyjskich. Około 70% francuskich spółek ulokowało kapitał na Wyspach Dziewiczych.

Ponadto wysoki jest poziom poufności, informacje przekazywane urzędowi rejestrowemu, które mogą być udostępnione publicznie, to: nazwa spółki, adres jej siedziby i dane agenta rejestrowego oraz umowa spółki (*Zakładanie spółek...*, 2018).

Według szacunków firmy z polskim kapitałem, które zdecydowały się na rejestrację w rajach podatkowych, miałyby do zapłacenia w ostatnich trzech latach z tytułu podatku dochodowego łącznie ponad 53 mln zł. Ich przychód w sumie wyniósł ponad 13 mld zł, przy 362 mln zł zysku (Otto, 2016). Są to jednak wielkości nieuwzględniające tego, że nie wszystkie te firmy przetrwałyby, gdyby były pod polską jurysdykcją podatkową i musiały płacić wysokie podatki przekładające się na koszty funkcjonowania. Z drugiej strony, dane nie zawierają wszystkich firm polskich zlokalizowanych w rajach

⁵ W ramach polskich regulacji Brytyjskie Wyspy Dziewicze należą też do państw stosujących szkodliwą konkurencję podatkową, por. rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 17 maja 2017 r. w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową w zakresie podatku dochodowego od osób prawnych.

podatkowych, gdyż wiele z nich z nich rejestruje się w taki sposób, aby dotarcie do danych ich właścicieli nie było możliwe. Ponadto w raporcie Bisnode Polska brakuje dużego wycinka rynku, czyli firm należących do osób fizycznych.

Niewątpliwie raje podatkowe stanowią uszczerbek dla naszego budżetu wynoszący kilkadziesiąt miliardów złotych rocznie. Z kolei według danych raportu Komisji Europejskiej budżet Polski jest szczuplejszy nawet o 46 mld zł rocznie z tytułu niepłacenia podatku dochodowego od osób prawnych (CIT), zatrzymanego przez korporacje wykorzystujące raje podatkowe (Pach, 2018: 175–189). Dla porównania w 2015 roku koszty utrzymania całej armii wyniosły 38 mld zł. W związku z tym wydaje się, iż należałoby zwiększyć atrakcyjność polskiego systemu podatkowego, w tym przede wszystkim zmniejszyć ciężar opodatkowania. W świetle przeprowadzonych badań istnieje związek pomiędzy podatkiem dochodowym od osób prawnych (CIT) a lokalizacją przedsiębiorstwa w raju podatkowym. Im większa jest stawka podatku CIT, tym więcej przedsiębiorców decyduje się na przeniesienie firmy do kraju z korzystniejszym systemem podatkowym („Gazeta Prawna”, 2018). Jednakże z analizy trzech najbardziej atrakcyjnych dla polskich firm rajów podatkowych wynika, iż oprócz systemu podatkowego, stanowiącego główny czynnik przyciągający zagranicznych przedsiębiorców, bardzo ważne są inne uwarunkowania przedsiębiorczości, jak: profesjonalizm w zakresie tworzenia i administrowania spółkami, rozwinięta infrastruktura bankowa, brak nadmiernej regulacji itp.

Można podać wiele przykładów polskich firm, które w ostatnich latach zdecydowały się przenieść do rajów podatkowych w celach optymalizacji podatkowej (Sobolak, 2014). Firma LPP działania w tym zakresie rozpoczęła w 2011 roku, kiedy to przeniosła znaki towarowe Reserved, Cropp i Mohito na cypryjską spółkę Gothallas, która z kolei przeniosła swoje prawa na spółkę Jaradi Limited ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich. LPP swoją decyzję motywowało ochroną znaków towarowych oraz zachowaniem „optymalnej struktury podatkowej”. Na Cyprze podatek dochodowy wynosił 12,5%, a w Zjednoczonych Emiratach Arabskich – 0%. Dla porównania w Polsce wynosił wówczas 19%. To pozwoliło firmie płacić niższe podatki (Sobolak, 2014).

W 2009 roku w związku z wysokimi podatkami decyzję o przeprowadzce podjęła sieć sklepów ze sprzętem AGD i RTV – Avans. Jej właścicielem stała się zarejestrowana na Cyprze spółka Lautum Fund Holding Limited. Na Cypr przeniósł się też polski producent napojów alkoholowych – Perła Browary Lubelskie oraz ochroniarski gigant Impel. Lokalizację poza granicami kraju znalazły również firmy HAWE i Komputronik.

Zygmunt Solorz-Żak już w 2009 roku zdecydował o zarejestrowaniu większościowego pakietu udziałów Telewizji Polsat w dwóch cypryjskich firmach. Swoją decyzję tłumaczył chęcią przeniesienia akcji z osób fizycznych na firmy oraz oszczędnościami podatkowymi. W 2011 roku Telewizję Polsat od cypryjskiej spółki odkupił Cyfrowy Polsat. Ekonomiści szacowali, że gdyby transakcja odbyła się w Polsce, to podatek wyniósłby pół miliarda złotych. Za pośrednictwem cypryjskiej firmy w 2011 roku Solorz-Żak przejął też Polkomtel, operatora sieci komórkowej Plus, by później przenieść firmę do Liechtensteinu.

Podobnie Dariusz Miłek, prezes NG2, firmy, do której należy marka obuwnicza CCC, kontroluje swoje akcje za pośrednictwem spółki zarejestrowanej w Luksemburgu, tak jak Józef Wojciechowski, współwłaściciel J.W. Construction, który udział w firmie realizuje za pośrednictwem luksemburskiej spółki EHT SA.

Przykładów można podać wiele, jednakże każde przeniesienie firmy wynika z jej własnej strategii. Wspólnym mianownikiem jest zmniejszenie ciężaru podatkowego wpływającego na wynik finansowy, częste i szybkie zmiany lokalizacji oraz form prawno-organizacyjnych i własnościowych firm.

Niewątpliwie raje podatkowe są uszczupleniem dochodów budżetu państwa z jednej strony, z drugiej zaś pozwalają przetrwać firmom, rozwinąć działalność na wielu rynkach, dokapitalizować je i umiędzynarodowić. Jednakże ze względów fiskalnych poszczególne kraje, organizacje, w tym Unia Europejska, walczą różnymi środkami z przenoszeniem firm do rajów podatkowych.

W Polsce 1 stycznia 2019 roku weszła w życie nowelizacja ustawy z dnia 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych, wprowadzająca do polskiego systemu podatkowego tzw. *exit tax*, czyli podatek od dochodów z niezrealizowanych zysków kapitałowych (Miłosiewicz, 2019). Ma on przeciwdziałać unikaniu opodatkowania przez przenoszenie aktywów do innego państwa, rezydencji podatkowej lub stałego zakładu. Stawka wyniesie 19%, a dla niektórych osób fizycznych 3%. Opodatkowanie niezrealizowanych zysków kapitałowych od osób fizycznych obowiązuje już w 11 krajach Unii Europejskiej.

PODSUMOWANIE

Optymalizacja podatkowa jest legalnym sposobem zmniejszania ciężaru podatkowego podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Ciężar podatkowy jest wielkością, na którą można wpływać przez kształtowanie stanu faktycznego i korzystanie z praw wyboru przyznanych przez ustawodawstwo podatkowe. Dlatego już na etapie organizacji firmy przedsiębiorstwo powinno dokonać symulacji obciążeń podatkowych i wyboru takiego rozwiązania (prawnie dopuszczalnego), które niesie najniższe obciążenie podatkowe, przekładające się na wielkość zysku i rentowność firmy oraz jej konkurencyjność.

Jest wiele metod optymalizacji podatkowej, obejmujących m.in. jednorazową amortyzację, uproszczenie zaliczki na podatek dochodowy, zastosowanie umów cywilnoprawnych przy zatrudnieniu, które zwiększają koszty uzyskania przychodu, a tym samym obniżają dochód do opodatkowania.

Kontrowersyjną metodą optymalizacji podatkowej jest wykorzystanie rajów podatkowych przez ogromną liczbę firm z całego świata, w tym również z Polski. Ponad 200 polskich firm zlokalizowanych jest w rajach podatkowych, w tym głównie w Liechtensteinie, Hongkongu, na Wyspach Dziewiczych, w Panamie oraz w innych, dzięki czemu optymalizują w ten sposób swoje podatki. Firmy te ponadto reinwestują swoje zyski w różnych krajach, m.in. na Cyprze (który już nie występuje na liście krajów stosujących szkodliwą konkurencję). Z jednej strony firmy te, korzystając z łagodnych rozwiązań podatkowych rajów i innych przyjaznych rozwiązań bankowych czy organizacyjnych, mogą dynamicznie się rozwijać, zwiększać swoje zyski i inwestycje, z drugiej zaś nie płacą stosownych podatków w kraju, przez co dochody budżetu państwa są mniejsze.

Aby zapobiegać skali korzystania z rajów podatkowych, należy podejmować zróżnicowane działania: od sukcesywnego zwiększania atrakcyjności polskiego systemu podatkowego dla firm i innych podatników przez jego stopniowe, wyważone liberalizowanie, po wprowadzanie prawnych regulacji (niesprzecznych z regulacjami

europiejskimi), jak np. wdrażany obecnie podatek od niezrealizowanych zysków kapitałowych, mających zapewnić ochronę polskiego budżetu – a tym samym uzasadnioną ochronę interesu publicznego naszego kraju.

Literatura References

- Bessard, P. (2009). Tax burden and individual rights in the OECD: an international comparison. Institut Constant de Rebecque.
- Burżacka, M. (2011). Raje podatkowe sposobem na legalną optymalizację podatkową. *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Płocku. Nauki Ekonomiczne*, 14, 19–30.
- Desai, M.A., Foley, C.F., Hines, J.R. (2005). The demand for tax haven operations. *Journal of Public Economics*, 90, 519.
- Dębniak, P. (2018). Optymalizacja podatkowa jako element zarządzania finansami przedsiębiorstwa. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 1(91).
- Gazeta Prawna (2017, 19 października). Pozyskano z <http://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/951288,polskie-firmy-w-rajach-podatkowych.html>
- Gazeta Prawna (2018, 14 sierpnia). Pozyskano z <http://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1087730,wysokosc-strat-we-wplywach-z-cit-na-rzecz-rajow-podatkowych.html>
- Hampton, M. (1996). *The Offshore Interface. Tax haven in the global Economy*. London: MacMillan Press.
- Iniewski, R. (2013). *Model podatkowy dla MŚP – zasady opodatkowania małych i średnich przedsiębiorstw, analiza, rekomendacje*. Warszawa: Konfederacja Lewiatan.
- Jamroży, M., Kudert, S. (2013). *Optymalizacja opodatkowania dochodów przedsiębiorców*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Kalinowski, M. (2001). *Granice legalności unikania opodatkowania w polskim systemie podatkowym*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa.
- Kurzac, M. (2017). Unikanie opodatkowania a uchylanie się od opodatkowania – o kryteriach różniących. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 105, 11–22.
- Liechtenstein – raj podatkowy (2018, 10 września). Pozyskano z www.rajpodatkowy.waw.pl/liechtenstein-raj-podatkowy/
- Mazur, Ł. (red.) (2012). *Optymalizacja podatkowa*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Miłosiewicz, M. (2019, 25 kwietnia). Nowy podatek od dochodów z niezrealizowanych zysków, tzw. exit tax. Pozyskano z https://www.taxonline.pl/komentarze/74219/Nowy_podatek_od_dochodow_z_niezrealizowanych_zyskow_tzw_exit_tax
- Otto, P. (2016, 30 czerwca) (2018, 20 listopada). 200 polskich firm jest zarejestrowanych w rajach podatkowych. *Gazeta Prawna*. Pozyskano z <https://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/951288,polskie-firmy-w-rajach-podatkowych.html>
- Pach, J. (2017). Dylematy systemu podatkowego w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 31(3), 230–243.
- Pach, J. (2018). Formy i skutki niepłacenia i wyłudzenia zwrotu podatku w Polsce na wybranych przykładach. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 32(2), 175–189.
- Paying Taxes 2009. The global Picture (2019, 3 stycznia). World Bank Group and Pricewaterhouse Coopers. Pozyskano z <https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/assets/paying-taxes-2009.pdf>
- Paying Taxes 2012. The global Picture (2019, 3 stycznia). World Bank Group and Pricewaterhouse Coopers. Pozyskano z <https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/assets/paying-taxes-2012.pdf>
- Raj podatkowy (2018, 9 kwietnia). Pozyskano z <https://www.admiraltax.pl/blog/raj-podatkowy/>
- Raje podatkowe (2018, 10 listopada). Pozyskano z <http://3obieg.pl/wp-content/uploads/2011/10/Raje-podatkowe.jpg>
- Rejestracja spółki offshore w Hongkongu (2018, 25 października). Pozyskano z <http://financialrepublic.co.uk/rejestracja-spolki-offshore-w-hong-kong/>

- Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 17 maja 2017 r. w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową w zakresie podatku dochodowego od osób prawnych (Dz.U. z 2017 r. poz. 997).
- Sobolak, J. (2014, 17 stycznia) (2018, 14 września). *Polskie firmy uciekają do rajów podatkowych*. Onet.pl. Pozyskano z <http://biznes.onet.pl/podatki/wiadomosci/polskie-firmy-uciekaja-do-rajow-podatkowych/698p76>
- Spoz, A. (2012). Wybrane metody optymalizacji podatkowej przedsiębiorstw. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 52, 237–240.
- System podatkowy w Hongkongu* (2018, 23 maja). Pozyskano z www.gochina.gov.pl
- Szczodrowski, G. (2007). *Polski system podatkowy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rabiega, H. (2015, 23 maja) (2018, 10 września). Raje podatkowe. Czarna lista polskiego fiskusa. *Gazeta Prawna*. Pozyskano z <https://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/873258,raje-podatkowe-czarna-lista-polskiego-fiskusa.html>
- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2018 r. poz. 1509, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 1036, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2012 r. poz. 749, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 1999 r. nr 83, poz. 930, z późn. zm.).
- Wardak, Z. (2014). *Karnoskarbowa i kryminologiczna problematyka oszustwa podatkowego*. Łódź: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wilimowska, Z., Urbańska, K. (2009). *Uwarunkowania działalności mikroprzedsiębiorstw na polskim rynku*. Nysa: Oficyna Wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nysie.
- Wolański, R. (2016). *System podatkowy w Polsce*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Zakładanie spółek na Wyspach Dziewiczych* (2018, 15 sierpnia). Pozyskano z <https://kancelaria-skarbiec.pl/raje-podatkowe/dziewicze-us.htm>
- Zawadzka, A. (2018, 10 lutego). *Płacimy podatki od podatków. Nawet pięć razy*. Money.pl. Pozyskano z <http://www.money.pl/podatki/wiadomosci/artikul/placimy;podatki;od;podatkow;nawet;piec;razy>

Janina Pach, dr hab. nauk ekonomicznych, profesor nadzwyczajny, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej. Kierownik Katedry Ekonomii i Polityki Gospodarczej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Autorka licznych artykułów naukowych z dziedziny ekonomii, międzynarodowych stosunków gospodarczych, finansów publicznych i polityki gospodarczej, rozdziałów w książkach i książek. Dorobek naukowy ogniskuje się przede wszystkim wokół: międzynarodowych przepływów myśli naukowo-technicznej, międzynarodowych przepływów kapitałowych, w tym bezpośrednich inwestycji zagranicznych i kredytów zagranicznych, różnych aspektów funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw, finansów państwa, ze szczególnym uwzględnieniem polityki budżetowej.

Janina Pach, associate professor of Economic Sciences, Pedagogical University of Krakow, Department of Economics and Economic Policy. Associate professor of Economic Sciences, Head of Department of Economics and Economic Policy of the Pedagogical University of Krakow. The author of numerous articles in the field of economics, international economic relations, public finance and economic policy, chapters in books and whole books. Academic achievements focus mainly on: international flows of scientific and technical solution, international capital flows, including foreign direct investments and foreign loans, various aspects of the functioning of small and medium enterprises, public finance, with special emphasis on fiscal policy.

ORCID: 0000-0002-9177-0742

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Prawa, Administracji i Ekonomii
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków
e-mail: janina.pach@poczta.onet.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	3
MAŁGORZATA MARKOWSKA, ANDRZEJ SOKOŁOWSKI	
Sektorowe struktury zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej w latach 2008–2017 – nowe podejście w ocenie dynamiki.....	7
GRAŻYNA WĘGRZYN	
Kształcenie osób dorosłych jako czynnik zwiększania poziomu innowacyjności krajów Unii Europejskiej.....	18
ZBIGNIEW MICHALIK	
Trwałość przewagi konkurencyjnej w sektorze fonograficznym w krajach Grupy Wyszehradzkiej	31
PIOTR RAŻNIAK, SŁAWOMIR DOROCKI, ANNA WINIARCZYK-RAŻNIAK	
Odporność na kryzys gospodarczy miast pełniących funkcję kontrolno-zarządczą w Europie Środkowo-Wschodniej	45
KRZYSZTOF GWOSDZ, GRZEGORZ MICEK, AGNIESZKA SOBALA-GWOSDZ, AGNIESZKA ŚWIGOST	
Przegląd problematyki wskaźników dotyczących kondycji ekonomicznej miast w Polsce	59
MARIA TKOCZ	
Kierunki przemian gospodarczych gminy Wilkowice w powiecie bielskim w województwie śląskim.....	81
DANIEL SZOSTAK	
Planowanie rozwoju lokalnego jako samorządowe narzędzie kształtowania funkcji usługowej gminy Moryń.....	95
DIANA TYRNA, ŁUKASZ GAWOR, MAREK MARCISZ, PIOTR DOLNICKI	
Zmiany rzeźby terenu pod wpływem zwałowisk pogórnich w powiecie mikołowskim.....	111
NATALIA SYSOEVA	
Foreign Enterprises in the Siberian Economy.....	124
ALEXANDER BURNASOV, MARIA ILYUSHKINA, YURY KOVALEV, ANATOLY STEPANOV, GULNARA NYUSSUPOVA	
The Transformation of Economic Development in the Border Regions of Russia and Kazakhstan in the Post-Soviet Period.....	132
JANINA PACH	
Istota rajów podatkowych w kontekście optymalizacji podatkowej polskich firm	142

CONTENTS

Introduction.....	5
MAŁGORZATA MARKOWSKA, ANDRZEJ SOKOŁOWSKI Employment Structures of the European Union Countries in 2008–2017 – New Approach to Dynamic Assessment	7
GRAŻYNA WĘGRZYN Adult Education as a Factor Increasing the Innovativeness of European Union Countries	18
ZBIGNIEW MICHALIK The Sustainability of the Competitive Advantage in the Recording Industry in Visegrad Countries	31
PIOTR RAŹNIAK, SŁAWOMIR DOROCKI, ANNA WINIARCZYK-RAŹNIAK Resistance of Cities Performing Command and Control Functions in Central and Eastern Europe to the Economic Crisis	45
KRZYSZTOF GWOSDZ, GRZEGORZ MICEK, AGNIESZKA SOBALA-GWOSDZ, AGNIESZKA ŚWIGOST Review of the Issue of Indicators of the Economic Condition of Cities in Poland	59
MARIA TKOCZ Directions of Economic Transformation of the Wilkowice Commune in the Bielsko County, in the Śląskie Voivodeship (Poland).....	81
DANIEL SZOSTAK Local Development Planning as a Local Government Tool for Shaping the Service Function of the Moryń Commune (Poland).....	95
DIANA TYRNA, ŁUKASZ GAWOR, MAREK MARCISZ, PIOTR DOLNICKI Changes of the Geomorphology of the Area under the Influence of Post-Mining Dumping Grounds in the Mikołów Powiat (Poland).....	111
NATALIA SYSOEVA Foreign Enterprises in the Siberian Economy.....	124
ALEXANDER BURNASOV, MARIA ILYUSHKINA, YURY KOVALEV, ANATOLY STEPANOV, GULNARA NYUSSUPOVA, The Transformation of Economic Development in the Border Regions of Russia and Kazakhstan in the Post-Soviet Period.....	132
JANINA PACH The Notion of Tax-Havens in the Context of Tax Optimisation of Polish Companies.....	142

